

УДК 631.15:330.131.5:339.137.2:001.8

*Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Стимулювання ефективності та конкурентоспроможності агропромислового виробництва

Постановка проблеми. В умовах, що склалися в глобальному конкурентному світі, забезпечення сталого розвитку економіки є першочерговим завданням як у стратегічному, так і в тактичному плані, розв'язання якого в повному обсязі можливе лише за умови, з одного боку, комплексного, а з іншого – вибірково-спеціалізованого підходу до формування конкурентоспроможності галузей та секторів економіки держави. Одним із аспектів забезпечення сталості й конкурентної динаміки функціонування національної економіки є всебічний розвиток агропродовольчої сфери, що досягається, зокрема, за рахунок формування дієвої, функціональної системи стимулювання.

Глибинні організаційно-економічні трансформації в агропромисловому секторі національної економіки забезпечили формування національних основ його розвитку, що значною мірою визначають ефективність і конкурентоспроможність. Останнє характеризується відповідними факторами й механізмами, які позиціонуються як рушійна сила мотивування виробників до продукування високоякісних аграрних благ і формування господарських ефектів виробничого змісту. Поряд із цим зазначимо, що адаптація до ринкового, конкурентного середовища господарювання зумовила комплексні зміни, у тому числі в системі стимулювання, а також механізмах стимулюючого впливу на учасників соціально-господарського процесу. В постановочному плані проблема є глобаль-

ною для національного аграрного комплексу, а щодо реальних шляхів її розв'язання розглянемо теоретико-методологічну конструкцію піднятого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження науковців представлені працями фундаментального й прикладного характеру, які розподілимо за представництвом в аспектах різноплановості, методологічного конструктивізму та розумної дотичності взаємоузгоджень. Серед фундаторів і провідників проблеми є: А. Сміт [1], С. Ізмалков [2], К. Сотен [2], М. Юдкевич [2], С. Мочерний [3], С. Покропивний [6], А. Гальчинський [7], В. Геєць [7, 10], З. Борисенко [8], А. Уїнт [11], М. Портер [16] та ін. Така велика заінтересованість науковців у представленні теоретичних і методичних конструкцій вказує на перспективність розвитку ідей розкриття науково-практичного змісту проблеми стимулювання ефективності й конкурентоспроможності, до чого намагаємося долучитися своїм внеском.

Мета статті – визначення теоретичних положень і розкриття методологічних особливостей стимулювання розвитку агропромислового виробництва у формуванні його ефективності й конкурентоспроможності.

Виклад основних результатів дослідження. Україна як світовий гравець, а в деяких галузях – лідер, здійснює відповідні кроки в напрямі впорядкування цивілізаційно-господарського процесу. Проте агропромисловий комплекс усе ще знаходиться в стані глибоких організаційно-економічних трансформацій, які за результативністю, а також функціональністю необхідно розгля-

дати з позицій дії механізмів стимулювання, зокрема в частині забезпечення ефективності й конкурентоспроможності. Адже розвиток економічних систем і організаційних утворень, до складу яких належать агропромисловий комплекс та його складові, залежить від різного роду стимулів на мікро-, мезо- й макрорівні. Учасники ринкового обміну (підприємства, галузі, працівники) зазнають впливу держави, законів, ринку та його інститутів, а також інших утворень, що слід вважати стимулами. Так склалося історично у процесі еволюції суспільних формацій.

Теорія висвітлюваного нами питання багатогранна, а її постулати, на наше глибоке переконання, впливають з концепції регулювання й управління економікою, адже стимулювання – це, по суті, функція менеджменту. Регулювання, яке включає в себе стимулювання, здійснювалося спочатку як об'єктивна необхідність і не завжди організовано. З позицій, наближених до сучасної ринкової економіки, регулювання досить системно розглянув Адам Сміт, наголосивши на його необхідності з огляду на визнання виключно важливого значення такої його функції, як стимулювання [1].

Механізм стимулювання економічних систем позиціонується як сукупність важелів, прийомів, норм, що забезпечують втілення на практиці політики управління. Перед нами стоїть завдання означити теоретико-методологічні положення сутності й функціональних ознак стимулювання як функції управління та провідника заходів регуляторної політики. З історії й еволюційних аспектів розвитку людства, господарських систем і комплексів відомо, що стимулювання як процес та формовані в результаті його здійснення мотиви поведінки індивіда, а отже, й організацій, які він створює і забезпечує їхнє функціонування, вирішальним чином впливають на результати на усіх рівнях їх прояву. Мотивація – визначальна функція менеджменту, а механізм стимулювання – інструментальна система забезпечення соціально-господарського поступу суспільних формацій.

Таким чином, висловлюючи думку про важливість мотиваційних атрибутів соціаль-

но-господарського процесу в суспільстві, економіці та окремих її галузях, у нашому випадку – аграрній, зазначимо, що економіка розвивається в особливих інституційних умовах і під впливом певних забезпечувальних чинників, серед яких регульовальну роль відіграє відповідний механізм (залежно від спеціалізації). Останній позиціонується нами як сукупність факторів функціонально-регулятивного плану, що організаційно забезпечують господарський процес. Його також можна розглядати в різних аспектах, але спочатку слід зосередити увагу на першооснові й історичній зумовленості еволюцій сутності цього поняття. Підвалини розуміння визначення та методологічно-практичного знання категорії «механізм» – механістичні. Тобто логіка дослідницького процесу сприймає думку про те, що механізм – це певний інструментарій втілення в життя заходів, а також забезпечення ефективного використання ресурсів і капіталу, він опосередковує виконання управлінських рішень, регуляторних функцій, стимульовальні заходи щодо забезпечення розвитку організацій, економіки, людини.

Теоретичну ідентифікацію категорії «механізм» в економічному сенсі здійснили Л. Гурвіц, Е. Маскін, Р. Леодсон, а концептуальні позиції інших дослідників сконсолідовано в межах певних наукових шкіл. Згадані дослідники вбачали в механізмі певну гру, форма та зміст якої націлені на досягнення результату, який визначає поведінка економічних агентів. Ці автори є фундаторами економічної концепції механізму як організаційного утворення, що констатує відповідні інституції. Механізм, на їхнє переконання, позиціонований у практичній і теоретичній площині як форма поєднання ресурсів, активів, опосередкована певним набором дій [2]. Таким чином, конструкція стимульовальних та регульовальних структурних утворень в економіці є функціональною завдяки механізму, який проявляється в різних організаційно-практичних іпостасях. Економічні суб'єкти формують відповідну множину виборів (мотивацій), але при цьому важливу роль з об'єктивно-ринкового погляду тут відіграє економічний механізм, який у свою чергу ідентифікує сукупні фактори забезпе-

чення результатів господарювання й визначає систему стимулів і тому наближається до поняття економічного інституту, що також вибудовує систему стимулів за рахунок створення відповідних правил [2]. Таким чином, для механізму характерні певні інституційні рамки, від яких залежить стимуляційна активність учасників та умови співіснування економічних суб'єктів зі стимулами.

В існуючій системі механізмів розвитку економіки, яка в конкретному випадку розглядається нами як об'єкт стимулювання, важливе значення має економічний механізм функціонування підприємства. У сукупності це пов'язано з тим, що підприємство є базисною функціонально-організаційною основою забезпечення різного роду ефективності соціально-економічних процесів, саме тому вважаємо правильним кроком у теоретико-методологічному плані розглянути сутнісно-функціональні ознаки заданого механізму.

Змістовна характеристика поняття „економічний механізм” дає підстави стверджувати й наголошувати на інституційній природі цього явища, яке зокрема в економічній науці позиціонується як системне утворення, конструкція якого дає можливість розкривати та інституціоналізувати на практиці різноманітні економічні суб'єкти за: функціональністю; результативністю; ефективністю тощо. До таких, тобто «підвладних» економічному механізму суб'єктів, відносимо споживача, підприємство, об'єднання підприємств, галузь, економіку держави, глобальну економічну систему. Термін „механізм” досить широко використовують для означення низки економічних процесів і тлумачиться по-різному – від „... комплексу заходів”, спрямованих на дослідження певних цілей, до „... сукупності інституціональних та організаційних структур” і комплексів, форм та методів, що ними використовуються [3]. Як вважає переважна більшість дослідників, із думкою яких значною мірою погоджуємось, економічний механізм – це система заходів, форм, методів, спрямованих на організацію управління, виробничих відносин, забезпечення фінансової стабільності й прибутковості, збалансованості інтересів суб'єктів господарювання, формування ефективної системи мотивації праці та

утвердження статусу інноваційно-інвестиційної привабливості господарських структур. Для держави і населення, які існують, а головне – розвиваються в умовах транзитивної, трансформаційної економіки, надзвичайно важливо з найменшими втратами гармонізувати економічні інтереси. Адже всебічна гармонізація зазначених інтересів – це гарантія різного роду стабільності (соціальної, економічної, виробничої, фінансової тощо), базисний чинник підвищення рівня життя населення. Проте саме на рівні підприємства формується загальноекономічна мотивація, тому від розвитку механізмів стимулювання залежить суспільний ефект. Економічний механізм, об'єктом впливу якого є суб'єкти ринку, виконує й стимулювальну функцію, формуючи відповідний рівень заінтересованості учасників господарського обміну в досягненні високого рівня результативності.

Дія згаданого механізму є надзвичайно важливою передумовою забезпечення інтересів суб'єктів господарювання на відповідному ринку. Передусім економічний інтерес є породженням і соціальним проявом потреби, її усвідомленням, але реалізуються інтереси через трудову, господарську, соціальну діяльність людей, їхні економічні відносини. У заданому аспекті господарських взаємодій формується економічний інтерес, як і будь-який інший, у загальнотеоретичному плані – це прагнення, потреби, те, що буде на користь чому-небудь [4]; економічний інтерес – це інтерес суспільства у сфері матеріального виробництва; об'єктивні спонукальні мотиви економічної діяльності людей, зумовлені розвитком їхніх потреб, реальна причина соціально-економічних дій, які лежать в основі мотивів різних суб'єктів до господарської діяльності [5]. Проте на рівні кожного конкретного підприємства формується особливий конструкт заінтересованості, інтересу щодо шляхів забезпечення ефективного господарювання. Інтерес є інституційно зумовленим мотивом поведінки економічного агента, яким вважаються усі без винятку учасники господарського процесу. Він відображає заінтересованість кожного з них у певних результатах і формується також під впливом дії відповідного механізму, зокрема

економічного. Система інтересів є надто складною та багаторівневою. Найвищий рівень у ній представлено інтересами світового суспільства й національними інтересами країн, а найнижчий – інтересами суб'єкта господарювання. Розрізняють інтереси міжнародні, державні, регіональні, колективні, особисті, економічні, соціальні, галузеві тощо.

Наприклад, економічний механізм суспільно-ефективного функціонування підприємства має спрямовуватися на виконання не тільки основної місії останнього, класичне визначення якої передбачає „виробництво продукції (послуг) для задоволення потреб ринку та одержання максимального прибутку” [6], а й досягнення цілей діяльності підприємства, які виходять із його місії, однак у ширшому, суспільно-ефективному змісті й зі значним рівнем узагальнення.

Механізми розвитку економіки об'єктивно впливають на формування конкурентного середовища, яке А. Гальчинський та В. Гесць вважають необхідною умовою розвитку ринкових відносин. Саме воно повинно стати одним із головних рушіїв, що забезпечують поступ національної економіки за інноваційною моделлю розвитку [7]. Конструкція конкурентного середовища з позиції проєкцій ринкової методології функціонування економічних систем в інституційному й організаційному вимірі зводиться до того, що воно є системою соціально-економічних взаємодій, у межах і під впливом яких економічні агенти формують бажання, цілі та можливості задоволення потреби. Зокрема, конкурентне середовище підприємства – це суб'єкти конкурентної боротьби (конкуренти), а їхні дії спрямовані на забезпечення власних інтересів, у результаті чого формуються певні умови діяльності підприємства. У кожній галузі створюється власне конкурентне середовище, галузевий аспект специфіки якого дає підстави стверджувати, що підприємство як центральна ланка господарсько-економічного поступу повинно самостійно вести конкурентну боротьбу. Завдання при цьому досить складне – адекватна оцінка конкурентів, їхнього потенціалу щодо ринку; визначення пріоритетів і стратегій конкурентів. Необхідність зазначених дій пов'язана з мотива-

ціями одержати додатковий дохід та загалом «вижити» в умовах жорсткої конкурентної боротьби за ресурси, споживача, ринки збуту.

Найпоширенішими концепціями конкурентної політики держави є такі, що ґрунтуються на: 1) пануванні ринку – підприємці мають змогу посісти монопольне становище на ньому, але держава запобігає зловживанням застосуванням ринкової влади; 2) владі над ринком – законодавства держав спираються на визначення частки на ринку підприємницьких структур і структури ринку, вивчення умов виходу на ринок, наявності бар'єрів та товарів-замінників. З. М. Борисенко розглядає конкурентну політику держави як комплекс цілеспрямованих заходів, які мають на меті створення й захист конкурентного середовища, проведення профілактики та безпосереднє припинення порушень конкурентного законодавства, сприяння розвитку добросовісної конкуренції на товарних ринках [8]. У Господарському кодексі України визначено, що антимонопольно-конкурентна політика держави спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах запобігання проявам дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення й за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки [9].

Засадничі моменти – соціальні, економічні та навіть політичні аспекти конкурентної політики держави фундаментально впливають на поведінку підприємців і результативні параметри розвитку підприємницької діяльності. Тому об'єктивно підтвердженим є той факт, що держава, якщо вона дбає про ефективність, конкурентоспроможність та інституційну адаптивність бізнесу, повинна: мінімізувати втручання у бізнес-середовище, обмежившись формуванням сприятливого інституційного середовища; запобігати проявам монополії як щодо виробництва, так і каналів збуту продукції; сформувати адаптовану до традицій ведення бізнесу систему державної підтримки; гармонізувати промислову та конкурентну по-

літику; мінімізувати бар'єри входу й виходу щодо ринків, особливо з олігополістичними конструкціями; забезпечити системний моніторинг ринків і доступність інформації про їхніх учасників та споживачів.

Багато економістів, теоретиків і практиків показують свою прихильність до певного типу конкурентної політики, яка б розроблялася з позиції збалансування таких її типологічних конструкцій, як промислова, структурна, інноваційно-інвестиційна, цінова тощо. Так, В. Геєць зазначає, що слід враховувати зв'язок конкурентної політики з промисловою, інноваційною, технологічною та зовнішньоторговельною [10]. Щодо проблем конкурентної політики в Україні, то існує думка, підтримувана багатьма вченими, про те, що у вітчизняній економіці мають місце нерівні можливості підприємців у сфері доступу до державної інформації й політичної влади, тобто так званий «новий монополізм».

Є два підходи до розуміння конкурентної політики держави: 1) широкий, тобто єдність головних ланок державної економічної політики щодо регулювання внутрішньофірмових дій підприємств усіх форм власності; 2) вузький, відповідно до якого конкурентна політика визначається як сукупність законів, що регулюють конкурентну поведінку підприємств.

Механізм стимулювання за своєю сутністю і функціональними ознаками входить до економічних категорій. Адже в ринкових умовах будь-яке стимулювання, по суті, розглядається як комплекс економічних стимулів. Навіть «невидима рука ринку» – головний, фундаментальний стимул – характеризується виключною економічністю, оскільки

інформація щодо стимулювання агрегується через ціну. При цьому стимулювальний механізм відіграє роль сукупності певних «правил гри», які сформовані державою й ринком. Таким чином, через формалізацію цих правил у законодавчих актах держава формалізує відповідні стимули, а отже, і структурні складові механізму стимулювання господарських процесів. Ринок формує об'єктивні стимули одноіменного механізму, які також можуть бути замінені державними регуляторними заходами. Тому концепція механізму стимулювання ґрунтується на твердженні, що механізм – це опис шляхів, порядку та форми взаємодії соціально-економічних й інших агентів, які беруть участь у певному процесі організації пошуку та використанні ресурсів з метою задоволення суспільних потреб. У механізмі стимулювання, якщо дотримувати заданої теоретичної концепції, форма і порядок застосування певних стимулів значною мірою унормовує результат (ефект). Дія механізму та результативні параметри його функціонування повністю залежать від інформації на вході.

Висновки. Стимулювання економічних процесів, зокрема в даному конкретному випадку ефективності й конкурентоспроможності агропромислового виробництва, у ринковому господарському середовищі є об'єктивним процесом, який зумовлений власне ринком як багатогранною інституційною системою, що здійснює саморегулювання, а також впливає із функцій держави та її інститутів. Регуляторні впливи у тому чи іншому вигляді є результатом дії об'єктивних ринкових процесів, а також унормованих державою заходів законодавчого й управлінського процесу.

Список використаних джерел

1. Смит А. Теория нравственных чувств /А. Смит – М.: Республика, 1997. – 352 с.
2. Измалков С. Теория экономических механизмов / С. Измалков, К. Сотен, М. Юдкевич // Вопросы экономики. – 2008. – № 1. – С. 4–26.
3. Економічна енциклопедія: в 3-х т. [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – Т. 2. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 848 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
5. Філософський словник; за ред. В. І. Шинкарука. – [2-ге вид. із доп.]. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
6. Економіка підприємства: підруч.; за заг. ред. С.Ф. Покропивного – Вид. 2-ге, переробл. та доповн. – К.: КНЕУ, 2005. – 528 с.
7. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) "Шляхи Європейської інтеграції" / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – С. 247.
8. Борисенко З. М. Основи конкурентної політики : підруч. / З. М. Борисенко. – К.: Таксон, 2004. – С. 42.
9. Господарський кодекс України : офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 12.

10. Гець В. Бажаю подальших успіхів / В. Гець // Конкуренція. Вісн. Антимонопольного комітету України. – К., 2004. – С. 326.
11. Wint A. Competitiveness in small developing economies: insights from the Caribbean. – Canada: University of the West Indies Press, 2003. – 222 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=104310446>.
12. Porter M. Competition. – USA: Harvard Business School Publishing Cooperation, 2008. – 544 с.
13. Business Week, March 25, 2005
14. Brandenburger A.M., Nalebuff B.M. Co-opetition. – N.-Y.: Doubleday, 2006.
15. Moore J.F. The Death of Competition. – N.-Y.: Harper Business, 2006.
16. Портер М. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів; пер. з англ. — К.: Основи, 1997. — 390 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2015 р.

*

УДК 336.177.18.003.13:6364 (477.83)

М.В. Кіц, кандидат економічних наук, старший викладач

*Н.С. АЛЬОХІНА, аспірант**

Львівський національний аграрний університет

Економічна ефективність галузі свинарства у сільськогосподарських підприємствах Львівщини

Постановка проблеми. Виробництво продуктів харчування в усі історичні часи було й залишається для людства важливою життєвою проблемою. Традиційно в Україні в забезпеченні населення м'ясом і м'ясопродуктами важлива роль відводиться свинарству. Однак, беручи до уваги сучасний стан розвитку галузі свинарства, слід відзначити, що ситуація й надалі залишається складною. Підвищення цін на корми, енергоносії, несвоєчасна виплата державних дотацій, а останніми роками і повна її відсутність призвели до того, що в Україні стало не вигідно займатися тваринництвом.

Аналіз стану галузі показав, що для підвищення конкурентоспроможності свинарства необхідно розробити шляхи переходу її до інтенсивного ведення

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження методичних та прикладних проблем галузі свинарства, підвищення економічної ефективності виробництва внесли вітчизняні науковці,

такі як В.Я. Месель-Веселяк [5], П.Т. Саблук [8], П.І. Гайдуцький [3], О.М. Шпичак [16], В.П. Рибалко [10; 11], П.С. Березівський [2], Г.В. Черевко [15].

Ученими було ґрунтовно вивчено ситуацію, що нині склалася в галузі свинарства, наукові розробки стосуються широкого кола питань щодо виведення галузі з кризового стану, проте особливості формування стабільного й ефективного розвитку свинарства в умовах ринку висвітлено недостатньо. Потребують детальнішого дослідження інноваційно-технологічні та організаційно-економічні важелі підвищення ефективності виробництва свинини.

Мета статті – провести аналітичний огляд сучасного стану розвитку галузі свинарства, визначити проблемні питання й обґрунтувати основні напрями підвищення виробництва продукції галузі в сільськогосподарських підприємствах та інших формах господарювання Львівщини.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасне свинарство в більшості країн світу характеризується динамічним розвитком, володіючи енергетичними ресурсами, збільшуючи виробничі потужності, на-

* Науковий керівник – В.М. Ковалів, кандидат економічних наук, доцент.

© М.В. Кіц, Н.С. Альохіна, 2015

10. Гець В. Бажаю подальших успіхів / В. Гець // Конкуренція. Вісн. Антимонопольного комітету України. – К., 2004. – С. 326.
11. Wint A. Competitiveness in small developing economies: insights from the Caribbean. – Canada: University of the West Indies Press, 2003. – 222 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=104310446>.
12. Porter M. Competition. – USA: Harvard Business School Publishing Cooperation, 2008. – 544 с.
13. Business Week, March 25, 2005
14. Brandenburger A.M., Nalebuff B.M. Co-opetition. – N.-Y.: Doubleday, 2006.
15. Moore J.F. The Death of Competition. – N.-Y.: Harper Business, 2006.
16. Портер М. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів; пер. з англ. — К.: Основи, 1997. — 390 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2015 р.

*

УДК 336.177.18.003.13:6364 (477.83)

М.В. Кіц, кандидат економічних наук, старший викладач

*Н.С. АЛЬОХІНА, аспірант**

Львівський національний аграрний університет

Економічна ефективність галузі свинарства у сільськогосподарських підприємствах Львівщини

Постановка проблеми. Виробництво продуктів харчування в усі історичні часи було й залишається для людства важливою життєвою проблемою. Традиційно в Україні в забезпеченні населення м'ясом і м'ясопродуктами важлива роль відводиться свинарству. Однак, беручи до уваги сучасний стан розвитку галузі свинарства, слід відзначити, що ситуація й надалі залишається складною. Підвищення цін на корми, енергоносії, несвоєчасна виплата державних дотацій, а останніми роками і повна її відсутність призвели до того, що в Україні стало не вигідно займатися тваринництвом.

Аналіз стану галузі показав, що для підвищення конкурентоспроможності свинарства необхідно розробити шляхи переходу її до інтенсивного ведення

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження методичних та прикладних проблем галузі свинарства, підвищення економічної ефективності виробництва внесли вітчизняні науковці,

такі як В.Я. Месель-Веселяк [5], П.Т. Саблук [8], П.І. Гайдуцький [3], О.М. Шпичак [16], В.П. Рибалко [10; 11], П.С. Березівський [2], Г.В. Черевко [15].

Ученими було ґрунтовно вивчено ситуацію, що нині склалася в галузі свинарства, наукові розробки стосуються широкого кола питань щодо виведення галузі з кризового стану, проте особливості формування стабільного й ефективного розвитку свинарства в умовах ринку висвітлено недостатньо. Потребують детальнішого дослідження інноваційно-технологічні та організаційно-економічні важелі підвищення ефективності виробництва свинини.

Мета статті — провести аналітичний огляд сучасного стану розвитку галузі свинарства, визначити проблемні питання й обґрунтувати основні напрями підвищення виробництва продукції галузі в сільськогосподарських підприємствах та інших формах господарювання Львівщини.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасне свинарство в більшості країн світу характеризується динамічним розвитком, володіючи енергетичними ресурсами, збільшуючи виробничі потужності, на-

* Науковий керівник — В.М. Ковалів, кандидат економічних наук, доцент.

© М.В. Кіц, Н.С. Альохіна, 2015

рошують обсяги виробництва свинини. Нині в світі налічується понад 950 млн гол. свиней. За кількістю цих тварин упевнено лідирують такі країни, як Китай, США, Бразилія, Німеччина й Іспанія [10].

Україна порівняно з розвинутими країнами має низькі рівні показників розвитку свинарства. Нині державою поставлено завдання щодо розширення виробництва стратегічно важливих галузей сільського господарства. Зокрема, передбачається довести обсяги виробництва свинини у 2020-2030 роках відповідно до 2133 – 2331 тис. т [1].

Досягнення цих показників можливе лише за умови вирішення ряду конкретних питань, насамперед, збільшення кількості по-

голів'я свиней при одночасному підвищенні продуктивності на основі високого рівня повноцінної годівлі та вдосконаленні племінних і продуктивних якостей; підвищення матеріальної заінтересованості товаровиробників різних форм власності й господарювання у збільшенні виробництва свинини.

Слід зазначити, що стосовно нарощування обсягів виробництва продукції тваринництва усі регіони мають неоднакові стартові умови.

За період із 1990 по 2013 рік у всіх категоріях господарств Львівської області загальне поголів'я свиней скоротилося з 383,8 до 334,7 тис. гол., або на 12,8% (табл. 1).

1. Динаміка поголів'я свиней у Львівській області за категоріями господарств

Показник	1990 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 1990, %	2013 р. до 2012, %
Господарства усіх категорій, тис. гол.	383,8	287,3	306,3	334,7	87,2	109,3
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства	169,3	110,9	127,9	152,8	90,3	119,5
господарства населення	214,5	176,4	178,4	181,9	84,8	102,0
Питома вага поголів'я свиней за категоріями господарств, %:						
сільськогосподарські підприємства	44,1	38,6	41,8	45,7	+1,6п	+3,9п
господарства населення	55,9	61,4	58,2	54,3	-1,6п	-3,9п
Щільність поголів'я свиней на 100 га ріллі, гол.:						
в усіх категоріях господарств	44,1	39,8	42,5	46,5		109,4
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства	22,4	57,2	61,5	74,7		121,5
господарства населення	186,4	34,8	34,8	35,3		101,4

Джерело: Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області [7].

Із загальної кількості поголів'я свиней на кінець 2013 року 54,3% утримувалось у господарствах населення. Хоча останніми роками темпи приросту поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах значно перевищують темпи приросту його у господарствах населення.

Проведеним групуванням сільськогосподарських підприємств за наявністю поголів'я свиней на початок 2014 року встановлено, що у 50% підприємств їхнє поголів'я не перевищує 100 гол. і лише у 16 підприємствах, або в 1,1% від загальної кількості, поголів'я свиней більше 1 тис. гол. Нині на кожних 100 га ріллі утримується в середньому 46 гол. свиней.

Зростання поголів'я свиней спостерігається в обох категоріях господарств, проте ними не досягнуто рівня 1990 року. До основних причин скорочення поголів'я, на нашу думку, слід віднести:

диспаритет цін на сільськогосподарську й промислову продукцію;

зростання цін на корми;

неспроможність більшості сільськогосподарських товаровиробників застосовувати новітні технології утримання та відгодівлі свиней;

ліквідація спеціалізованих свинарських господарств;

насичення ринку сировиною іноземного виробництва;

скорочення обсягів державної підтримки.

2. Динаміка обсягів виробництва м'яса свиней сільськогосподарськими виробниками Львівської області

Показник	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2011, %	2013 р. до 2012, %
Виробництво м'яса свиней у живій масі – всього, тис. т	40,7	44,5	53,6	131,7	120,4
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства	17,7	19,5	23,4	132,2	120,0
господарства населення	23,0	25,0	30,2	131,3	120,8
Питома вага сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва, %	43,5	43,8	43,7	+0,2 п	-0,1п
Виробництво м'яса свиней у живій масі – всього, тис. т	39,7	42,1	50,2	126,4	119,2
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства	18,7	21,6	24,8	132,6	114,8
господарства населення	21,0	20,5	25,4	121,0	123,9
Виробництво м'яса на одну особу – всього, кг	45,8	48,5	52,4	114,4	108,0
у т. ч.: свинини	15,4	16,7	19,9	129,2	119,2
у %	33,6	34,4	38,0	+4,4 п	+3,6 п

Джерело: Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області [6].

В Україні та у Львівській області свинарство з давніх давен вважається національною галуззю. В окремі періоди виробництво свинини в загальних обсягах виробництва становило близько 60%.

Упродовж 2013 року в області було вироблено 53,6 тис. т свинини у живій масі, в тому числі сільськогосподарськими підприємствами – 23,4, господарствами населення – 30,2 тис. т. Основним виробником свинини в області залишаються господарства населення, питома вага яких у загальному обсязі виробництва становить 56,3% (табл. 2).

Виробництво свинини за останні три роки має тенденцію до зростання. Середньорічні темпи приросту дорівнювали 10,6%. Підвищилися середньодобові прирости. Так, якщо у 2011 році вони становили 579 г, то у 2013-му – 642, або на 10,9 % більше. Продовжує поступово збільшуватися виробництво свинини на одну особу. За даний період зросла й відтворювальна продуктивність свиней.

Проте в багатьох господарствах якісні показники свинарства бажають бути кращими. У 63 із них, або в 46% до загальної кількості, середньодобові прирости свиней на відгодівлі не перевищують 300 г.

Досягнуті обсяги виробництва м'яса свиней забезпечують потребу внутрішнього продовольчого ринку лише на 30%.

Значною проблемою розвитку галузі є низький рівень концентрації поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах. Наші дослідження показали, що свиней утримують лише у кожному третьому підприємстві й кількість їх щорічно зменшується. Якщо у 2011 році поголів'я свиней утримували у 221 підприємстві, то в 2013-му – у 138-ми.

Також потребує наукового обґрунтування питання, за якої кількості поголів'я свиней можна досягти високої економічної ефективності ведення галузі.

3. Економічна ефективність виробництва свинини у сільськогосподарських підприємствах Львівської області у 2013 році

Групування підприємств за середньорічним поголів'ям, гол	Кількість підприємств, од.	Середньорічне поголів'я на підприємство, гол.	Приріст		Собівартість продукції, грн/ц		Середня реалізаційна ціна, грн/ц	Прибуток (збиток), тис. грн	Рівень рентабельності, %
			на одну середньорічну голову, ц	середньодобові прирости, г	виробнича	реалізаційна			
До 100	10	41	2,16	592	2126,7	2091,9	1488,2	-480,0	-29,7
101-500	12	208	1,20	329	1518,4	1354,9	1505,0	-140,0	-3,2
501-1000	5	797	1,34	367	1434,3	1463,6	1471,4	-619,0	-7,3
1001-2000	2	1540	1,80	493	1512,9	1263,4	2936,3	10697,63	115,5

2001-10000	1	8435	2,09	573	845	844,5	787,7	-1265,5	-11,7
10001-3000	1	27701	1,84	504	1014,7	1376,8	1550,7	10,0	+10,3
30001 і більше	1	38173	3,48	953	912,6	996,1	1735,9	1031,0	+4,7
Усього в сукупності	32	2634	2,56	702	967,9	1022,5	1699,7	18512,5	7,3

Джерело: Розраховано за даними Головного управління статистики у Львівській області [7; 6; 13].

Проведені розрахунки показують, що економічна ефективність виробництва свинини у сільськогосподарських підприємствах області залишається на низькому рівні. Якщо у 2011 році рівень рентабельності виробництва свинини в області становив 18,7%, то у 2012-му – -7,6, а в 2013 році – 7,3% (табл. 3).

Економічну ефективність галузі свинарства у 2013 році досліджували по 32 підприємствах. Проведеним групуванням останніх за кількістю середньорічного поголів'я встановлено, що по групі із середньорічним поголів'ям свиней до 100 гол. найвища виробнича та реалізаційна собівартість продукції, найнижча середня реалізаційна ціна, а рівень збитковості становив – 29,7%. Простежується чітка тенденція, що зі збільшенням середньорічного поголів'я економічні показники поліпшуються: вища продуктивність тварин, нижча собівартість продукції, зростає реалізаційна ціна. Найкращі економічні показники по групі підприємств із середньорічним поголів'ям від 1000 до 2000 гол., це пояснюється тим, що в даній групі знаходиться племінне підприємство, яке реалізує продукцію за вищою ціною.

Також ключовим елементом формування ефективного механізму господарювання галузі є зниження витрат на виробництво при підвищенні продуктивності свинарства. Розрахунки показують, що в підприємствах, які впроваджують передові технології утримання й годівлі тварин, витрати на виробництво продукції значно нижчі. Так, у підприємстві із середньорічним поголів'ям свиней більше 38 тис. гол. продуктивність тварин вища у 2,5 раза порівняно з групою, де поголів'я до 1000 гол. Майже у два рази нижча виробнича собівартість продукції, забезпечено рентабельне ведення галузі. З усіх поглядів промислові комплекси, великі свинарські ферми у перспективі можуть бути найефективнішими.

Одним із факторів підвищення ефективності виробництва продукції свинарства є

дієва державна підтримка галузі. Зокрема, у 2012 році відповідно до програми розвитку тваринництва у Львівській області введено в експлуатацію нове тваринницьке приміщення та реконструйовано діюче приміщення в ТзОВ «Галичина – Захід», кількість свиней на відгодівлі – 34 тис. гол., також здійснено реконструкцію тваринницьких приміщень у ТзОВ «Барком» у Буському районі, де утримують свиней на відгодівлі 10 тис. гол., і в Самбірському районі, де знаходяться 5 тис. гол. основних свиноматок.

У 2013 році уряд скоротив перелік документів, які аграрні підприємства подають для одержання державної допомоги, а також надав можливість здійснювати часткове відшкодування вартості об'єктів, введених у дію в цьому році. Так у 2013 році у Львівській області проведено реконструкцію родильного відділення свиногокомплексу на 170 свиней ТзОВ «Росан-Агро» в с. Підгороддя Рогатинського району, реконструйовано тваринницькі приміщення свиногокомплексу в с. Ожидів і в с. Закомар'я Буського району (вирощування 180 гол. молодняку ВРХ.). Також згідно із наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження розподілу бюджетних коштів, нарахованих фізичним особам, фізичним особам – членам виробничих або обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, а також фермерським господарствам за вирощений та проданий на забій переробним підприємствам молодняк великої рогатої худоби та свиней» Львівщина одержала у 2013 році черговий транш субвенції в сумі 13,9 млн грн на розвиток галузі тваринництва, зокрема, 9 млн на розвиток свинарства (по колу підприємств, що звітують за формою № 50 с-г).

Із метою підтримки малих сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств департаментом агропромислового розвитку облдержадміністрації розроблена Комплексна програма підтримки та розвитку агропромислового комплексу

Львівської області на 2013-2015 роки. Враховуючи досвід виконання програми у 2013-2014 роках, у поточному році програму доопрацьовано й низку змін невдовзі розглянуть на сесії обласної ради.

Також слід враховувати, що успішна діяльність агропромислового виробництва, в тому числі й галузі свинарства, значною мірою залежить від формування та функціонування внутрішнього аграрного ринку і його інфраструктури, створення ефективної маркетингової мережі руху сільськогосподарської продукції від виробника до споживача, яка забезпечувала б паритетність економічних інтересів виробників, переробників та споживачів [4].

Висновки. У Львівській області передбачено ряд заходів щодо збільшення поголів'я, нарощування обсягів виробництва й підвищення економічної ефективності галузі свинарства. Зокрема, це:

створення сприятливих умов для відновлення свинарських комплексів і великих спеціалізованих ферм;

підвищення конкурентоспроможності галузі за рахунок переходу на екологічно чисті технології виробництва свинини, використання технологічного обладнання, здатного забезпечити оптимальні умови праці й утримання тварин;

відпрацювання економічних умов інтеграції виробників свинини, переробних і сервісних підприємств, закладів торгівлі та створення на їхній основі потужних агрофірм, акціонерних товариств й інших формувань ринкової економіки.

Розв'язання накопичених проблем і подальший розвиток свинарства Львівщини вбачається у створенні умов, за яких конкурентоспроможність галузі зростатиме, розвитку різнобічних функцій сільського господарства і належних до нього видів діяльності.

Переважна більшість питань стабілізації й підвищенні ефективності свинарства має вирішуватися на рівні підприємств на основі раціональної організації виробництва.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки (стан та перспективи розвитку) / М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. *Березівський П.С.* Стратегічні напрями економічного розвитку АПК Львівської області / П.С. Березівський // Вісн. Львівського держ. аграр. ун-ту; Економіка АПК. – 2004. – № 11 (1). – С. 9-18.
3. *Гайдуцький П.І.* Формування та розвиток аграрного ринку / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 4-15.
4. *Гончаров В.М.* Шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В.М. Гончаров, Н.В. Зинченко // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 18-21.
5. *Месель-Веселяк В.Я.* Розвиток м'ясо-продуктового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, О.В. Мазуренко; за наук. ред. П.Т. Саблука. – К., 2004. – 198 с.
6. Статистичний збірник Тваринництво Львівщини, 2013 рік / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2014. – 124 с.
7. Статистичний щорічник Львівської області 2013 рік / Головне управління статистики у Львівській області; С.І. Зимовіна (відп. за вип.). – Львів, – 2014. – Ч. 1. – 365 с.
8. *Саблук П.Т.* Основи організації сільськогосподарського ринку / П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 190 с.
9. *Мойса М.Я.* Організаційно-економічні чинники підвищення ефективності аграрних підприємств / М.Я. Мойса, Є.В. Голубков // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 86-93.
10. *Рибалко В.П.* Проблеми розвитку свинарства на сучасному етапі / В.П. Рибалко, Л. Флюка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.ucsu.org.ua/bitstream/123456789/2058/1/Tezy_Floka.doc.
11. *Рибалко В.П.* Не тільки збільшувати виробництво, але й не знижувати якість свинини / В.П. Рибалко // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2006. – Вип. 3, т. 2. – С. 4-7.
12. *Талавиця М.П.* Теоретичні основи ефективності виробництва свинини в ринкових умовах / М.П. Талавиця, О.М. Талавиця // Економіка АПК. – 2012. – №3. – С. 49-53.
13. Форма державного статистичного спостереження № 50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств". – 2013.
14. *Червен І.І.* Оцінка економічної ефективності діяльності агропромислових формувань / І.І. Червен // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – 2005. – №1. – С. 3-9.
15. *Черевко Г.В.* Економіка підприємств : навч. посіб. / Г.В. Черевко, Ф. В. Горбонос, Г. Б. Іваницька, Н. Ф. Павленчик. – Львів : Апріорі, 2004. – 384 с.
16. *Шпичак О.М.* Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та їх проблеми / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 150-155.

УДК 339.564: 339.565

***В.І. ВЛАСОВ, доктор економічних наук,
доктор сільськогосподарських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»***

Розвиток ринків аграрної продукції

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку глобалізаційних процесів, коли кожна країна все міцніше пов'язує свою економіку з економіками інших країн, а неухильно зростаюче населення потребує дедалі більше продовольства поряд із розв'язанням проблеми зростання виробництва аграрним сектором, великого значення набуває міжнародна торгівля продукцією АПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка розвитку торгівлі – предмет багатьох досліджень. Так, проф. Д.Г. Лук'яненко вважає, що міжнародна торгівля в цілому є одним із ключових чинників економічної глобалізації [4].

У доповіді ООН щодо розвитку людини „Міжнародне співробітництво на перехресті” було підкреслено потребу зміцнення багатостороннього співробітництва країн у сфері торгівлі, яке поширюється глибше глобальних змін [3].

Наскільки важлива роль торгівлі для економічного розвитку країн показують загальні матеріали експертів СОТ, де за даними двадцяти досліджень визначено, що країна, яка орієнтована на зовнішній ринок, розвивається швидше [6].

На основі аналізу розвитку світової торгівлі за 1947-2012 роки доведено, що за цей період відбулися такі глобальні зміни:

1. Темпи зростання обсягів торгівлі країн, що розвиваються, перевищили темпи розвинутих країн у 2,5 рази;
2. Пришвидшений розвиток торгівлі на Азійському континенті;
3. Зростаюче значення серед розвинутих країн такого потужного об'єднання як ЄС;
4. Хронічне відставання економічного розвитку найбідніших країн;
5. Зростання торгівлі послугами;
6. Зростання обсягів торгівлі між розвинутими країнами;
7. Перевищення темпів зростання обсягів торгівлі над темпами зростання ВВП [1].

У цілому останніми двома століттями вже відбулося три хвилі розвитку світової торгівлі: перша – у період між 1870 роком і Першою світовою війною; друга – почалася після підписання ГАТТ (1947 р.) і третя – після набрання чинності з 01.01.1995 року угоди щодо створення Світової організації торгівлі (СОТ).

Нині практично завершився Дохійський раунд переговорів на рівні конференції Міністрів, коли новому керівникові СОТ Р. Азеведо вдалося об'єднати 159 країн-членів, що прийняли „Балійський пакет реформ”, в якому з десяти угод п'ять стосуються сфери АПК і який, за оцінкою експертів, забезпечить додатково зростання світової економіки на 1 трлн дол. США та допоможе створити 20 млн нових робочих місць в основному в країнах, що розвиваються. Фактично це, на нашу думку, поча-

ток четвертої хвилі глобалізації світової торгівлі [5].

Мета статті – аналіз розвитку ринків продукції АПК в регіональному й континентальному аспектах за період із 1990 роком по нинішній час.

Виклад основних результатів дослідження. Насамперед зазначимо, що ринок продукції АПК цілком залежить від надходження на нього аграрної сировини, обсяги виробництва якої ФАО дає у доларовому еквіваленті на виході з ферми (табл. 1).

1. Оцінка вартості аграрної сировини, млн дол. США [7] (constant 2004-2006 p.)

Світ, континент, регіон	1990 р.	2000 р.	2011 р.	2011 р. до 1990 р.±	%
Світ – разом	1241926	1658556	2124750	882824	171,1
Розвинуті країни	578190	638658	652258	74068	112,8
Країни, що розвиваються	663736	1019898	1472492	808756	221,8
Африка – разом	85887	125028	183581	97694	213,7
Східна Африка	11554	16791	30000	18446	259,6
Центральна Африка	1934	2784	5483	3549	283,5
Північна Африка	26129	36166	56219	30090	215,1
Південна Африка	10206	11937	14568	4362	142,7
Західна Африка	36064	57350	77311	41247	214,4
Америка – разом	257053	327084	402942	145889	156,7
Північна Америка	153777	184755	199602	45825	129,8
Центральна Америка	26182	34562	42887	16705	163,8
Карибський басейн	5209	4841	5298	89	101,7
Південна Америка	71885	102926	155155	83270	215,8
Азія – разом	585273	805079	1117512	532239	290,9
Центральна Азія	7557	6079	11816	4259*	156,3
Східна Азія	345030	484835	661734	316704	291,8
Південна Азія	128838	169259	242704	113866	188,4
Південно-Східна Азія	62199	84763	128858	66659	207,2
Західна Азія	49206	60143	72400	23194	147,1
Європа – разом	290299	371779	389061	98762	134,0
Східна Європа	42906	95531	117043	74137	272,8
Північна Європа	40884	42794	42237	1353	103,3
Південна Європа	88734	109042	106784	18050	120,3
Західна Європа	117775	124412	122997	5222	104,4
ЄС	280012	302511	297752	17740	106,3
Океанія – разом	23414	29596	31654	8240	135,2
Австралія та Нова Зеландія	22927	29119	31119	8192	135,7

* до 1992 р.

Отже, наші розрахунки за даними ФАО чітко показують значне збільшення вартості аграрної сировини в більшості регіонів світу, де розташовані країни, що розвиваються. Наприклад, у регіонах Східна Африка вартість сировини зросла на 159,6%, Західна Африка – на 114,4, Південна Америка – на 115,5, Східна Азія – на 191,8%, а по континентах переважно з сільським населенням – на 113,7% в Африці та на 190,9% в Азії.

При цьому зростання вартості виробленої аграрної сировини за темпами випереджає темпи збільшення населення. Фактично це непряме свідчення поліпшення фінансового стану фермерів і продовольчої безпеки в цілому.

Виняток – країни Карибського басейну, в яких обмежені земельні ресурси для нарощування сільськогосподарського виробництва, та країни Північної та Західної Європи, де спостерігається перевиробництво аграрної сировини, що змушує країни стримувати його нарощування.

Зростання обсягів виробництва, глобальних економічних зв'язків і поліпшення добробуту населення країн, що розвиваються, підштовхує їх до активнішого виходу зі своєю продукцією на експортні ринки.

Оцінка змін обсягів експорту продукції АПК зроблена нами при аналізі даних статистичної бази ФАО [8] (табл. 2).

2. Зміна обсягів експорту продукції АПК, млн дол. США

Світ, континент, регіон	1990 р.	2000 р.	2011 р.	2011 р. до 1990 р.±	%
Світ – разом	325576,2	410983,4	1313940,2	988364,0	403,6
Розвинуті країни	231036,7	280472,5	768775,5	537738,8	232,7
Країни, що розвиваються	94539,5	130510,9	845164,7	750625,2	894,0
Африка – разом	11909,1	13519,7	45204,2	33295,1	379,6
Східна Африка	3354,8	4253,8	11911,2	8556,4	355,0
Центральна Африка	907,6	601,3	1406,4	498,8	154,9
Північна Африка	2018,7	2137,4	9876,1	7857,4	489,2
Південна Африка	2381,7	2685,1	7558,1	5176,4	317,3
Західна Африка	3246,2	3842,1	14452,4	11206,2	445,2
Америка – разом	89027,8	120963,5	377795,8	288768,0	424,3
Північна Америка	54403,3	72138,0	180936,1	126532,8	332,6
Центральна Америка	6163,6	12612,2	34969,6	28806,0	567,3
Карибський басейн	5815,2	2238,7	2962,0	-2853,3	50,9
Південна Америка	22645,7	33974,5	158928,0	136282,3	701,8
Азія – разом	46298,6	64396,8	279154,1	232855,5	602,9
Центральна Азія		2022,6	3817,2	1794,6*	188,7
Східна Азія	16365,6	20873,8	60056,7	43691,1	366,9
Південна Азія	5632,6	8256,4	44009,8	38377,2	781,3
Південно-Східна Азія	17352,4	25131,6	141938,1	124585,7	818,0
Західна Азія	6948,0	8112,4	29332,2	22384,2	422,1
Європа – разом	161326,3	190133,5	562414,4	401088,1	348,6
Східна Європа	9129,8	10666,9	75626,9	66497,1	828,3
Північна Європа	28758,9	36456,4	76582,1	47796,2	266,2
Південна Європа	23559,1	34903,7	100289,7	76730,6	425,7
Західна Європа	99878,5	108106,5	309915,6	210037,1	310,3
ЄС	154867,6	183761,0	522400,5	367532,9	337,3
Океанія – разом	17014,3	21969,9	49371,7	32357,4	290,2
Австралія та Нова Зеландія	16539,5	21413,7	47871,3	31331,8	289,4

* До 2000 р.

Як бачимо, відбулося стрімке зростання обсягів експорту продукції АПК у світі в цілому в 4 рази й кожному його регіоні при максимальній величині у 8,18 раза в регіоні Південно-Східна Азія. Головне в тому, що значно зросли темпи нарощування експорту групою транзитивних країн і тих, що розвиваються, зумовивши збільшення їхньої питомої ваги від 29,0 % у 1990 році до 64,0% у 2011-му.

Загальний експорт продукції АПК у 2011 році перевищив 1,3 трлн дол. США проти 196,8 млрд дол. США експорту нафти, тобто більше, ніж у 6 разів. Це дає нам підставу запропонувати за аналогом із терміном „нафтодолар” новий термін „агродолар”.

Нами також обрахована питома вага вартості експорту продукції АПК у вартості сировини, дані якої наведені у таблиці 3.

3. Питома вага вартості експортної продукції до загальної вартості виробленої продукції в аграрному секторі, %

Світ, континент, регіон	1990 р.	2000 р.	2011 р.
Світ	26,2	24,8	61,8
Африка	13,8	10,8	24,6
Східна Африка	29,0	25,3	39,7
Центральна Африка	46,9	21,6	25,6
Північна Африка	7,7	5,9	17,5
Південна Африка	23,3	22,5	57,9
Західна Африка	9,0	6,7	18,7
Америка	34,6	37,0	93,7
Північна Америка	35,4	39,0	90,6
Центральна Америка	23,5	2,0	81,5
Карибський басейн	109,8	46,2	55,9
Південна Америка	31,5	33,0	102,4
Азія	7,9	8,0	25,0
Центральна Азія		33,3	32,3
Східна Азія	4,7	4,3	9,0

Південна Азія	4,4	4,9	18,1
Південно-Східна Азія	27,9	29,6	110,4
Західна Азія	14,1	13,5	7,9
Європа	55,6	51,1	144,5
Східна Європа	21,3	11,1	64,6
Північна Європа	70,3	85,2	181,3
Південна Європа	26,5	32,0	93,9
Західна Європа	84,8	86,9	252,0
Океанія	72,7	74,2	11,4
Австралія + Нова Зеландія	72,1	73,5	36,5

Розраховано автором за даними ФАО [8].

При загальній тенденції до підвищення питомої ваги, яка у світі зросла з 26,2% у 1990 році до 61,8% у 2011-му, що зумовлено збільшенням у складі загального експорту товарів переробної промисловості, дивним виглядають показники регіонів Південно-Східна Азія, Північна Європа та Західна Європа, які перевищували загальну вартість аграрної сировини. Тому нами проаналізо-

вано експорт-імпорт товарів, які в регіоні Північна Європа не виробляються. Найбільш показові дані наведені у таблиці 4.

Отже, країни регіону Північна Європа достатньо помітну частку імпорту (цукру кленового навіть понад 20%) реекспорту-ють, одержуючи додатковий прибуток унаслідок значного перевищення цін реекспорту над цінами імпорту 20-ти товарів.

4. Імпорт-експорт продукції АПК країнами регіону Північна Європа, які в регіоні не виробляються, 2011 р.

Товар	Імпорт, т	Експорт, т	Експорт до імпорту, %	Ціна імпорту, дол. США, т	Ціна експорту, дол. США, т	Експорт, імпорт, ±
Аніс, коріандр та ін.	14004	1503	10,7	2782,7	4291,4	+1508,7
Перець, чілі	13255	1382	10,4	4429,8	6528,2	+2098,4
Циамон	3969	411	10,3	3194,5	7824,5	+4630,3
Гвоздика	646	110	17,0	10325,3	16836,4	+6511,1
Кава, зелена	382629	8737	2,3	5252,3	7081,5	+1829,3
Замінники кави	5698	511	8,9	4386,7	11144,8	+6758,1
Інжир сушений	4031	432	10,7	4562,4	5618,0	+1055,6
Сік виноградний	39355	2434	6,2	1349,2	2473,7	+1124,5
Сік апельсиновий	252641	2871	1,1	1124,3	2247,6	+1123,3
Цукор кленовий	2965	618	20,8	6897,8	9618,1	+2720,3
Мускатний горіх	2534	337	13,3	18251,7	23673,5	+5421,8
Олія, арахісова	4947	160	3,2	2276,5	5606,2	+3329,7
Олія, сезам	3349	604	18,0	4106,3	6690,4	+2584,1
Оливки	2476	30	1,2	3172,8	5700,0	+2527,2
Папайя	8202	519	6,3	2194,0	3834,9	+1640,9
Перець	17089	1979	11,6	6726,3	9764,5	+3038,2
Резина натуральна	22031	1734	7,9	7585,6	11977,5	+4391,9
Кукурудза солодка консервована	107386	4285	4,0	1626,6	2978,1	+1351,5
Чай	178068	30616	17,1	3695,3	10108,0	+6412,7
Ваніль	985	142	14,4	15920,8	19154,9	+3234,1

Розраховано автором за даними ФАО [8].

Загальна вартість товарів, які були реекспортовані становили 202,8 млн дол. США, а їхня вартість при реекспорті підвищилася вже до 482,4 млн дол. США, тобто країни регіону Північна Америка заробили на 20-ти товарах майже 280 млн дол. США.

Зазначимо, що якщо загальна вартість імпорту продукції, яку не виробляють країни

регіону, становила, за нашими підрахунками, 1218 млн дол. США, то за рахунок її реекспорту країни регіону фактично відшкодували 873,6 млн дол. США.

Такий підхід в умовах глобалізованої торгівлі практикується багатьма розвинутими країнами, які за рахунок розвиненої логістики одержують значні прибутки на реекспор-

ті товарів, які виробляють країни, що розвиваються. Так, США, які в 2011 році виростили лише близько 8 тис. т бананів, реекспортували 561,1 тис. т, заробивши за рахунок ножиць цін імпорту-реекспорту понад 300 дол. на кожній тонні.

Висновки. Темпи нарощування обсягів виробництва аграрної сировини у доларовому обчисленні в регіонах і країнами, що розвиваються, перевищують відповідні показники розвинутих країн.

Питома вага вартості експортної продукції АПК розвинутих країн до загальної вартості сировини набагато вища порівняно з

цим показником у країнах, що розвиваються, за рахунок експорту значних обсягів продукції переробної промисловості.

Розвинуті країни широко використовують реекспорт продукції, імпортованої з країн, що розвиваються, покриваючи за рахунок ножиць цін, наприклад, у регіоні Північна Європа (імпорту-реекспорту) до 70% загальної вартості імпорту.

Шестикратне перевищення світової вартості експорту продукції АПК над світовою вартістю експорту нафти дало змогу запропонувати за аналогом з терміном „нафтодолар” новий термін „агродолар”.

Список використаних джерел

1. Білорус О.Г. Глобальні трансформації торгівлі: моногр. / О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 228 с.
2. ВТО внедрит крупномасштабную реформу торговли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ekonomika.eizvestia.com/jull/487>. – Назва з екрана.
3. Доклад о развитии человека 2005 : Международное сотрудничество на перепутье [пер. с англ.]. – М. : Весь Мир, 2005. – 398 с.
4. Лук'яненко Д.Г. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: моногр. / [Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Колот А.М. та ін.]; за ред. Д.Г. Лук'яненка, А.М. Поручника. – К. : КНЕУ, 2008. – 420 с.
5. Bali Ministerial Declaration and Decisions. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wc.9.wto.org/draff-bali-ministerial-declaration>. – Назва з екрана.
6. Ben-David D., Nordstrom H., Winters L.A. Trade, Income Disparity and Poverty: Geneva : WTO, 2000. – 70 p.
7. Faostat. Value of Agricultural Production
8. faostat.trade.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2015 р.

* * *

Новини АПК

Аграрії очікують від реформ сприятливих умов для ведення бізнесу

Мінагрополітики України спільно з іншими міністерствами і відомствами спростило діяльність компаній, які займаються трейдингом та іншими видами бізнесу. Це тільки перший "транш" реформ у регуляторній сфері. Робочі групи підготували пропозиції щодо змін, які необхідно внести приблизно в 100 документів. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

За його словами, процес дерегуляції несе у собі певні ризики. «Особливо це стосується сфери контролю безпеки харчових продуктів. У частині дерегуляції ми намагаємося, з одного боку, полегшити ведення бізнесу, з іншого – не довести ситуацію до абсурду, коли нікому буде виписувати карантинні сертифікати», – наголосив Міністр.

«Якщо говорити про реформи, для мене повчальною була поїздка у малі та середні тваринницькі фермерські господарства Київської області. Спілкування показало, що від реформ люди чекають трьох простих речей: щоб влада не заважала їм працювати, спрощення процедури оформлення та переоформлення прав оренди землі, відкритого доступу до фінансування. Галузі необхідні кошти на модернізацію та умови, які дозволять її провести. Адже сучасний агробізнес – це високотехнологічне виробництво. Наша мета – впровадження такої моделі агробізнесу в Україні», – підсумував Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України

*О.В. ОЛІЙНИК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів
Х.М. БАДАЛОВ, здобувач*

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Паритет цін і формування собівартості продукції рослинництва в умовах інтенсифікації виробництва

Постановка проблеми. Собівартість – головний фактор підвищення прибутковості бізнесу. Щоб одержати максимальний прибуток, необхідно раціонально й ефективно використовувати наявні ресурси і прагнути до зниження витрат. У ринкових умовах собівартість є відображенням витрат на виробництво та реалізацію певного виду продукції й саме на неї підприємство має безпосередній важелі впливу.

Ціна на сільськогосподарську продукцію в переважній більшості випадків знаходиться далеко за межами управлінських можливостей підприємства і складається залежно від ринкової кон'юнктури, економічної та політичної ситуації в країні, природно-кліматичних умов й обсягів зібраного врожаю тощо. Тому з погляду підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому і рослинництва зокрема необхідно зосереджувати увагу саме на управлінні собівартістю продукції. У сільському господарстві на результати діяльності суттєво впливає зміна паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. У зв'язку з цим для потреб управління дослідження процесу зміни собівартості сільськогосподарської продукції залежно від паритету цін є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ринковій економіці за інших рівних умов зміна ціни на сільськогосподарську

продукцію (зміна паритету цін) веде до зміни суми одержаного підприємством прибутку, або зменшення суми збитків. Проблемам дослідження шляхів підвищення прибутковості сільськогосподарських підприємств присвячено багато наукових праць таких зарубіжних учених, як: Дж. Спієка, І.-М. Джітеа, Х.Б. Покол, М. Думітру, К. Джорган, В.Ф. Думітру, В. Джорган, Г. Джінга, З. Крастінова, П. Паудел, А. Матсуока, Г. Хоффман, К. Густафсон [1-7]. Серед вітчизняних учених ці питання досліджували: Н.М. Сіренко, А.В. Бурковська, Н.С. Безугла [11] та ін. Шляхи оптимізації собівартості сільськогосподарської продукції вивчали В.І. Аранчій, Т.В. Мокієнко, О.В. Олійник, В.Г. Настич [8-10] й ін.

Проте ґрунтовні дослідження питань зниження собівартості та підвищення прибутковості аграрного бізнесу в динамічних умовах вітчизняної економіки, коли рівень цін суттєво змінюється, часто залишають поза увагою. Тому процес зміни собівартості залежно від прогнозованої зміни рівня цін на ресурси й готову продукцію потребує подальших наукових пошуків.

Мета статті – висвітлення результатів дослідження впливу прогнозованих змін паритету цін на формування собівартості продукції рослинництва в умовах інтенсифікації виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Як відомо, зниження собівартості певної продукції порівняно з іншими вироб-

никами аналогічної продукції на ринку дає підприємству конкурентні переваги та забезпечує одержання додаткового прибутку для фінансування розширеного відтворення.

Необхідність зниження собівартості продукції сільського господарства обґрунтовується в численних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців. Учені розглядають зниження собівартості продукції як чинник зростання стабільності підприємства [9], як важливу умову підвищення ефективності господарської діяльності аграрних підприємств [11]. Згідно з твердженням В.І. Аранчій та Т.В. Мокієнко, одним із напрямів зниження собівартості у рослинництві є підвищення врожайності сільськогосподарських культур, що є одночасно фактором зниження собівартості [8].

Із позицій підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва розглядають собівартість Н.М. Сіренко, А.В. Бурковська й Н.С. Безугла. Вони наголошують, що основним джерелом формування доходів для багатьох сільськогосподарських підприємств є реалізація виробленої продукції, тому найважливішими внутрішніми чинниками зростання прибутку є збільшення обсягу виробництва і реалізації продукції, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості, поліпшення якості продукції. Зниження собівартості продукції є потужним фактором підвищення прибутковості, але в сучасних умовах у сільськогосподарських підприємств доволі обмежені можливості щодо цього й більше резервів можуть знайти великі підприємства, оскільки вони ефективніші [11, с. 22].

Отже, однією з особливостей розвитку сучасного аграрного виробництва має бути тенденція до зниження собівартості, що досягається зменшенням обсягів її складових, насамперед, матеріальних витрат і витрат на утримання робочої сили [9].

Проте, як було нами доведено у попередніх дослідженнях [10], у сільськогосподарських підприємствах мінімальна собівартість одиниці продукції й максимальний прибуток досягаються при неоднаковому рівні витрат на 1 га площі посіву відповідної культури. Можливий лише один випадок, коли мінімальна собівартість дорівнюватиме

собівартості, яка забезпечує одержання максимального прибутку – коли ціна на вироблену продукцію лише відшкодовує витрати на її виробництво і підприємство має нульовий фінансовий результат.

Такий незбіг зумовлений тим, що виробнича собівартість одиниці продукції залежить лише від витрат на 1 га посіву та врожайності відповідної культури, а розмір прибутку з 1 га – ще й від зміни цін продажу сільськогосподарської продукції (змін паритету цін). Отже, зміна прогнозованих цін на сільськогосподарську продукцію, за інших однакових умов, супроводжується зміною оптимального рівня інтенсивності виробництва, який забезпечує одержання максимального прибутку. Зміна рівня інтенсивності виробництва за витратними показниками призведе до змін урожайності та собівартості одиниці продукції, яка буде вищою за мінімально можливою.

Із метою підтвердження цих закономірностей із використанням можливостей економіко-математичного моделювання нами досліджено зміни фінансового результату діяльності підприємства, а також собівартості виробленої продукції залежно від різних напрямів і розмірів можливої зміни рівня цін на сільськогосподарську продукцію.

При моделюванні за основу було взято залежність урожайності певного виду продукції (y) від витрат на 1 га (x):

$$y = a_0 + a_1x + a_2x^2. \quad (1)$$

Розглянемо процес моделювання на прикладі зміни врожайності озимої пшениці від витрат на 1 га. У результаті опрацювання статистичної інформації по сільськогосподарських підприємствах Харківської області за 2013 рік було одержано таку функцію залежності врожайності озимої пшениці від витрат на 1 га:

$$y = -3,5465 + 0,0130243x - 0,0000005834x^2. \quad (2)$$

Коефіцієнт кореляції (r) наведеної функції становить 0,838, що вказує на високу тісноту зв'язку між факторною й результативною ознаками, коефіцієнт детермінації 0,702 показує, що 70,2 % змін урожайності зумовлено зміною витрат на 1 га.

На основі функції (2) сформуємо функцію залежності виробничої собівартості одиниці продукції від витрат (Z):

$$Z = \frac{x}{-3,5465 + 0,013024x - 0,000000583x^2} \cdot (3)$$

Із формули (3) розрахуємо рівень витрат, який забезпечує одержання мінімальної собівартості. Для цього знайдемо похідну першого порядку з функції собівартості:

$$Z' = \left(\frac{u}{v} \right)' = \frac{u'v - uv'}{v^2} = \left(\frac{x}{-3,5465 + 0,013024x - 0,000000583x^2} \right)' = \frac{-3,5465 - 0,000000583x^2}{(-3,5465 + 0,013024x - 0,000000583x^2)^2} \cdot (4)$$

Прирівняємо похідну функції собівартості до нуля для розрахунку витрат, необхідних, щоб мати мінімальну собівартість. Оскільки дріб дорівнює нулю лише в тому випадку, коли чисельник становить нуль, то прирівняємо до нуля саме чисельник:

$$\begin{aligned} -3,5465 - 0,000000583x^2 &= 0; \\ x &= 2465,58. \end{aligned} \quad (5)$$

Отже, обсяг витрат на 1 га, який необхідно здійснити для одержання мінімальної собівартості, становить 2465,58 грн. Підставивши його у вихідну функцію собівартості (3), розраховуємо мінімально можливу собівартість озимої пшениці – 98,55 грн/ц.

Собівартість на рівні 98,55 грн/ц була мінімально можливою при середній ефективності використання витрат для сільськогосподарських підприємств Харківської області в умовах, що склалися у 2013 році. Якби ціна продажу пшениці становила таку саму величину, то досягнення беззбиткового рівня виробництва було б можливе лише за умови мінімально можливої собівартості 1 ц зерна.

Зростання прогнозованої ціни на озиму пшеницю понад найнижчий рівень до початку виробничого циклу за інших рівних умов сприятиме підвищенню рівня інтенсивності виробництва (збільшенню виробничих витрат із розрахунку на 1 га посіву), наслідком чого стане зміна врожайності й собівартості виробленої продукції. Зниження цін понад зазначений рівень також супроводжуватиметься зміною рівня інтенсивності виробництва, врожайності та собівартості вирощеної пшениці. У зв'язку з цим виникає закономірне запитання: як зміниться собівартість зер-

на, яка забезпечує одержання максимального прибутку, або мінімально можливого збитку з одиниці посівної площі за різних рівнів прогнозованих цін (різному паритеті цін)?

Для обґрунтування відповіді на поставлене запитання за допомогою математичного моделювання скористаємося функцією (2), здійснивши певні її трансформації. З метою спрощення математичних розрахунків виходитимемо з припущення, що рівень товарності зернового виробництва становить 100%, а витрати на збут зерна наближаються до нуля. В такому випадку, знаючи залежність урожайності від розміру виробничих витрат на 1 га посіву, легко визначити функцію залежності виручки з 1 га від виробничих витрат. Для цього необхідно функцію (2) помножити на ціну реалізації зерна. Наприклад, якщо б ціна продажу зерна становила 98,55 грн/ц, то залежність виручки (B) від виробничих витрат відображала б функція:

$$\begin{aligned} B &= (-3,5465 + 0,013024x - 0,000000583x^2) \cdot 98,55 = \\ &= -349,508 + 1,2835x - 0,00005749x^2. \end{aligned} \quad (6)$$

Якщо від суми виручки з 1 га (B) відняти витрати на 1 га посіву (x), одержимо функцію залежності прибутку від витрат (Π):

$$\begin{aligned} \Pi &= (-349,508 + 1,2835x - 0,00005749x^2) - x = \\ &= -349,508 + 0,2835x - 0,00005749x^2. \end{aligned} \quad (7)$$

Наведені функції (6, 7) дають змогу визначити розмір витрат на 1 га посіву і собівартість 1 ц продукції, які забезпечать одержання максимальної виручки, максимального прибутку, або мінімального збитку при відповідному рівні цін на сільськогосподарську продукцію та інших однакових умовах (табл. 1).

Абсолютно очевидно, що зміна прогнозованих цін продажу продукції за незмінних інших умов веде до зміни оптимального рівня інтенсивності виробництва й собівартості одиниці виробленої продукції. Наприклад, при ціні продажу пшениці 98,55 грн/ц у розглянутому прикладі найкращий фінансовий результат (беззбитковість виробництва) можна було б досягти за виробничих витрат 2465,58 грн/га, при цьому врожайність пшениці становила б 25,02 ц/га, а собівартість 1 ц відповідала мінімально можливій – 98,55 грн/ц. Підвищення ціни на 10 % (до 108,40 грн/ц) за інших рівних умов визнача-

ло б зростання оптимальних виробничих витрат на 1 га посіву до 3256,20 грн. Унаслідок цього врожайність пшениці мала б зрости до 32,68 ц/га, а прибуток – до 286,09 грн/га. При цьому необхідно звернути увагу на дві обставини: по-перше, оптимізація рівня інтенсивності виробництва супроводжується

не тільки збільшенням прибутку, але й підвищенням собівартості одиниці продукції з 98,55 до 99,65 грн/ц; по-друге, дотримання в нових умовах рівня інтенсивності виробництва, який формує найнижчу собівартість, призведе до втрати 13,82 % максимального можливого прибутку.

1. Вплив зміни прогнозованої ціни реалізації озимої пшениці на формування рівня інтенсивності виробництва, її собівартості та фінансових результатів у сільськогосподарських підприємствах Харківської області

Прогнозована ціна, грн/ц	Рівень витрат, який забезпечує максимум прибутку (мінімум збитку), грн/га*	Собівартість при заданому рівні інтенсивності, грн/ц	Максимальний прибуток (мінімальний збиток), грн/га	Рівень рентабельності (збитковості), %	Урожайність, ц/га	Прибуток (збиток) при мінімально можливій собівартості, грн/га	Відхилення максимально можливого прибутку (мінімально можливого збитку) від прибутку (збитку), одержаного при мінімальній собівартості	
							абсолютне (+,-), грн	відносне, %
83,76	930,85	115,32	-254,73	-27,37	8,07	-369,84	115,10	-45,19
88,69	1499,27	102,21	-198,24	-13,22	14,67	-246,56	48,32	-24,37
93,62	2007,86	99,14	-111,84	-5,57	20,25	-123,28	11,44	-10,23
98,55	2465,58	98,55	0,00	0,00	25,02	0,00	0,00	0,00
103,47	2879,72	98,89	133,63	4,64	29,12	123,28	10,35	7,75
108,40	3256,20	99,65	286,09	8,79	32,68	246,56	39,53	13,82
113,33	3599,95	100,61	454,92	12,64	35,78	369,84	85,08	18,70
118,26	3915,05	101,68	638,06	16,30	38,50	493,12	144,95	22,72
123,18	4204,95	102,80	833,82	19,83	40,90	616,40	217,42	26,08
128,11	4472,54	103,93	1040,72	23,27	43,04	739,67	301,04	28,93
133,04	4720,31	105,05	1257,53	26,64	44,93	862,95	394,58	31,38
137,97	4950,39	106,16	1483,19	29,96	46,63	986,23	496,96	33,51
142,89	5164,60	107,24	1716,79	33,24	48,16	1109,51	607,28	35,37
147,82	5364,52	108,30	1957,53	36,49	49,53	1232,79	724,73	37,02
197,09	6813,99	117,25	4639,79	68,09	58,11	2465,58	2174,20	46,86

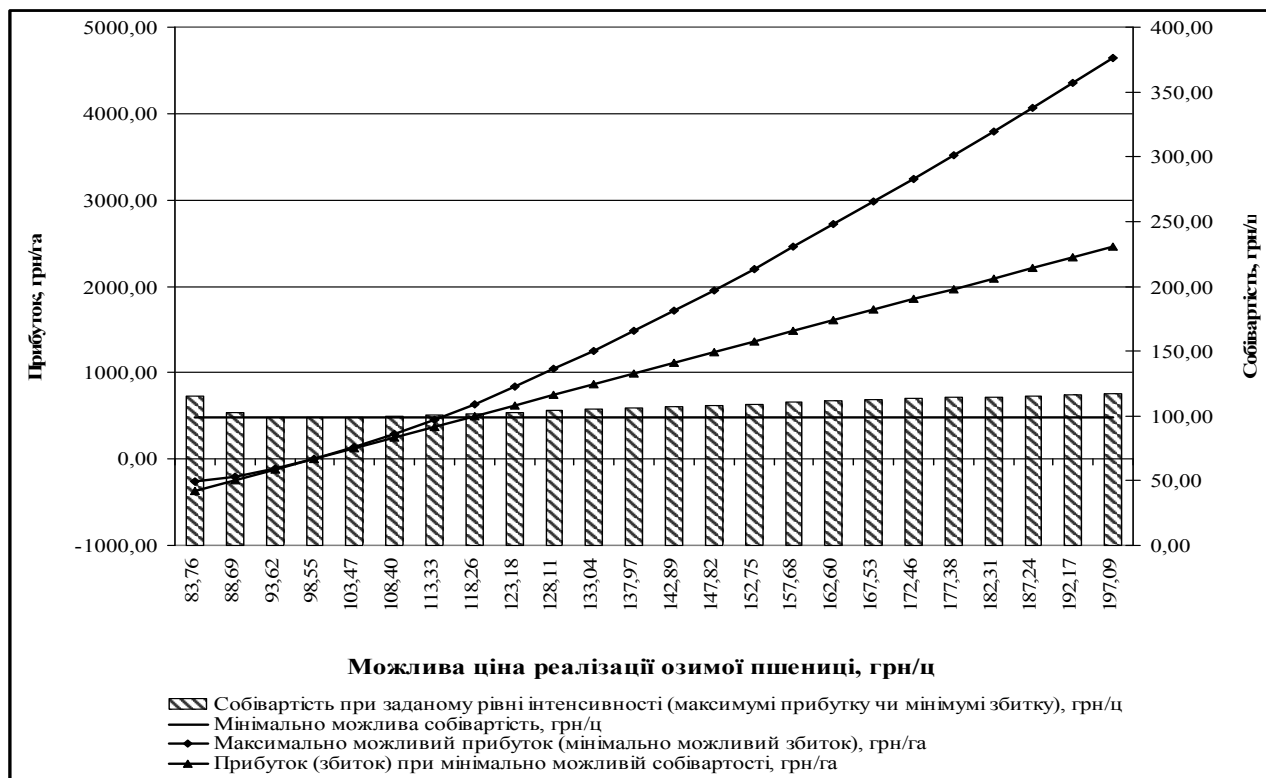
* Оптимальний рівень інтенсивності виробництва.

Джерело: Розрахунки авторів.

Оскільки в ринкових умовах пріоритетним критерієм прийняття управлінських рішень щодо оптимізації виробничих витрат є максимізація прибутку підприємства, то собівартість одиниці продукції може дещо перевищувати мінімально можливий її рівень. Більше того, як видно з таблиці 1, як при сприятливому, так і несприятливому паритеті цін кращі фінансові результати (відповідно більші прибутки або менші збитки) одержують при собівартості одиниці продукції, вищій від мінімально можливої. І чим більше прогнозована ціна відхиляється від прогнозованої мінімально можливої собівартості, тим вищим буде приріст собівартості, який забезпечить досягнення максимального прибутку або мінімального збитку. Наприклад, при перевищенні прогнозованої ціни продажу зерна над мінімально можливою собівартістю на 10 %, максимальний прибуток досягається при зростанні собівар-

тості 1 ц з 98,55 до 99,65 грн/ц. Подальше збільшення ціни ще на 40 % вимагає підвищення рівня інтенсивності виробництва, що супроводжуватиметься зростанням собівартості до 108,30 грн/ц. Аналогічна ситуація простежується й при несприятливій зміні паритету цін, коли прогнозована ціна не відшкодовує навіть мінімально можливої собівартості продукції. Наприклад, для досягнення мінімальної суми збитків при зниженні прогнозної ціни на 5 % від тієї, яка забезпечує беззбиткове виробництво озимої пшениці, інтенсивність виробництва доцільно знизити, що зумовить зростання собівартості 1 ц до 99,14 грн/ц. А при зниженні прогнозованої ціни на 15 %, собівартість 1 ц пшениці доцільно підвищити до 115,32 грн/ц, що забезпечить зменшення збитку на 115,10 грн/га.

Встановлені закономірності більш наочно ілюструє рисунок.

Результати моделювання зміни прибутку і собівартості озимої пшениці залежно від ціни реалізації в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2013 р.

Джерело: Розрахунки автора.

Аналогічні дослідження було проведено також по інших культурах (кукурудзі на зерно, соняшнику, цукрових буряках), яке повністю підтвердило виявлену закономірність до зростання розриву між максимально можливим прибутком і тим, який можна одержати при мінімальній собівартості одиниці продукції та зростанні прогнозованих цін продажу сільськогосподарської продукції (поліпшенні паритету цін) за інших рівних умов.

Із метою емпіричної перевірки тези про те, що мінімальна собівартість одиниці продукції рослинництва не гарантує одержання максимального прибутку з одиниці посівної площі, було здійснено низку групувань сільськогосподарських підприємств Харківської області за рівнем повної собівартості 1 ц основних видів продукції рослинництва.

Але використання класичного методу групувань не уможливило підтвердити висловлену гіпотезу. В групах підприємств із найнижчою собівартістю одиниці продукції рослинництва фіксувався найвищий рівень її прибутковості, що пояснюється, передусім, істотними розбіжностями рівнів собівартості одиниці продукції у сформованих групах. У зв'язку з цим подальше дослідження здійснювалося з використанням ковзних групувань, які передбачають часткове накладання сформованих груп підприємств і поступове зростання груповальної ознаки від групи до групи.

Найбільш чітко висловлена гіпотеза одержала своє підтвердження у формуванні собівартості й прибутковості виробництва соняшнику (табл. 2).

2. Результат ковзного групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за повною собівартістю 1 ц соняшнику в 2013 р.

Групи підприємств за рівнем повної собівартості 1 ц, грн	Кількість підприємств у групі	Повна собівартість, грн/ц	Прибуток на 1 га, грн	Урожайність, ц/га	Виробничі витрати на 1 га, грн
До 90,0	8	84,41	4264,00	28,02	2497,94
5,1-95,0	10	85,23	4443,14	28,32	2541,40
10,1-100,0	11	85,25	4234,40	28,47	2546,22
15,1-105,0	16	94,21	6023,06	32,39	2944,27

20,1-110,0	22	99,42	6891,53	33,07	3116,81
25,1-115,0	33	105,87	6481,06	33,85	3325,73
30,1-120,0	39	107,55	6151,18	33,83	3306,50
35,1-125,0	47	109,97	6240,33	33,63	3340,79
40,1-130,0	55	113,08	6093,17	34,60	3512,79

Джерело: Розрахунки автора на основі статистичної звітності ф. 50-сг.

Дані таблиці показують, що в групі підприємств із найнижчою повною собівартістю 1 ц прибуток на 1 га становив 4264,00 грн. Такі результати сформувалися при найнижчому рівні інтенсивності виробництва цієї культури. Найбільший прибуток з одиниці посівної площі мали підприємства, в яких виробничі витрати на 1 га становили 3116,82 грн, а повна собівартість 1 ц – 99,42 грн, що на 15,01 грн більше, ніж у групі підприємств із найнижчою собівартістю.

Висновки. Одночасне досягнення мінімально можливої собівартості одиниці продукції рослинництва і найкращого фінансового результату від її продажу можливе тільки за умови, що ціна продажу забезпечує лише рівень беззбитковості.

Чим сприятливішим або несприятливим буде паритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, тим більше відхилятиметься собівартість одиниці продукції, яка забезпечує одержання максимального прибутку або мінімального збитку, від мінімально можливої собівартості. Таке відхилення зумовлене необхідними змінами рівня інтенсивності виробництва окремих культур унаслідок прогнозованих змін паритету цін.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку рекомендацій сільськогосподарським товаровиробникам щодо встановлення на перспективу оптимальних рівнів інтенсивності виробництва окремих видів продукції рослинництва з урахуванням прогнозованих змін паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію.

Список використаних джерел

1. *Chrastinova, Z.* (2008): Economic differentiation in Slovak agriculture, *Agricultural Economics*, Vol. 54(1), pp. 536–545.
2. *Dumitru M., Gorgan C., Dumitru V.F., and Gorgan V.* Computing the cost of the agricultural products: A case study. *African Journal of Agricultural Research*, Vol. 6(1), pp. 198-211, 4 January, 2011. Available online at: <http://www.academicjournals.org/AJAR>
3. *Hoffman G. and Gustafson C.* A New Approach to Estimating Agricultural Costs of Production. *Agricultural Economics Research*, Vol. 35, no 4, October 1983, pp. 9-14.
4. *Ionel-Mugurel Jitea and Cristina Bianca Pocol* (2014), The Common Agricultural Policy and productivity gains in Romanian agriculture: is there any evidence of convergence to the Western European realities? *Studies in Agricultural Economics*, Vol. 116, pp. 165-167.
5. *Jinga G., Dumitru M., Dumitrana M., Vulpoi M.* (2010). Accounting systems for cost management used in the Romanian economic entities, *Accounting and Management Information Systems*, nr. 2/2010, 9, pp. 242-267.
6. *Paudel P., Matsuoka A.* (2009). Cost efficiency estimates of maize production in Nepal: a case study of the Chitwan district, *Agricultural Economics*, Vol. 55(3), pp. 139–148.
7. *Spieka J.* (2013): The Economic Disparity in European Agriculture in the Context of the Recent EU Enlargements. *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol. 4 (15), pp. 125-133.
8. *Аранчій В.І.* Собівартість продукції та шляхи її зниження як головна умова ефективної стратегії управління витратами [Електронний ресурс] / В.І. Аранчій, Т.В. Мокієнко // Вісн. ХНТУСГ: Екон. науки. Вип. 105. – Харків: ХНТУСГ, 2010. – Режим доступу: http://www.khntusg.com.ua/files/sbornik/ vestnik_105/ 05.pdf.
9. *Настич В. Г.* Зниження собівартості продукції як чинник підвищення стабільності підприємства / В. Г. Настич // Вісн. Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. — 2014. — №2(26). — С.87-91.
10. *Олійник О.В.* Моделювання формування прибутку і собівартості сільськогосподарської продукції за умови дії закону спадної віддачі / О.В. Олійник, О.Ю. Скоромна, Х.М. Бадалов // Вісн. Одеського нац. ун-ту. Економіка. — 2014. — Т. 19. — Вип. 2/3. — С. 221-225.
11. *Сіренко Н.М.* Напрямки зростання прибутків вітчизняних сільськогосподарських підприємств / Н.М. Сіренко, А.В. Бурковська, Н.С. Безугла // Наук. праці. Полтавської державної аграрної академії. Екон. науки. — 2011. — Вип. 2. — Т. 3. — С. 21-24.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2015 р.

* * *

УДК [631.14:637.12].003.13(477.64)

*Т. І. ЯВОРСЬКА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємств
Таврійський державний агротехнологічний університет
Л. А. ЗАГНІТКО, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної теорії і права
Подільський державний аграрно-технічний університет*

Вплив витрат і ціни реалізації на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах регіону

Постановка проблеми. Молочне скотарство є традиційно важливою галуззю тваринництва та займає одне із чільних місць у забезпеченні продовольчої безпеки держави. Його розвиток є ознакою прогресу сільськогосподарського виробництва в цілому. Важливою є роль молочного скотарства у формуванні міцної сировинної бази для підприємств молочної промисловості. Також споживання худобою великої кількості різноманітних кормів, вирощених на орних землях і природних кормових угіддях, сприяє збільшенню виходу продукції з одиниці земельної площі та здешевленню молочної сировини.

В умовах відкритої економіки аграрний бізнес, у тому числі виробництво й реалізація молока, стане прибутковим, коли ціна буде конкурентною на внутрішньому і зовнішньому ринках. Для сільськогосподарських підприємств саме цей чинник у короткостроковому періоді створює умови для виживання або максимізації їх прибутку, утримання певної частки на ринку тощо [4]. Сучасні тенденції розвитку аграрної економіки проявляються також у зростанні витрат виробництва через стрімке підвищення цін на матеріально-технічні та інші ресурси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, практичні й методичні аспекти розвитку молочного скотарства та його ефективності розглядалися у працях та-

ких вітчизняних учених, як: В. І. Бойко [2], В. К. Збарський [3], В. Я. Месель-Веселяк [6], Т. Л. Мостенська [2], П. Т. Саблук [2], О. М. Шпичак [11] й ін. Однак в опублікованих роботах вітчизняних учених поки що не повною мірою висвітлюються питання удосконалення розвитку галузі з урахуванням регіональних особливостей господарювання, впливу вартісних факторів (виробнича собівартість, повна собівартість, ціна реалізації) на формування ефективності виробництва молока, розрахунку їхніх прогнозних параметрів.

Мета статті – оцінка поточної ситуації у виробництві молока сільськогосподарськими підприємствами регіону, дослідження впливу факторів витрат виробництва та цінової політики у формуванні ефективності виробництва молока й виділення напрямів щодо поліпшення їх використання.

Виклад основних результатів дослідження. Тенденції останніх років розвитку молочного скотарства Запорізької області полягають у скороченні поголів'я корів, яке утримується як у суспільному секторі, так і в приватних господарствах населення. Так, за період 2000-2013 років поголів'я корів в усіх категоріях господарств зменшилося від 166,4 до 61,1 тис. гол. (у 2,7 раза). Ці зміни відбулися переважно за рахунок сільськогосподарських підприємств. У суспільному секторі у 2013 році порівняно з 2000-м по-

© Т. І. Яворська, Л. А. Загнітко, 2015

голів'я корів скоротилося у 10 разів, а з 2009 роком – на 23,7 %.

Обсяги виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах за 2000-2013 роки зменшилися у 3,6 раза й почалося це ще до лібералізації цін, хоча саме вона спровокувала вищі темпи цього зниження.

У сільськогосподарських підприємствах Запорізької області спостерігається значна диференціація валових надоїв молока в розрізі окремих районів. Наприклад, валове виробництво молока в Бердянському районі за 2013 рік було значно більшим, ніж в інших районах Запорізької області та становило 6753 т. Водночас у тих районах області, сільськогосподарські підприємства яких є найбільшими виробниками молока в регіоні, за досліджуваний період спостерігається скорочення поголів'я корів (Бердянський, Гуляйпільський, Куйбишевський, Мелітопольський, Приморський) і значне зменшення валових надоїв молока, що відповідним чином позначилося на обсягах виробництва промислових видів молокопродуктів.

На сучасному етапі розвитку ринкової економіки України проблема реалізації сільськогосподарської продукції та формування цін на неї набуває виняткового значення. Умови конкурентної боротьби змушують сільськогосподарські підприємства вишукувати шляхи забезпечення прибутковості їхньої діяльності, одним із головних серед яких є створення активно діючої системи збуту.

Сільськогосподарські товаровиробники Запорізької області не відчують особливих труднощів у збуті молочної продукції. Представники великих молокопереробних підприємств (молокозавод «Олком», Приазовський сирзавод й ін.) постійно здійснюють збір молока як у приватних виробників (господарствах населення), так і в сільськогосподарських підприємствах. Проте у більшості випадків ціна, яку пропонують переробні підприємства, часто не забезпечує навіть простого відтворення.

Відповідно, сільськогосподарські підприємства області скорочують виробництво молока, мотивуючи цей процес, передусім, низькими закупівельними цінами на продукцію. Однак, як підтверджують дослідження інших авторів, останнім часом (до 2012 р.) порівняно з європейськими ціни для постачальників молока в Україні були досить сприятливими. Високою була собівартість молока, на яку суттєво вплинули такі чинники: подорожчання пально-мастильних матеріалів та добрив, зростання цін на посівний матеріал, низька якість грубих кормів, великі відсотки за користування кредитами тощо [7]. Значне підвищення собівартості молока спостерігається й у сучасних умовах. Особливо воно буде помітне за фінансовими результатами 2015 року.

Наведені у таблиці 1 розрахунки підтверджують вплив виробничої собівартості на ефективність виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах Запорізької області.

1. Формування ефективності виробництва молока залежно від виробничої собівартості в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області, 2013 рік

Показник	Групи підприємств за собівартістю 1 ц молока, грн					У середньому (разом)
	I – до 200	II – 200,1-240	III – 240,1-300	IV – 300,1-360	V – більше 360	
Кількість підприємств у групі, од.	5	8	10	11	10	44
Поголів'я корів – усього, гол.	161	1930	2373	2648	1353	8465
у тому числі: на 1 підприємство	32	241	237	241	135	192
на 100 га сільськогосподарських угідь	1,3	6,3	5,4	4,7	4,3	4,9
Валове виробництво молока, ц	4331	69709	112532	97016	36330	319918
у тому числі: на 1 підприємство	866	8714	11253	8820	3633	7271
на 100 га сільськогосподарських угідь	36	227	258	173	116	184
Надій молока від корови, кг	2690	3612	4742	3664	2685	3779
Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	154	221	281	330	412	296
Одержано прибутку – усього, тис. грн	168	4977	1027	-4097	-4440	-2373
у т. ч. на одну корову, грн	1040	2579	433	-1547	-3288	-280
Рівень рентабельності, %	30,1	33,9	3,2	-21,6	-32,3	-3,0

Джерело: Розраховано авторами за даними Головного управління статистики у Запорізькій області.

Виявлено, що у двох крайніх групах підприємств (I і V) за виробничою собівартістю 1 ц молока (154 і 412 грн) спостерігається майже однаковий надій на одну корову. У першій групі підприємств рівень рентабельності становив 30,1 %, у п'ятій – виробництво молока є збитковим із показником 32,3%. Найвищі показники ефективності виробництва молока у підприємствах другої групи. При виробничій собівартості 221 грн, на одну корову одержано 2579 грн прибутку, рівень рентабельності становив 33,9 %. Надій молока у даній групі підприємств не є найвищим і поступається своїми розмірами підприємствам третьої та четвертої групи. Отже, наведене групування не показує тісного зв'язку між виробничою собівартістю 1 ц молока і надоем його на одну корову.

Випереджаюче зростання витрат порівняно з підвищенням надою доводить про відносну неефективність додаткового вкладення коштів у розвиток молочного скотарства й доцільність посилення контролю над витрачанням виробничих ресурсів у сільськогосподарських підприємствах регіону.

Дослідження показали, що зростання ціни реалізації молока у сільськогосподарських

підприємствах Запорізької області суттєво впливає на підвищення прибутковості його виробництва (табл. 2). При цьому не знайдено чіткої залежності між надоем молока на одну корову та ціною реалізації.

Так, у п'ятій групі підприємств, із найвищою ціною реалізації 1 ц молока 387 грн, спостерігається один із найнижчих показників молочної продуктивності (2989 кг) і концентрації поголів'я корів. Показник повної собівартості 1 ц молока є найменшим серед решти досліджуваних сільськогосподарських підприємств регіону й становить 283 грн. Відповідно у даній групі підприємств найвищим є обсяг прибутку з розрахунку на одну корову та на 1 га сільськогосподарських угідь. Отже, дані проведеного групування показують, що на економічну ефективність молочного скотарства крім цін реалізації суттєво впливає рівень витрат.

При збереженні такої тенденції на перспективу виробнича собівартість 1 ц молока у 2018 році зросте у 2,7 раза, повна собівартість 1 ц молока – до 810 грн (рис. 1, 2). Ціна реалізації прогнозується на рівні 860 грн (рис. 3).

2. Формування ефективності виробництва молока залежно від ціни реалізації в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області, 2013 рік

Показник	Групи підприємств за ціною реалізації 1 ц молока, грн					У середньому (разом)
	I – до 260	II – 260,1-300	III – 300,1-340	IV – 340,1-380	V – більше 380	
Кількість підприємств у групі, од.	9	10	11	6	3	39
Поголів'я корів – усього, гол.	505	1761	3666	1972	514	8418
Надій молока від корови, кг	1864	2747	4061	4869	2989	3778
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	244	285	323	349	387	322
Валове виробництво молока, ц	9415	48368	148861	96011	15361	318016
у тому числі на 100 га сільськогосподарських угідь	31	128	304	231	217	192
Повна собівартість 1 ц молока, грн	302	371	322	344	283	332
Одержано прибутку – усього, тис. грн.	-412	-3441	98	254	1127	-2373
у т. ч. на одну корову, грн	-816	-1954	27	129	2193	-282
на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	-13,6	-90,7	2	6,1	159	-14,3
Рівень рентабельності, %	-19,4	-23,1	0,2	1,6	36,8	-3,0

Джерело: Розраховано авторами за даними Головного управління статистики у Запорізькій області.

Наведені результати передусім пов'язані зі швидшим зростанням виробничих витрат порівняно з цінами реалізації та повільним підвищенням продуктивності молочного скотарства. За прогнозними розрахунками, надій молока на одну корову в сільськогосподарських підприємствах Запорізької обла-

сті підвищиться із 3779 до 4500 кг, або на 19,1%.

Розглянемо на прикладі конкретних підприємств показники ефективності виробництва молока, які склалися у 2013 році (табл. 3). СБК «Дружба» Мелітопольського району, яке утримує 350 корів, за ціною реалізації

лізації належить до другої групи підприємств, які характеризуються збитковістю

виробництва молока (табл. 2).

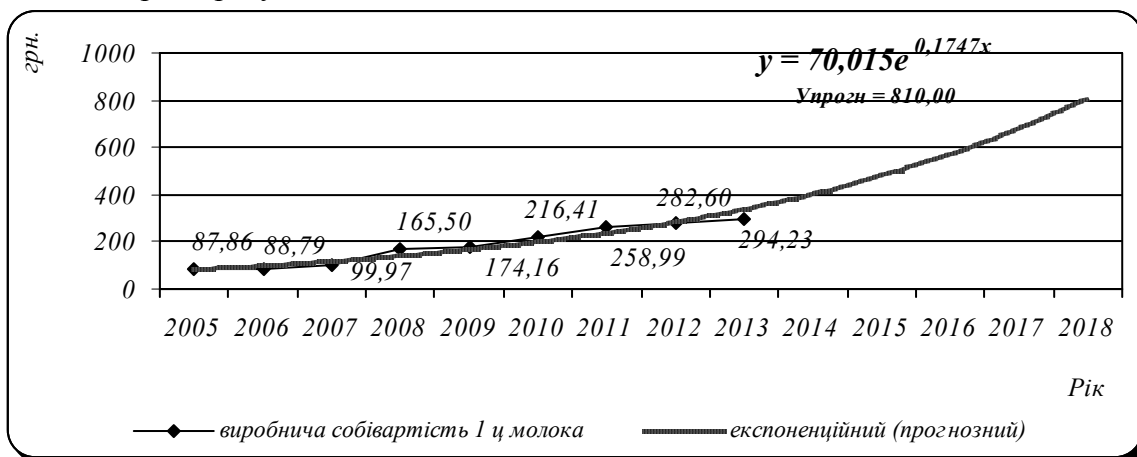

Рис. 1. Фактичні й прогнозовані рівні виробничої собівартості 1 ц молока у сільськогосподарських підприємствах Запорізької області

Джерело: Розраховано авторами на основі джерел [9-10].

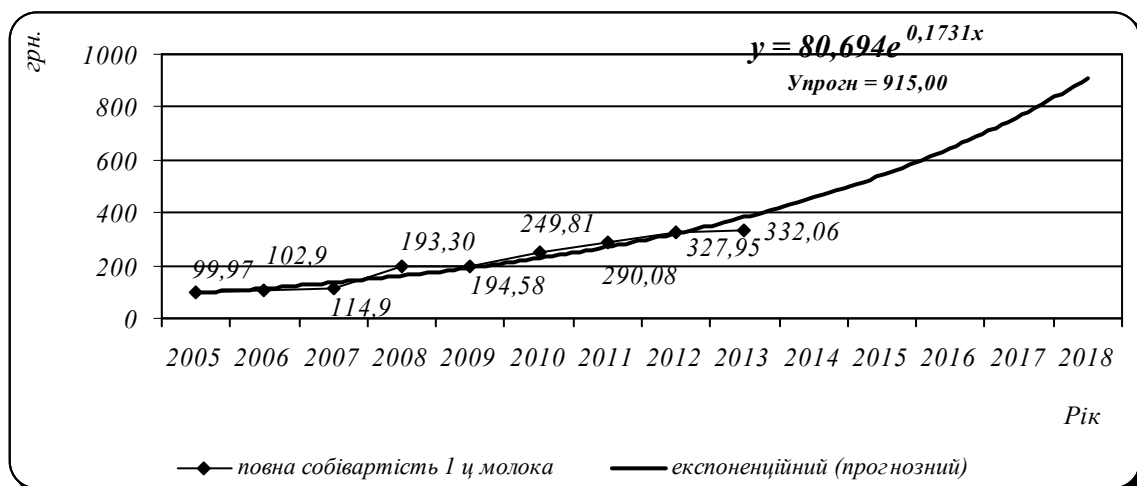

Рис. 2. Фактичні й прогнозовані рівні повної собівартості 1 ц молока у сільськогосподарських підприємствах Запорізької області

Джерело: Розраховано авторами на основі джерел [9-10].

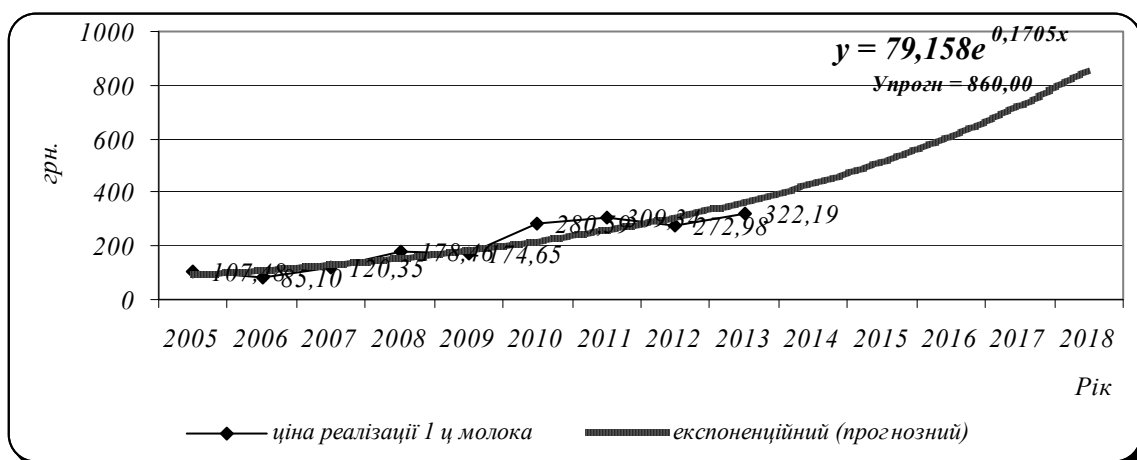

Рис. 3. Фактичні й прогнозовані рівні ціни реалізації 1 ц молока у сільськогосподарських підприємствах Запорізької області

Джерело: Розраховано авторами на основі джерел [9-10].

Поголів'я корів у ПСП «Приморський» Приморського району протягом 2009-2013 років залишалося незмінним – 368 гол. порівняно зі СБК «Дружба» показники виробництва молока на 100 га сільськогосподарських угідь, виробничі витрати на 1 корову є вищими у рази. Підприємство забезпечило прибутковість виробництва молока на рівні 37,9% рентабельності. Групування за ціною реалізації 1 ц молока показало, що ПСП «Приморський» входить у трійку сільськогосподарських підприємств Запорізької області із найвищими показниками ефективності виробництва молока (табл. 2).

Проведений аналіз також підтверджує, що підприємство, яке не займається пошу-

ком ефективних каналів збуту, резервів зниження виробничих витрат, удосконалення технології виробництва молока, не може розраховувати на прибуткове ведення молочної галузі. Наприклад, відсоток комерційних витрат у повній собівартості 1 ц молока в СБК «Дружба» Мелітопольського району становить 1,2%, у ПСП «Приморський» Приморського району – 15,3%. Частка витрат на корми в останньому підприємстві в структурі собівартості виробництва молока майже на 7,0% вища, ніж у СБК «Дружба» й на 15,0% більша порівняно із середньообласними показниками.

3. Ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області, 2013 рік

Показник	СБК «Дружба» Мелітопольського району	ПСП «Приморський» Приморського району	У середньому по сільськогосподарських підприємствах області
Середньорічний надій, кг	2381	3623	3778,0
Частка молока у структурі виручки від реалізації, %	13,1	28,2	1,7
Виробництво молока з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, ц	142,9	423	32
Виробничі витрати на 1 корову, грн	2997,6	8601	10895
Виробнича собівартість 1 ц молока, грн	359,6	237,40	296,30
Повна собівартість 1 ц молока, грн	364	280,26	332,06
Комерційні витрати на 1 ц, грн	4,40	42,86	35,76
Частка комерційних витрат у повній собівартості, %	1,2	15,3	10,8
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	284,8	386,40	322,19
Рівень рентабельності, %	-27,6	37,9	- 3,0

Джерело: Розраховано авторами за даними Головного управління статистики у Запорізькій області та форми 50-сг сільськогосподарських підприємств.

Останніми роками у Запорізькій області спостерігаються деякі позитивні тенденції у розвитку молочного скотарства. Протягом 2014 року валове виробництво молока становило 267,8 тис. т, що на 1,1% вище рівня 2013 року. Пояснюється це в основному підвищенням продуктивності корів. На розвиток галузі позитивно вплинула реалізація ряду заходів, зокрема бюджетної програми «Державна підтримка галузі тваринництва» та обласної Програми розвитку галузі молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області на 2014-2018 роки.

Отже, для підвищення ефективності молочного скотарства необхідне, передусім, удосконалення цінового механізму в напрямі реалізації сприятливої державної цінової політики. Також слід вжити заходів щодо

зменшення матеріально-грошових витрат на виробництво молока. У цьому процесі мають бути задіяні не тільки сільськогосподарські підприємства, але й державні структури. Для цього необхідно здійснювати заходи з поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва молока відповідно до економічних і природних умов господарювання в конкретному сільськогосподарському підприємстві.

Для скорочення виробничих витрат, особливо на найбільшу за часткою у структурі витрат статтю «Корми», необхідне розширення площі сінокосів та пасовищ, чітке планування розподілу кормових угідь залежно від сформованої у сільськогосподарських підприємствах структури стада тварин. Забезпечення поголів'я худоби власними кормами на основі наведеного підходу має

стати необхідною умовою для одержання сільськогосподарським підприємством державної підтримки, тому що досить часто бюджетні кошти витрачаються на «згодовування» тваринам і підприємства не займаються питаннями вдосконалення структури кормовиробництва й оптимізацією раціонів годівлі корів.

У своїй господарській діяльності більшість управлінських рішень керівники сільськогосподарських підприємств регіону приймають щодо виробництва сільськогосподарської продукції. Мало уваги звертається на ефективність організації виробничого процесу, шляхи скорочення внутрішньогосподарських витрат та інші напрями, врахування яких суттєво впливає на зниження собівартості продукції. Також для підвищення прибутку галузі, зокрема молочного скотарства, важливе значення має визначення оптимальної ціни і вміння управлінського персоналу орієнтуватися та враховувати основні тенденції на аграрному ринку.

Один із напрямів інвестиційної підтримки інноваційного процесу має передбачати, крім інших, вкладення коштів у підготовку кадрів – новаторів виробництва, спеціалістів-професіоналів, які спроможні запроваджувати високотехнологічні схеми вирощування сільськогосподарських культур і тварин, організовувати агропромислове виробництво на новій економічній основі – приватній власності на землю, засоби виробництва й результати праці та забезпечувати його конкурентоспроможність на внутрішньому й зовнішньому ринках [5]. У Запорізькій області деякі керівники сільськогосподарських підприємств не завжди можуть і вміють працювати в умовах ринкової економіки, про що видно з показників ефективності виробництва молока у двох сільськогосподарських підприємствах області (табл. 3). При майже однаковому поголів'ї корів показники рівня рентабельності коливаються від -27,6 % у СБК «Дружба» Мелітопольського до 37,9% у ПСП «Приморський» Приморського районів.

При запровадженні режиму вільної торгівлі з ЄС існує імовірність того, що відбува-

тиметься зростання надходжень імпортованих молочних продуктів на український ринок, конкурентних як за асортиментом, так і за ціною та якістю. Тому вітчизняні дрібні та середні підприємства харчової промисловості потребують додаткових фінансових ресурсів для оновлення матеріально-технічної бази виробництва, запровадження сучасних систем контролю за якістю й безпечністю продукції на всіх критичних точках виробничого процесу [8, с. 32-33].

Такою критичною точкою у виробництві молока в Запорізькій області є саме якість і безпечність продукції. Тому сільськогосподарським підприємствам регіону необхідно звернути більше уваги на вдосконалення технології виробництва молока відповідно до вимог ЄС щодо стандартів якості та безпечності молочної сировини. Для цього також потрібні додаткові фінансові ресурси, які може забезпечити як саме підприємство, так і держава. Існує варіант фінансової підтримки виробників молока самими підприємствами харчової промисловості, які на даному етапі в регіоні відчувають їхню нестачу для збільшення виробництва й поліпшення якості молочної сировини. Це спонукає їх обдумувати рішення щодо організації власної сировинної бази, або створення відповідних умов для виробників молочної сировини.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що останніми роками у досліджуваному регіоні відбуваються позитивні зрушення щодо розвитку молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах. До них можна віднести підвищення продуктивності корів і валового виробництва молока. Проте у більшості підприємств Запорізької області виробництво молока залишається збитковим. Сільськогосподарські підприємства, крім пошуку вигідних каналів збуту, повинні звернути увагу на виявлення резервів щодо скорочення витрат та підвищення професійної компетенції керівників і спеціалістів на рівні вимог ринкової економіки та перспективи запровадження вільної торгівлі з ЄС. Усі ці процеси мають супроводжуватися активною підтримкою держави.

Список використаних джерел

1. Безсмертна О. В. Вплив рівня концентрації та спеціалізації на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах / О. В. Безсмертна // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 23-27.
2. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні: моногр. / [Саблук П. Т., Бойко В. І., Мостенська Т. Л., Коржинський М. П. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука і В. І. Бойка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. – 340 с.
3. Збарський В. К. Перспективи відродження молочного скотарства на Черкащині / В. К. Збарський // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 13-18.
4. Козак Л. В. Цінове позиціонування сільськогосподарських підприємств на внутрішньому та світових ринках зернової продукції / Л. В. Козак // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 48-55.
5. Лупенко Ю. О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5-11.
6. Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання у сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13-25.
7. Назаренко А. Корів'яче молоко – продукт не з дешевих / А. Назаренко // Пропозиція. – 2011. – № 4. – С. 24-26.
8. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору у зв'язку з підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом / [Пугачов М. І., Власов В. І., Духницький Б. В., Кривенко Н. В. та ін.] ; за ред. М. І. Пугачова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 44 с.
9. Сільське господарство Запорізької області за 1995–2013 роки: Стат. збірник / Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Запорізькій області; за редакцією В.П. Голоवेशка. – Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. – 218 с.
10. Тваринництво Запорізької області: Стат. збірник / Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Запорізькій області; за ред. В.П. Голоवेशка. – Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. – 110 с.
11. Шпичак О.М. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків с.-г продукції та продовольства в Україні на 2012/2013 маркетинговий рік / [Шпичак О.М., Воскобійник Ю.П., Боднар О.В. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака, Ю.П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 336 с.
12. Breeding milk recording productivity fertility. Israel Holstein herdbook – Israel Cattle breeders association, 2001 – 120 p.
13. Economic Integration: Towards a North America – EU Transatlantic Free Trade Zone [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalresearch.ca/economic-integration-towards-a-north-america-eu-transatlantic-free-trade-zone/5328543>.
14. Food and agricultural commodities production [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx//>.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2015 р.

*

УДК 631.11:330.142.212

**О. А. МУРАВСЬКИЙ, асистент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Економічне моделювання ефективного використання оборотних коштів у сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку більшість сільськогосподарських підприємств гостро відчувають дефіцит оборотних коштів. Основними причинами такого становища стали кризові явища в економіці та відсутність на

підприємствах ефективного системи управління оборотними засобами.

Господарсько-підприємницька діяльність неможлива без оборотних коштів. Ця потреба є одним з об'єктів фінансового планування і відображення в обліку та звітності. Розмір оборотного капіталу, який утворює кожен складову поточних активів, має відпові-

© О.А. Муравський, 2015

Список використаних джерел

1. Безсмертна О. В. Вплив рівня концентрації та спеціалізації на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах / О. В. Безсмертна // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С. 23-27.
2. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні: моногр. / [Саблук П. Т., Бойко В. І., Мостенська Т. Л., Коржинський М. П. та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука і В. І. Бойка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2005. – 340 с.
3. Збарський В. К. Перспективи відродження молочного скотарства на Черкащині / В. К. Збарський // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 13-18.
4. Козак Л. В. Цінове позиціонування сільськогосподарських підприємств на внутрішньому та світових ринках зернової продукції / Л. В. Козак // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 48-55.
5. Лупенко Ю. О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5-11.
6. Месель-Веселяк В. Я. Форми господарювання у сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 13-25.
7. Назаренко А. Корів'яче молоко – продукт не з дешевих / А. Назаренко // Пропозиція. – 2011. – № 4. – С. 24-26.
8. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору у зв'язку з підписанням Україною економічної частини Угоди про асоціацію з Європейським Союзом / [Пугачов М. І., Власов В. І., Духницький Б. В., Кривенко Н. В. та ін.] ; за ред. М. І. Пугачова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 44 с.
9. Сільське господарство Запорізької області за 1995–2013 роки: Стат. збірник / Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Запорізькій області; за редакцією В.П. Голоवेशка. – Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. – 218 с.
10. Тваринництво Запорізької області: Стат. збірник / Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Запорізькій області; за ред. В.П. Голоवेशка. – Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. – 110 с.
11. Шпичак О.М. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків с.-г продукції та продовольства в Україні на 2012/2013 маркетинговий рік / [Шпичак О.М., Воскобійник Ю.П., Боднар О.В. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака, Ю.П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 336 с.
12. Breeding milk recording productivity fertility. Israel Holstein herdbook – Israel Cattle breeders association, 2001 – 120 p.
13. Economic Integration: Towards a North America – EU Transatlantic Free Trade Zone [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalresearch.ca/economic-integration-towards-a-north-america-eu-transatlantic-free-trade-zone/5328543>.
14. Food and agricultural commodities production [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx//>.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2015 р.

*

УДК 631.11:330.142.212

**О. А. МУРАВСЬКИЙ, асистент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Економічне моделювання ефективного використання оборотних коштів у сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку більшість сільськогосподарських підприємств гостро відчувають дефіцит оборотних коштів. Основними причинами такого становища стали кризові явища в економіці та відсутність на

підприємствах ефективного системи управління оборотними засобами.

Господарсько-підприємницька діяльність неможлива без оборотних коштів. Ця потреба є одним з об'єктів фінансового планування і відображення в обліку та звітності. Розмір оборотного капіталу, який утворює кожен складову поточних активів, має відпові-

© О.А. Муравський, 2015

дати потребам і можливостям підприємства зі створення й реалізації продукції.

Одним з найбільш важливих складників системи перспективного фінансового планування на підприємстві виступає прогнозування обсягів його оборотних активів. Проте сучасні умови дослідження свідчать про необхідність удосконалення методології й методики розробки прогнозів, а також їх практичної реалізації на підставі використання сучасного програмного забезпечення ПЕОМ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та ефективного використання оборотних засобів присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних економістів, а саме: В.Г. Андрійчука [1], И.А. Бланка [2], Г.Ф. Білоусенка, М.Я. Дем'яненка [12], Г.Г. Кірейцева [13], О.Є. Гудзь [3], Л.М. Єфімової [4], О.В. Олійника, П.Т. Саблука [9], В.П. Савчука [10], О.О. Терещенка [11], І.М. Зеліско [5], С.І. Наконечного [8], Brealey R. [14] та деяких інших іноземних авторів [15–17].

Разом з тим методичні, методологічні та практичні питання моделювання процесів формування та використання оборотних засобів сільськогосподарських підприємств потребують особливої уваги та окремих досліджень, особливо в період розвитку вітчизняної ринкової економіки, коли умови формування оборотних засобів значно змінилися.

Мета статті – побудувати економіко-статистичну модель прогнозування обсягу оборотних коштів сільськогосподарського підприємства з метою визначення рівня впливу окремих факторів на ефективність їхньої результативної діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. В сучасних умовах для багатьох сільськогосподарських підприємств України типовим наслідком кризових явищ економічного розвитку є гостра нестача оборотного капіталу, яка супроводжується низьким рівнем його використання. З урахуванням того, що існує пряма залежність між результатами діяльності підприємства і системою управління формуванням і використанням його оборотних коштів, то саме їх оптимальність забезпечує підприємству достатній рівень платоспроможності [1, 2, 10, 11].

Отже, для досягнення ефективного управління оборотними коштами необхідно розробити їх прогнозу модель формування і використання сільськогосподарськими підприємствами та спрогнозувати її показники.

Виходячи з того, що економічні процеси в сільському господарстві зазвичай є складними, для їх прогнозування доцільно застосовувати багатофакторні регресійні моделі. Для визначення тісноти зв'язку, а, отже, і рівня впливу окремих факторів на ефективність результативної ознаки в діяльності сільськогосподарського підприємства, пропонується використовувати метод кореляційно-регресійного аналізу [7, 8].

Побудова такої моделі в нашому дослідженні включає кілька послідовних етапів:

1. Вибір і аналіз фінансово-економічних показників, які здійснюють вплив на рівень та ефективність використання оборотних коштів у досліджуваних підприємствах.
2. Вимір і кількісний аналіз факторів, що впливають на процес формування та використання оборотних коштів підприємств.
3. Математично-статистичний аналіз факторів для визначення доцільності включення їх у модель.
4. Побудова багатофакторної регресійної моделі.
5. Перевірка розрахованої моделі на адекватність.
6. Розрахунок основних параметрів і побудова інтервалів довіри.
7. Аналіз і оцінка отриманих результатів, висновки.

Якщо побудована модель є адекватною і значення розрахованих параметрів є прийнятними, в цьому випадку можна здійснювати прогнозування та приймати управлінські рішення на основі отриманих результатів.

Об'єктом нашого дослідження є величина оборотних коштів сільськогосподарського підприємства СТОВ "Агросвіт" Миронівського району Київської області. В основу прогнозування загального обсягу оборотних активів підприємства покладено економічні фактори, які здійснюють вплив на його окремі елементи.

Розробимо кореляційно-регресійну модель за стандартним алгоритмом для дослід-

джуваного сільськогосподарського підприємства.

Дані фінансової звітності досліджуваного підприємства дозволили виділити наступні фактори впливу на оборотні кошти (Y) станом на кінець звітного року:

дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, послуг);

чистий грошовий потік за рік, тис. грн;

поточні зобов'язання станом на кінець року, тис. грн;

нерозподілений прибуток (непокритий збиток) підприємства на кінець року, тис. грн;

власний капітал станом на кінець року, тис. грн;

короткострокові кредити банків на кінець року, тис. грн;

чистий прибуток підприємства за рік, тис. грн;

індекс інфляції за рік, %;

собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) за рік, тис. грн;

витрати на оплату праці за рік, тис. грн;

матеріальні витрати за рік, тис. грн.

Збір даних за зазначеними факторами дозволяє побудувати динамічний ряд за кожним із них. Для здійснення кореляційно-регресійного аналізу вхідні дані було зведено до матриці розміром $m \times n$ (1). Рядки матриці відповідають щорічним даним досліджуваних підприємств ($i = \overline{1, n}$), а стовпці – виділеним вище факторам впливу на оборотні кошти ($j = \overline{1, m}$).

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{pmatrix} \quad (1)$$

На наступному етапі здійснювався відбір факторів у пакеті Microsoft Excel (за допомогою надбудови "Пакет аналізу"). Під час

виявлення кореляційних зв'язків між факторами за допомогою кореляційних матриць було побудовано кореляційно-регресійну лінійну модель, визначено коефіцієнти множинної кореляції та детермінації, середню помилку апроксимації, здійснено оцінку статистичної значимості коефіцієнтів регресії за допомогою t -критерію та оцінку розробленої моделі в цілому за допомогою F -критерію. Розрахунки, здійснені за допомогою надбудови "Пакет аналізу" в пакеті Microsoft Excel, підтверджені результатами застосування до вхідних даних пакета "Statistica".

За результатами аналізу СТОВ "Агросвіт" відібрано три фактори, за якими і було побудовано загальну кореляційно-регресійну модель (2):

$$Y = 16963,99 + 0,60 \times X_1 + 0,31 \times X_2 - 0,33 \times X_3, \quad (2)$$

де X_1 – нерозподілений прибуток на кінець року, тис. грн;

X_2 – поточні зобов'язання на кінець року, тис. грн;

X_3 – собівартість реалізованої продукції, тис. грн.

Загальна характеристика кореляційно-регресійної моделі, побудованої для сільськогосподарського підприємства, наведена в таблиці 1. Величина коефіцієнта множинної кореляції R для моделі (2) дорівнює 0,997, що свідчить про наявність у моделі високої кореляції, водночас всі фактори корелюють позитивно.

Значення R -квадрата дорівнює 0,993. Це свідчить, що частка дисперсії результату Y , пояснена регресією, становить 99,3 %. Змінність значень результату Y біля лінії регресії складає 6,8 % від початкової дисперсії, що є більшим, ніж для рівняння регресії, побудованого разом для досліджуваного підприємства, але допустимим для даного випадку.

1. Характеристика розрахованої моделі

№ п/п	Показники	Коефіцієнти регресії	Стандартна помилка	t -статистика	P -значення
1	Y -перетинання	16963,98685	3212,818551	5,280094901	0,034047487
2	Фактор X_1	0,603674152	0,064109973	9,416228443	0,011091077
3	Фактор X_2	0,310541016	0,368796992	4,842037822	0,488406666
4	Фактор X_3	-0,328484531	0,108307492	5,03288835	0,093687005

Джерело: Власні розрахунки.

Для перевірки статистичної значимості коефіцієнтів регресії і рівняння регресії в цілому було розраховано $t_{\text{КРИТ}}$ (за допомогою статистичної функції *СТБЮДРАСПОБР*) і $F_{\text{КРИТ}}$ (за допомогою статистичної функції *FRASПОБР*). Із таблиці 1 видно, що t_T для Y -перетинання дорівнює 5,28, для першого коефіцієнта регресії складає 9,41, для другого — 4,84, для третього — 5,03. Оскільки $t_T > t_{\text{КРИТ}}$ для всіх коефіцієнтів регресії, то пояснюючі фактори є статистично значимими $F_T > F_{\text{КРИТ}}$ — можна зробити висновок про статистичну значимість рівняння регресії в цілому.

Відбір факторів здійснювався шляхом виключення з моделі найбільш взаємозалежних факторів з урахуванням значимості коефіцієнтів регресії, оцінених за допомогою t -критерію.

За результатами здійсненого кореляційно-регресійного аналізу, що показав прямий зв'язок усіх трьох факторів впливу на оборотні кошти за моделлю (2), нарощування

останніх для сільськогосподарського підприємства можна досягти за рахунок активного використання кредитних ресурсів і збільшення обсягів реалізації високорентабельної продукції, наслідком чого є збільшення чистого прибутку та чистого грошового потоку.

Від'ємне значення коефіцієнтів регресії в моделі (2) за фактора собівартість реалізованої продукції, свідчить про обернену залежність між даною факторною та результативною ознакою. Позитивно впливають на оборотні кошти розмір нерозподіленого прибутку та поточні зобов'язання.

Надалі застосували відповідну СТОВ "Агросвіт" кореляційно-регресійну модель визначення оптимального розміру оборотних коштів. Застосуємо до нього модель (2).

Вхідні дані зведено в табл. 2. Дані за 2013 р. є фактичними даними фінансової звітності, дані 2014 р. — плановими, тобто побудованими на основі даних за 2013 р. з урахуванням росту обсягів виробництва на 10 %.

2. Вхідні дані для застосування кореляційно-регресійної моделі для досліджуваного сільськогосподарського підприємства, тис. грн

№ п/п	Показник	2013 р.	2014 р.	Відхилення
1	Нерозподілений прибуток	116850	125619	8769
2	Поточні зобов'язання	8874	9163	289
3	Собівартість реалізованої продукції	69312	75388	6076

Джерело: Власні розрахунки.

Розрахунок оборотних коштів для СТОВ "Агросвіт" за моделлю для виробничих підприємств здійснено за формулою (2):

$$Y_{2013} = 1696399 + 0,6 \times 116850 + 0,31 \times 8874 - 0,32 \times 69312 = 6749113,$$

$$Y_{2014} = 1696399 + 0,6 \times 125619 + 0,31 \times 9163 - 0,32 \times 75388 = 7087863.$$

Слід зазначити, що цей прогноз не буде адекватно відображати вплив світової фінансової кризи на результативні показники виробництва і реалізації продукції та обсяги оборотного капіталу досліджуваного підприємства, оскільки ретроспективні дані не відображають кризових тенденцій. Тому вважаємо, що отримані прогнозні дані доцільно коригувати з урахуванням поточних змін в обсягах виробництва і реалізації продукції сільськогосподарського підприємства та впливу зовнішніх макроекономічних факторів.

Таким чином, побудовані лінійні рівняння регресії дали змогу оцінити кореляційно-регресійну залежність між факторами і результатуючими показниками (величинами

елементів оборотних коштів), а застосування методу екстраполяції дало можливість отримати прогнозні значення цих показників. Отже, вищенаведена методика створює підґрунтя для здійснення більш якісного та адекватного планування потреби підприємства в оборотних коштах.

Згідно з вищезазначеним, ефективність використання оборотних коштів аграрних підприємств характеризується багатьма індикаторами, за якими можна судити про рівень прийняття управлінських рішень. В економічній літературі представлено цілу низку таких показників, виявлено й розкрито механізми їх впливу на кінцеві результати господарської діяльності аграрних підприємств [1, 10, 11, 13]. Однак, на нашу думку, розгляд різних показників ефективності окремо не дозволяє сформувати цілісного уявлення про рівень фінансового менеджменту досліджуваних аграрних підприємств.

Господарства, які увійшли до відносно стабільної групи за рівнем забезпеченості оборотним капіталом, можуть одночасно перебувати в кризовій групі за структурою джерел його фінансування тощо. Отже, для оцінки рівня ефективності використання оборотних коштів у нинішніх умовах необхідний принципово новий підхід на основі багатовимірних ознак [5, 6].

Крім того, вважаємо, що дати оцінку стану системи управління оборотними коштами конкретного аграрного підприємства можна тільки якщо порівняти його із станом систем управління за порівняльною вибіркою господарств, під якою можна розуміти досить представницьку сукупність аграрних підприємств, які працюють у відносно однакових умовах.

Вирішити таке завдання дозволяє використання моделей і методів кластерного аналізу. Кластерний аналіз – це багатомірна статистична процедура (кластеризація), яка класифікує об'єкти або спостереження в однорідні групи. Вузловим моментом дослідження є вибір метрики (або міри близькості) між об'єктами, кожен з яких представлений значеннями характеризуючої його багатовимірної ознаки.

Отже, на наступному етапі дослідження проведена оцінка ефективності використання оборотних коштів аграрних підприємств на основі багатомірної кластерної класифікації господарств (кластерний аналіз). Вихідними даними були попередньо розраховані коефіцієнти ділової активності, які характеризують рівень забезпеченості оборотними

коштами, їх структуру, співвідношення джерел фінансування, а також ефективність використання.

Для аналізу було відібрано попередньо розраховані вісім показників ділової активності, які визначені на основі фінансової звітності тринадцяти досліджуваних сільськогосподарських підприємств Миронівського району Київської області за період 2009-2013 рр.

Використовуючи програмне забезпечення IBM SPSS v20, за допомогою вбудованої функції "дерево класифікацій", нами визначено оптимальну кількість кластерів, яка становить 3. Отже, початкову вибірку із 13-ти підприємств за 8-ма ознаками-факторами із використанням методу k-means (з обранням відповідних центроїдів кластерів) було поділено на три кластери сільськогосподарських підприємств за рівнем ефективності використання оборотних активів (табл. 3).

Проведена кластеризація сільськогосподарських підприємств Миронівського району за рівнем ефективності використання оборотних активів дає можливість зробити ряд висновків. Результати розрахунків таблиці 3 свідчать, що більшість досліджуваних підприємств перебувають в одному і тому ж кластері протягом усього аналізованого періоду. Так, у 2009 році 11 з 13-ти досліджуваних підприємств відносились до 2-го кластера і лише 2 з них – до 1-го. З 2013 р. ситуація практично не змінилась, оскільки 10 підприємств перебувало у тому ж 2-му кластері та 3 – у 1-му. Кінцеві центри кластерів наведено в таблиці 4.

3. Кластеризація досліджуваних сільськогосподарських підприємств за рівнем ефективності використання оборотних активів

Підприємства	Кластери				
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
ТОВ "Агро ІБК"	2	2	2	2	2
СТОВ "Агросвіт"	2	2	2	2	2
ДП "Атлантик Фармз"	1	1	1	1	1
ДП ДГ "Еліта" МПП ім. В.М. Ремесла НААН	2	2	2	2	2
СТОВ "Господар"	2	2	2	2	2
ПП "Коритищанське"	2	2	2	2	2
ТОВ "Кип'ячка-Агро"	2	2	2	2	2
ВАТ "Миронівське"	2	2	1	1	1
ТОВ "Пустовіти"	2	2	2	1	1
ПП "Росава-Агро"	1	1	2	2	2
СТОВ "Україна"	2	2	2	2	2
ТОВ "Зерноінвест-Д"	2	2	2	3	2
СТОВ "Зоря"	2	2	2	2	2

Джерело: Власні розрахунки.

4. Кінцеві центри кластерів досліджуваних сільськогосподарських підприємств за рівнем ефективності використання оборотних активів

Показники	Кластер		
	1	2	3
Коефіцієнт оборотності активів	0,87	1,36	2,24
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	8,20	30,12	770,53
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	1,43	32,69	5,94
Строк погашення дебіторської заборгованості (днів)	305,86	50,57	61,48
Строк погашення кредиторської заборгованості (днів)	135,58	31,31	0,47
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	1,05	0,73	1,63
Коефіцієнт оборотності основних засобів (фондовіддача)	0,42	5,79	1,27
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	0,33	0,56	0,56

Джерело: Власні розрахунки.

Слабка динаміка переходу від одного кластера до іншого (лише 4 підприємства з 13-ти) свідчить про відсутність розвитку в напрямі підвищення ефективності використання оборотних активів аналізованих господарств.

Розрахунок центрів кожного кластера дозволяє констатувати, що на сучасному етапі досліджуваними аграрними підприємствами не сформована ефективна система управління оборотним капіталом, нинішній її стан варто визнати незадовільним.

Проведена класифікація досліджуваних сільськогосподарських підприємств може бути основою для подальшого прогнозування рівня ефективності використання оборотних коштів у господарствах.

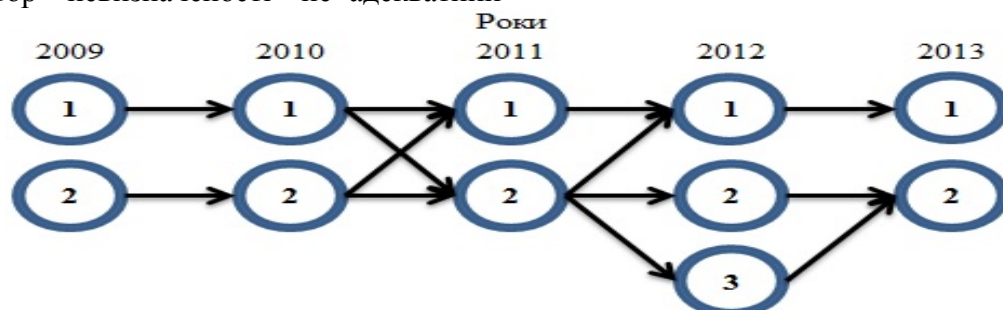
Так, наступним етапом дослідження було прогнозування майбутнього рівня ефективності використання оборотних коштів на основі математичних методів теорії випадкових процесів.

Вважаємо, що одним із найважливіших факторів, який повинен враховуватися у процесі прийняття оптимальних рішень, є фактор випадковості. Водночас слід зазначити, що фактор "невизначеності" не адекватний

фактору "випадковості", оскільки за врахування "випадковості" необхідно, щоб масові випадкові явища мали властивість статичної стійкості. Це означає, що враховані випадкові явища підкорюються певним статичним закономірностям, вимоги яких не обов'язкові під час врахування невизначеності.

Умова статичної стійкості дозволяє використовувати у процесі прийняття управлінських рішень ефективні математичні методи теорії випадкових процесів і, зокрема, одного з її розділів – теорії Марківських процесів [6, 7].

Марківські випадкові процеси названі іменем російського математика А. А. Маркова (1856 – 1922 рр.), який вперше почав вивчення імовірнісного зв'язку випадкових величин і створив теорію, яку можна назвати "динамікою ймовірностей". У наш час теорія Марківських процесів та її прикладні аспекти широко застосовуються у багатьох областях таких наук, як економіка, механіка, фізика, хімія тощо. На основі наведених вище розрахунків нами відображено вірогідність переходу від одного кластера до іншого протягом аналізованого періоду (рис.).

Вірогідність переходу досліджуваних підприємств між кластерами рівнів ефективності використання оборотних коштів протягом 2009-2013 рр.

Джерело: Власні розрахунки.

Важливим показником аналізу міжклас-терних переходів є їх частота. Розрахунок

даних частот наведено в таблиці 5.

5. Частоти переходу від одного стану кластера до іншого за період з 2009 по 2013 р., %

Від стану	До стану			Сума по ряду
	1	2	3	
1	88,89	11,11	0,00	100
2	4,76	92,86	2,38	100
3	0,00	100,00	0,00	100

Джерело: Власні розрахунки.

Проведені розрахунки дають можливість зробити висновок, що міжкластерний перехід досліджуваних підприємств відбуватиметься в майбутньому з дуже низькою ймовірністю. Так, спостерігаються найбільші частоти переходу з 1-го у 1-й та з 2-го у 2-й кластери – відповідно 88,89 % та 92,86 %, і досить низька ймовірність переходу з 1-го у 2-й (11,11 %), з 2-го у 1-й (4,76 %) та з 2-го у 3-й (2,38 %). Стовідсоткова частота переходу із 3-го у 2-й кластер пояснюється невеликою кількістю переходів протягом аналізованого періоду і свідчить більше про негативну групову тенденцію, оскільки 3-й кластер нами визначено як найбільш ефективний.

Отже, за допомогою теорії Марківських процесів нами проведено прогнозування ймовірності міжкластерних переходів на основі рівня ефективності використання оборотних коштів досліджуваних сільськогосподарських підприємств. Це дало змогу зробити висновок про те, що ймовірність позитивної міжкластерної динаміки досліджуваних господарств досить низька і потребує активізації роботи в напрямі визначення і підтримки раціонального обсягу і структури оборотного капіталу, джерел його фінансування, що забезпечують максимальні фінансові результати господарств; використання помірної політики формування оборотного капіталу в поєднанні з помірною політикою його фінансування; зосередження питань оперативного управління оборотним капіталом на регулюванні внутрішніх і зовнішніх грошових потоків операційного циклу для раціоналізації використання оборотного капіталу.

Таким чином, прогнозування ефективності використання оборотних коштів сільськогосподарських підприємств є складною та актуальною проблемою, яка потребує як

комплексного, так і індивідуального підходу. Використання економетричних моделей для вирішення даної проблематики є найбільш сучасним та прогресивним підходом, без чого прийняття вчасних та ефективних управлінських рішень нами вбачається неможливим.

Висновки. Моделювання ефективного використання оборотних коштів у сільськогосподарському підприємстві нами пропонується здійснювати на основі побудови економіко-математичних моделей, зокрема кореляційно-регресійного аналізу, що дає змогу оцінити залежності між факторами і результируючими показниками (величинами елементів оборотних коштів), а застосування методу екстраполяції дає можливість отримати прогнозні значення цих показників. Тобто, вищенаведена методика створює підґрунтя для здійснення більш якісного та адекватного планування потреби підприємства в оборотних коштах.

Проведена багатомірна класифікація господарств вибірки за показниками, що характеризує рівень використання оборотних коштів та їх поширення на генеральну сукупність сільськогосподарських підприємств Миронівського району показала, що необхідне істотне підвищення рівня ефективності формування і використання оборотних коштів, який у нинішніх умовах можна визнати незадовільним.

Прогнозування міжкластерних переходів досліджуваних сільськогосподарських підприємств за рівнем ефективності використання оборотного капіталу за допомогою теорії Марківських процесів дало можливість зробити висновок про низьку ймовірність переходу господарств до більш ефективного кластера, що становила в цілому за матрицею не більше 12 %.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 2 – С. 5.
2. Бланк И.А. Управление активами / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2000, – 720 с.
3. Гудзь О. Є. Кредитування і банківське обслуговування підприємств агропромислового виробництва: сучасні тенденції та особливості / О. Є. Гудзь – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 170 с.
4. Єфімова Л.М. Формування механізму забезпечення оборотними коштами підприємств аграрного сектору в період економічної нестабільності / Л. М. Єфімова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії: Серія: Економічні науки. – 2011. – Вип. 2. – Т. 2. – С. 344-347.
5. Зеліско І.М. Еволюція економічної категорії "фінансові ресурси" та її роль у забезпеченні відтворювального процесу / І. М. Зеліско // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 64-67.
6. Крюков А.Д. Дослідження впливу складових оборотних активів підприємства на його фінансові результати на основі кореляційно-регресійного аналізу / А. Д. Крюков // Управління розвитку. – 2012. – №2. – С. 138-140.
7. Марюта А.Н. Экономико-математические модели производств и управление их запасами: монография / А.Н. Марюта, Н.И. Редина, Ю.А. Долгоруков / под ред. А. Н. Марюты. – Д.: ДДФА, 2005. – 268 с.
8. Наконечний С.І. Економетрія: підруч. / С.І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк. – К.: КНЕУ, 2000. – 296 с.
9. Саблук П.Т. Про посилення організаційної складової в управлінні аграрною економікою / П. Т. Саблук, Л. І. Курило // Економіка АПК. – 2013. – № 12 – С. 12.
10. Савчук В.П. Управление финансами предприятия / В. П. Савчук. – М.: Бинум, 2005. – 480 с.
11. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання / О. О. Терещенко. – К., 2003. – 554 с.
12. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / М. Я. Дем'яненко, В. М. Алексійчук, А. Г. Борщ, Л. Д. Тулуш та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 646 с.
13. Фінансовий менеджмент / за ред. Г.Г. Кірейцева. – Житомир : ЖТТІ, 2001. – 440 с.
14. Brealey R., Myers S., Allen F. Principles of Corporate Finance (Finance, Insurance and Real Estate). 10th Edition – N.Y. McGraw-Hill/Irvin. – 968 p.
15. Finger K. Michael, Schuknecht Ludger. Trade, finance and financial crises. – Geneva : World Trade Organization, 1999. – IV, 61 p.
16. Gitman, Lawrence. Principles of managerial finance. – Harper and Row Publishers, New York, 1988.
17. Smith K.V. Readings in the Management of Working Capital. 2d ed. – West Publishing company, New York, 1980.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна та Туркменістан поглиблюватимуть співпрацю в аграрному секторі

За результатами IV засідання Спільної міжурядової комісії з економічного і культурно-гуманітарного співробітництва Україна і Туркменістан досягли домовленостей щодо плідної взаємодії в аграрному секторі. Українську делегацію очолював Віце-прем'єр-міністр України – Міністр регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ Геннадій Зубко.

На засіданні міжурядової комісії потенціал аграрної галузі України презентував Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко, який запевнив, що країни мають всі можливості для розбудови довгострокової співпраці, у тому числі реалізації спільних проектів.

«Україна – один із лідерів з виробництва та експорту зернових культур, ми займаємо 2-ге місце за обсягами експорту кукурудзи після США. Наша держава готова бути надійним партнером Туркменістану та брати участь у забезпеченні продовольчої безпеки цієї країни. Обговорювали питання не лише експорту зерна, а ще й продукції переробки», — повідомив Міністр Олексій Павленко.

Крім того, домовлено про співпрацю у рибній галузі. Зокрема, йдеться про обмін досвідом, підготовку кадрів та в перспективі створення в Туркменістані спільних комплексів з вирощування риби, – додав очільник міністерства.

Довідково: Четверте засідання Спільної міжурядової українсько-туркменської комісії з економічного і культурно-гуманітарного співробітництва відбулося в Ашгабаті 27 травня ц.р. Порядком денний містив широкий спектр питань розвитку торговельно-економічного партнерства двох країн, а також взаємодії в культурно-гуманітарній сфері. Крім аграрної сфери сторони також обговорили перспективи розширення співпраці в будівельній, енергетичній та транспортній галузі. За результатами I кварталу поточного року товарообіг між країнами сягнув 140 млн дол. США.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 629.016:347.426

*С.І. БОЛЬШАКОВ, кандидат військових наук, доцент,
директор Науково-дослідного інституту судової експертизи та оцінки
В.В. РОССОХА, доктор економічних наук, професор
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Р.М. ВОЛЧЕК, кандидат економічних наук, доцент
Одеський національний економічний університет*

Принципи об'єктивності оцінки вартості збитків, завданих власнику колісного транспортного засобу

Постановка проблеми. Нині в Україні оцінка вартості збитків, завданих власнику колісного транспортного засобу (КТЗ), набуває проблематичності. Таке твердження аргументується нехтуванням установами, які здійснюють оціночну та експертну діяльність, намірів органів законодавчої влади щодо створення прозорих, аналогічних з європейськими механізмів розвитку вітчизняної економіки. Ігнорування принципів об'єктивності й повноти дослідження, які містяться у ст. 3 Закону України “Про судову експертизу” [1], зумовлюється, *по-перше*, неврахуванням судовими експертами норм законодавчих актів, якими врегульовується оцінка майна та майнових прав в Україні, *по-друге*, невикористанням базових знань із бухгалтерського обліку, аудиту, економічного аналізу й маркетингу під час оцінки об'єктів у матеріальній формі.

Найтипівішими помилками оцінки КТЗ, який зазнав пошкодження і вийшов із ладу внаслідок учинення протиправної дії, є неврахування наявності ПДВ у ринковій вартості об'єкта оцінки, не проведення обов'язкового детального огляду (діагностування двигуна, ходової частини, експендування геометрії кузова тощо) судовим експертом. Це призводить до неточності ви-

значення розміру заподіяного збитку або неможливості його розрахунку взагалі (наприклад, коли КТЗ мобілізовано до зони АТО та повернуто у спотвореному стані).

Виявлення “парадоксів” при визначенні вартості збитків, заподіяних власнику КТЗ, набуває особливої актуальності. У випадку судового слухання справи про відшкодування заподіяних збитків судді зазвичай беруть до уваги результати висновків експерта, що, як правило, не збігаються з розрахунками, наданими у звіті оцінювача (на практиці звіт оцінювача розглядається лише як довідкова інформація).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний огляд літературних джерел, присвячених оцінці КТЗ [2–6], переконує, що науковці й практики більшою мірою акцентують увагу на розробленні методології оцінки. Так, В.Н. Богаченко досліджує особливості зростання вартості КТЗ у випадку оновлення (заміни) деталей, вузлів та агрегатів [2]; Ю.В. Андріанов і А.В. Юдін розглядають проблеми використання методів оцінки КТЗ та визначення вартості матеріального збитку, нанесеного внаслідок вчинення дорожньо-транспортних подій [3; 4, с. 40–54].

Наразі науковці посиляються на “Методику товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів”, затверджену наказом Міністерства юстиції України і

Фондом державного майна України (далі ФДМУ) від 24.11.2003 року № 142/5/2092 та зареєстровану в Міністерстві юстиції України 24.11.2003 р. за № 1074/8395 (у редакції наказу Міністерства юстиції України й ФДМУ від 24.07.2009 року № 1335/5/1159) (далі, Методика) [7], згідно з якою визначають вартість КТЗ та вартість матеріального збитку, заподіяного його власнику. Проте вартість збитків, заподіяних власнику КТЗ, на відміну від вартості матеріального збитку, за економічним змістом складніша й методологічно ширша категорія. Тому окремі положення Методики потребують уточнення, оскільки її норми створюють прецедент для підміни виду вартості пошкодженого КТЗ. Алгоритм Методики передбачає розрахунок не *ринкового* виду вартості КТЗ (як це декларується), а *середньої вартості пропозиції*. Невідповідність обчислень принципу повноти дослідження створює підґрунтя для вчинення корупційних дій.

Мета статті – виявлення погіршень при встановленні збитків, заподіяних власнику КТЗ, судовими експертами та розроблення рекомендацій щодо уточнення відповідних розрахунків.

Виклад основних результатів дослідження. При оцінюванні розміру збитків, заподіяних власнику КТЗ, найпоширенішою помилкою, з якою стикається будь-який оцінювач, є підміна економічної категорії “збиток” категорією “вартість заподіяної матеріальної шкоди”. Доцільно з’ясувати економічний зміст цих понять на засадах законодавчих актів.

Цивільним кодексом України, відповідно до ст. 22, [8] *збитками* визначено:

1) втрати, яких особа зазнала у зв’язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо угодою або законом не передбачено відшкодування їх у більшому або меншому розмірі.

Шкода може бути двох видів: майнова й моральна. Майнова шкода являє собою зменшення або знищення майнових або немайнових (особистих) благ, які охороняються законом. Вона має визначену економічну цінність і виражається у грошових одиницях.

Порівняльний аналіз економічних категорій “збитки” та “майнова шкода” дає підстави для висновку, що збиток включає реальні збитки (тобто, майнову шкоду) й упущену вигоду. Методика декларує поняття “вартість матеріального збитку”, заподіяного власнику КТЗ. Для його визначення використовують витратний підхід і метод калькуляції ремонту.

Вартість матеріального збитку визнається такою, що дорівнює ринковій вартості КТЗ (C) на момент пошкодження за наявності однієї з таких умов [5, с. 47–48]:

а) якщо нівелюватися від принципу внеску та найбільш ефективного використання майна, вартість відновлювального ремонту КТЗ не менша за його ринкову вартість, тобто:

$$C_{BP} \geq C, \quad (1)$$

де C_{BP} – вартість відновлювального ремонту, *грн*;

б) якщо сума вартості відновлювального ремонту з урахуванням значення коефіцієнта фізичного зносу КТЗ і втрати товарної вартості не менша за ринкову вартість КТЗ за умови, що $C \geq C_{BP}$, то:

$$C_{BPZ} + BTV \geq C; \quad (2)$$

$$C_{BPZ} = C_P + C_M + C_C \cdot (1 - E_z), \quad (3)$$

де C_P – вартість ремонтно-відновлювальних робіт, *грн*; C_M – вартість необхідних для ремонту матеріалів, *грн*; C_C – вартість компонент, які підлягають заміні під час ремонту, *грн*; E_z – коефіцієнт фізичного зносу; BTV – величина втрати товарної вартості;

в) якщо неможливо відновити КТЗ відповідно до технічних вимог виробника.

В інших випадках вартість матеріального збитку (Y) визначають як суму вартості відновлювального ремонту з урахуванням

значення коефіцієнта фізичного зносу складників КТЗ ($C_{BPЗ}$) та величини BTV за формулою:

$$U = C_P + C_M + C_C \cdot (1 - E_3) + BTV. \quad (4)$$

До вартості матеріального збитку, який встановлюють під час оцінки, не включають витрати власника КТЗ, пов'язані з транспортуванням, зберіганням КТЗ, оплатою за експертні дослідження, поштовими витратами, з викликом сторін для технічного огляду КТЗ й іншими витратами.

Калькуляція вартості відновлювального ремонту складається за результатами технічного огляду КТЗ. Якщо КТЗ на момент технічного огляду відновлено повністю або частково, то калькуляцію відновлювального ремонту не складають, а замовнику оцінки надають повідомлення про неможливість проведення дослідження.

Вартість відновлювального ремонту (C_{BP}) розраховують за формулою

$$C_{BP} = C_P + C_M + C_C. \quad (5)$$

Вартість ремонтно-відновлювальних робіт (C_P) можна визначати як добуток від трудомісткості ремонту в нормо-годинах і регіональної вартості нормо-години.

Необхідність проведення ремонтних операцій та трудомісткість ремонту встановлюють на підставі нормативних документів виробника КТЗ або розроблених на замовлення (за участю) виробника КТЗ.

Зазначимо, що проведення процедури оцінки вартості КТЗ у випадку його пошкодження є обов'язковим. Вартість матеріального збитку відповідно до Методики визначають, виходячи з ринкової вартості КТЗ, яку в Україні встановлюють застосуванням порівняльного підходу й подальшого коригування її за загальною формулою

$$C = C_{CP} \cdot [1 \pm (\Gamma_K / 100) \pm (D_3 / 100)] \pm C_{Дод}, \quad (6)$$

де C – ринкова вартість КТЗ, грн;
 C_{CP} – середня ринкова вартість КТЗ, грн;
 Γ_K – коефіцієнт коригування середньоринкової вартості за величиною пробігу, який визначають за допомогою інтерполяції значень табл. 1.2 “Коефіцієнт коригування рин-

кової вартості Γ_K КТЗ за величиною пробігу” додатку 1 Методики, %; D_3 – відсоток додаткового збільшення (зменшення) ринкової вартості КТЗ, який визначають відповідно до табл. 4.1 “Процент додаткового збільшення (зменшення) ринкової вартості КТЗ залежно від умов догляду, зберігання та експлуатації” додатка 4 до Методики, %; $C_{Дод}$ – додаткове збільшення (зменшення) ринкової вартості КТЗ, виходячи з його комплектності, укомплектованості, пошкоджень, відновлення й оновлення складників, грн.

Визначення середньої ринкової ціни ґрунтується на довідкових цінових даних продажу на ідентичне (аналогічне) КТЗ. Середню ринкову ціну (C_{CP}) для КТЗ встановлюють за середньою ціною продажу (пропозиції) ідентичного КТЗ за формулою

$$C_{CP} = C_D \cdot K + M, \quad (7)$$

де C_D – ціна КТЗ, який був у користуванні, з урахуванням строку його експлуатації за інформацією, наведеною зокрема у переліку рекомендованих нормативно-правових актів, методичної та довідкової літератури й комп'ютерних баз даних із програмним забезпеченням. Якщо в довідковій літературі наводиться ціна продажу і ціна пропозиції, то згідно з принципом заміщення значення C_D має дорівнювати ціні продажу КТЗ; K – коефіцієнт ринку регіону (див. “Бюлетень автотоварознавця”); M – вартісний еквівалент суми податків під час митного оформлення відповідно до чинного законодавства.

Аналіз складників розрахунку ринкової вартості показує, що “сконструйована” вартість у кінцевому підсумку є *не ринковою, а залишковою або середньою вартістю пропозиції*. Обґрунтування такого висновку має два аспекти.

По-перше, з'ясування нормативно-правових актів щодо визначення розміру заподіяних власнику пошкодженого майна збитків. Згідно з ч. 2 Постанови “Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей” від

22.01.1996 року № 116, зі змінами від 07.12.2011 року [9] розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначається проведенням незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки. У разі визначення розміру збитків, що призвели до заподіяння майнової шкоди державі, територіальній громаді або суб'єкту господарювання з державною (комунальною) часткою в статутному (складеному) капіталі, розмір збитків визначається відповідно до методики оцінки майна, затвердженої Кабінетом Міністрів України від 10.12.2003 року № 1891, а також проведенням незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки.

Проте судові експерти, які визначають ринкову вартість КТЗ, здебільшого не використовують законодавчу й методичну базу з питань оціночної діяльності (Національні стандарти оцінки, Податковий кодекс України), а користуються лише Методикою і Наказом 53/5 “Про затвердження Інструкції про призначення й проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки й призначення судових експертиз та експертних досліджень” [10]. Причина криється, очевидно, в нерозумінні “вагомості” нормативно-правових актів, які приймаються Кабінетом Міністрів України й Методологічною радою з бухгалтерського обліку при Міністерстві фінансів України, порівняно з методиками автотоварознавців Центральної експертно-кваліфікаційної комісії (ЦЕКК) Міністерства юстиції України та спілки судових експертів України.

По-друге, розбіжності між ринковою вартістю КТЗ, визначеною оцінювачем та судовим експертом за різними методологічними принципами, на яких заснована така оцінка.

Згідно з вимогами Національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна та майнових прав” [11] (далі, НСО № 1), ринкова вартість об'єкта оцінки – це вартість, за якою можливе відчуження об'єкта оцінки на ринку тотожного майна на дату оцінки за договором, укладеним між покупцем і продавцем після відповідного маркетингу та за умови, що кожна з цих сторін діє зі знанням справи, розсудливо й без примусу.

Отже, у ринковій вартості КТЗ враховується намір особи щось продати або купити. Ринкова ціна натомість відображає факт здійснення купівлі, яка вже відбулася. Ці принципи оціночної діяльності оминаються судовими експертами, внаслідок чого розрахована ними ринкова вартість КТЗ вже на початковому етапі аналізу містить кілька парадоксів.

Перший парадокс, з яким стикаються оцінювачі під час судових слухань, полягає в тому, що судовий експерт під час проведення експертизи не враховує принцип найефективнішого використання об'єкта оцінки при визначенні його ринкової вартості. Водночас оцінювач під час визначення ринкової вартості КТЗ обов'язково враховує принцип найефективнішого використання майна.

Згідно з п. 10 НСО № 1 під найефективнішим використанням майна розуміють найвірогідніше фізично можливе, відповідним чином обґрунтоване, юридично доступне, фінансово здійсненне використання майна, що забезпечує найвище значення вартості оцінюваного об'єкта. Отже, якщо визначається ринкова вартість КТЗ спеціалізованого та спеціального призначення (цистерни, сівалки, автопричепи), то судовий експерт повинен врахувати, яким чином його доцільніше використовувати: цистерну – для перевезення води, молока; сівалку – для сівки насіння, внесення добрив; автопричіп – для перевезення продукції рослинництва, тваринництва тощо.

Оскільки оцінювачі, на відміну від судових експертів, враховують принцип найефективнішого використання майна, то з цього випливає наступний парадокс. Під час пошкодження КТЗ не враховується упущена вигода (моральні збитки), яка нанесена власнику майна. Тобто, якби цистерну чи сівалку не пошкодили – скільки за час перебування в аварійному стані на ній можна було б перевезти води, молока, скільки гектарів засіяти, удобрити, підживити рослин.

Опанування норм Методики дає підстави зазначити, що під час визначення вартості матеріального збитку, заподіяного власнику КТЗ, розраховують величину втрати його товарної вартості.

Величина втрати товарної вартості (ВТВ) являє собою умовну величину зниження ринкової вартості КТЗ, відновленого за нормативними вимогами після пошкодження, порівняно з ринковою вартістю подібного непошкодженого КТЗ.

Проте зазначена категорія за своїм економічним змістом не тотожна категорії “упущена вигода”, оскільки відображає лише фізичний знос КТЗ (деталей та вузлів), заподіяний йому під час пошкодження. Вона не відображає вірогідний дохід або обсяг робіт, які за аварійний час (від моменту пошкодження до моменту закінчення відновлювального ремонту й введення в експлуатацію) цей КТЗ міг генерувати чи виконати.

Величину ВТВ розраховують за формулою:

$$ВТВ = X / 100 \cdot (C + C_{BP}), \quad (8)$$

де X – коефіцієнт втрати товарної вартості, який визначається згідно з табл. 3.8 Методики за співвідношенням A і B ; C – ринкова вартість подібного непошкодженого КТЗ, грн.

Відношення вартості відновлювального ремонту до ринкової вартості КТЗ (A) визначають за формулою:

$$A = C_{BP} / C. \quad (9)$$

Якщо відношення A має значення до 0,03, величина ВТВ прирівнюється до вартості відновлювального ремонту. Відношення вартості ремонтних робіт до сумарної вартості заміненіх складників КТЗ та матеріалів (B) розраховують за формулою

$$B = \frac{C_P}{C_C + C_M}, \quad (10)$$

де C_P – вартість ремонтно-відновлювальних робіт, грн; C_C – вартість деталей, необхідних для заміни під час ремонту, грн; C_M – вартість необхідних для ремонту матеріалів, грн.

На нашу думку, упущену вигоду (2015 р.) слід встановлювати методом прямої капіталізації за формулою:

$$VB = D / r, \quad (11)$$

де VB – поточна вартість упущеної вигоди; D – розмір грошового потоку (у да-

ному випадку доходу (виручки від реалізації продукції – з ПДВ та іншими непрямими податками) чи прибутку, який могло б генерувати КТЗ за період від пошкодження до відновлення та введення в експлуатацію (цю величину можна розрахувати згідно з методами й принципами бухгалтерського обліку та економічного аналізу); r – відповідна до чистого грошового потоку ставка капіталізації, яка дорівнює g – ставці дисконту.

Другий парадокс – це неврахування кон'юнктури ринку щодо купівлі-продажу КТЗ і послуг на їхнє обслуговування.

Доказом цього є те, що судовий експерт та оцінювач для обрання подібних КТЗ зазвичай користуються Бюлетенем автотоварознавця, який є неофіційним документом, оскільки він не затверджений державними або виконавчими органами влади. Інформація, що міститься у Бюлетені, здебільшого не враховує швидких економічних змін. Наприклад, фарбування двошаровою емаллю з ефектом металік чи перламутру, згідно з даними Бюлетеня, коштувало у 2008 році 140 грн (без ПДВ) [12], станом на грудень 2014 року ця послуга обходилася в 195 грн [13] при триразовому рівні інфляції за цей період. До того ж, не враховується вартість цієї послуги на спеціалізованій СТО (Honda, Toyota, Mercedes), а не звичайній, передбаченій експертом у своїх розрахунках. Очевидно, доцільно такі розрахунки здійснювати на основі документів, які підтверджують факт надання цієї послуги.

Третій парадокс, з яким на практиці стикаються оцінювачі у судовому слуханні, – це неврахування судовим експертом наявності ПДВ у ринковій вартості КТЗ та послугах, які надаються для здійснення відновлювального ремонту. Наприклад, якщо фарбування робиться на СТО, яке є платником ПДВ, і надання такої послуги бухгалтером цього СТО автоматично було відображено у Єдиному реєстрі податкових накладних в електронному вигляді, то юридична особа, яка сплачує вартість відновлювального ремонту, має право на податковий кредит. Судовий експерт натомість лишає особу цього права, що суперечить нормам Податкового кодексу України й основним постулатам обліку для цілей оподаткування. Необхідність

врахування наявності ПДВ у вартості відновлювального ремонту зумовлена природою податку на додану вартість. Так, ПДВ – це непрямий податок, який включається до ціни товару (продукції). Він є частиною створеної вартості, що сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва товарів, надання послуг і виконання робіт.

Згідно з п.17 НСО № 1, у звіті про оцінку майна й у висновку про вартість об'єкта оцінки оцінювач відображає факт про включення або не включення до ринкової вартості суми податку на додану вартість. Оціночні процедури, пов'язані з визначенням ринкової вартості, здійснюються з урахуванням включення або не включення до неї суми податку на додану вартість.

Отже оцінювач, який керується нормами Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” відображає наявність ПДВ у складі ринкової вартості КТЗ. Так само наявність ПДВ у складі ринкової вартості КТЗ відображає й судовий експерт. Підставою цьому є п.4 Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні”. Відповідно до цього Закону, діяльність судових експертів, пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку передбачених Законом України “Про судову експертизу” особливостей методичного регулювання оцінки цього майна. Інші положення Закону не поширюються на судових експертів.

На обов'язкову вимогу включення або не включення суми ПДВ до ринкової вартості КТЗ вказує й норма Наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року 53/5 “Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень”. Згідно з п. 1.5 цього Наказу, проведення експертиз, експертних досліджень з оцінки майна здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України “Про судову експертизу”, з урахуванням особливостей, визначених Законом України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність

в Україні” щодо методичного регулювання оцінки майна.

Незрозуміле твердження в експертизі судового засідання. Так, середнє значення нормо-часу ремонтно-відновлювальних робіт, одержаних на різних станціях технічного обслуговування з розбіжною формою оподаткування й рекомендованих НДІСЕ України та регіональними відділеннями СЕУ – не підлягають ані вирахуванню, ані додаванню ПДВ – а приймаються як середньоринкові та кінцеві. Вирахування або додавання до середньоринкової вартості нормо-часу ПДВ – є грубою помилкою. Отже, висновок експерта містить наявне ігнорування норми законодавчих актів щодо відображення наявності ПДВ у ринковій вартості КТЗ.

Судові експерти взагалі не передбачають ситуацію, що пошкодити колісний транспортний засіб може представник або керівник будь-якої організації. Для прикладу, якщо пошкодження КТЗ спеціального або спеціалізованого призначення здійснено керівником/представником будь-якого підприємства/установи, то рахунок на сплату відновлювального ремонту згідно зі змінами у податковому законодавстві України без урахування належності/неналежності цієї події до господарської діяльності підприємства відносять до складу інших витрат звичайної діяльності підприємства (субрахунок бухгалтерського обліку 977), що відповідно впливає на зменшення суми податку на прибуток, який сплачують до бюджету.

Таким чином, неврахування ПДВ у вартості наданих послуг з фарбування або ремонту КТЗ необґрунтовано та незаконно завищить витрати підприємства й зменшить суму податку на прибуток до бюджету (згідно з нормами бухгалтерського обліку в розрахунок фінансового результату витрати входять за вирахуванням ПДВ та інших непрямих податків).

Існує кілька підстав щодо обов'язковості засвідчення ринкової вартості пошкодженого КТЗ з ПДВ і без ПДВ.

Після ремонту й можливості експлуатації КТЗ може бути проданий, а дохід від продажу – оподатковуватися. Відповідно до п. 173 “Порядок оподаткування операцій з продажу або обміну об'єктів рухомого май-

на” Податкового кодексу України дохід платника податку від продажу (обміну) об’єкта рухомого майна протягом звітного податкового року оподатковується податком на доходи фізичних осіб за ставкою 5%, визначеною в п. 167.2 ст. 167.

Згідно з п.173.1 Податкового кодексу України, дохід від продажу (обміну) об’єкта рухомого майна (крім легкових автомобілів, мотоциклів, мопедів) визначається виходячи з ціни, зазначеної у договорі купівлі-продажу (міни), але не нижче оціночної вартості цього об’єкта, визначеної відповідно до Закону.

Дохід від продажу (обміну) легкового автомобіля, мотоцикла, мопеда визначається виходячи з ціни, зазначеної у договорі купівлі-продажу (міни), але не нижче середньоринкової вартості транспортного засобу або не нижче його оціночної вартості, визначеної згідно із Законом (за вибором платника податку).

Середньоринкова вартість легкових автомобілів, мотоциклів, мопедів обчислюється щоквартально центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (для кожної марки, моделі таких транспортних засобів з урахуванням року випуску та пробігу, на підставі аналізу фактичних цін продажу відповідних транспортних засобів), і оприлюднюється на офіційному веб-сайті цього органу в режимі вільного доступу до 10 числа місяця, наступного за звітним кварталом.

Відповідно до п. 173.2 Податкового кодексу України як виняток із положень п. 173.1 дохід, одержаний платником податку від продажу (обміну) протягом звітного (податкового) року одного з об’єктів рухомого майна у вигляді легкового автомобіля та/або мотоцикла, та/або мопеда, не підлягає оподаткуванню. Дохід, одержаний платником податку від продажу (обміну) протягом звітного (податкового) року двох і більше об’єктів рухомого майна у вигляді легкового автомобіля та/або мотоцикла, та/або мопеда, підлягає оподаткуванню за ставкою 5 % від бази оподаткування (п. 167.2 ст. 167).

Зазначене доводить про таке:

1) незважаючи на те, чи є платником ПДВ особа, яка здійснює продаж КТЗ, у звіті оцінювача або у висновку експерта й висновку експертного дослідження слід окремо зазначати ринкову вартість цього КТЗ із ПДВ і без ПДВ, оскільки не визначено, кому продається цей КТЗ (платнику чи неплатнику ПДВ);

2) нотаріус для нарахування податків, які підлягають сплаті до бюджету при укладенні угоди купівлі-продажу КТЗ, повинен нарахувати податок, виходячи з ринкової вартості об’єкта оцінки без ПДВ, оскільки “податок із податку не береться”.

Отже, судовий експерт як й оцінювач повинен у висновку зазначати ринкову вартість транспортного засобу окремо з ПДВ та без ПДВ, оскільки судові експерти мають керуватися нормами законодавчих актів з оцінки майна, які діють на теренах України (ст. 4. Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” й п. 17 НСО № 1). Зазначати ринкову вартість об’єкта оцінки окремо з ПДВ і без ПДВ треба також у випадку, коли власник КТЗ платник або неплатник ПДВ, а виконувати потім страховою компанією, нотаріусом, працівниками ДАІ (під час оформлення КТЗ), податковими органами, дії не стосуються ні оцінювача, ні судового експерта.

Четвертий парадокс – це ігнорування судовим експертом стану кон’юнктури ринку під час визначення ринкової вартості КТЗ. Наприклад, якщо пошкоджено автомобільний транспортний засіб з об’ємом двигуна 2,7 літра, але у Бюлетені автотоварознавця немає таких автомобілів, проте є автомобілі з об’ємом двигуна 4 літри, то судовий експерт бере їх за базу порівняння, збільшує ринкову вартість досліджуваного автотранспортного засобу з двигуном 2,7 літра на відповідний коефіцієнт, оскільки вартість автомобіля з об’ємом двигуна 4 літри на його переконання вища. Проте такий підхід не відповідає стану ринкової ситуації в Україні, оскільки не враховує макроекономічних чинників впливу на ринкову ціну автомобілів з об’ємом двигуна 4 літри, принаймні у 2015 році. Так, згідно з чинним законодав-

ством України, власник автотранспортного засобу з об'ємом двигуна понад 3 літри, якщо його перша реєстрація в Україні відбулася до 5 років експлуатації, повинен сплачувати до бюджету податок у розмірі 25 000 грн на рік. За значного підвищення цін на паливе власник такого автомобіля, як правило, намагається якомога швидше його позбутися. Хоча фахівці знають, що витрати пального на автомобіль Toyota Prado з об'ємом двигуна 2,7 і 4 літри майже однакові, у пересічного споживача спрацьовує "синдром заощадливості". Тому згідно з думкою звичайного споживача КТЗ з об'ємом двигуна 4 літри може не бути дорожчим, ніж подібний КТЗ з об'ємом двигуна 2,7 літра. Отже, з позицій кон'юнктури ринку колісних транспортних засобів судовий експерт здійснює безпідставні розрахунки й коригування.

П'ятий парадокс зумовлений введенням до складників КТЗ зі строком експлуатації понад 12 років нормативного значення коефіцієнта фізичного зносу (E_3) на рівні 0,7. З'ясування некоректності цієї норми Методики ґрунтується на доцільності вирахування фізичного зносу окремих компонент (деталей, вузлів) пошкодженого КТЗ під час розрахунку вартості відновлювального ремонту. Ринкова вартість компоненти враховує її комплектність і фактичний технічний стан, а також умови, в яких вона експлуатувалася (зберігалася), та особливості кон'юнктури ринку регіону.

Ринкову вартість компоненти КТЗ з урахуванням коефіцієнта фізичного зносу (C_{C3}) визначають за формулою:

$$C_{C3} = C_C \cdot (1 - E_3), \quad (12)$$

де C_C – ціна нової складової частини, грн; E_3 – коефіцієнт фізичного зносу.

Фізичний знос, що зумовлюється погіршенням технічного стану КТЗ внаслідок експлуатаційного зносу його складників, являє собою втрату вартості КТЗ в процесі експлуатації. Встановлення її рівня здійснюється за допомогою коефіцієнта фізичного зносу компонент залежно від технічного стану КТЗ і відображає взаємозв'язок умов

експлуатації й технічного стану КТЗ з вартістю його складників.

Коефіцієнт фізичного зносу E_3 розраховують за формулою:

$$E_3 = 1 - C / C_C. \quad (13)$$

Значення E_3 приймається таким, що дорівнює нулю для нових деталей та для деталей КТЗ, строк експлуатації яких не перевищує п'яти років для легкових КТЗ виробництва країн СНД, семи – для інших легкових КТЗ, трьох – для вантажних КТЗ, причепів, напівпричепів і автобусів виробництва країн СНД, чотирьох – для інших вантажних КТЗ, причепів, напівпричепів та автобусів, п'яти років – для мототехніки. Виняток стосовно використання зазначених вимог становить, якщо:

а) КТЗ експлуатуються в інтенсивному режимі (фактичний пробіг щонайменше вдвічі більший за нормативний);

б) компоненти кузова, кабіни, рами відновлювали ремонтом або вони мають корозійні руйнування чи пошкодження у вигляді деформації;

в) КТЗ експлуатували в умовах, визначених у пункті 4 табл. 3.2 Методики.

Якщо під час відновлення були використані нові деталі іншої модифікації КТЗ взамін пошкоджених (розукомплектованих), значення відсотка їх фізичного зносу приймають таким, що дорівнює нулю. Значення коефіцієнта фізичного зносу, який підлягає усуненню, не може перевищувати 0,7. Для складників КТЗ зі строком експлуатації понад 12 років значення E_3 береться 0,7.

Наведемо приклад, що доводить про некоректність зазначеної норми. Якщо в автомобіля марки "Mercedes" понад 12 років експлуатації пошкодили фару, то для проведення ремонтних робіт потрібно купити нову фару або навіть дві фари, оскільки кольорова гама та форма нової фари матиме неестетичний вигляд на фоні старої фари. Ринкова вартість однієї фари становить, як мінімум, 300 дол. США. У реальному житті експерт за нормами Методики застосовує коефіцієнт фізичного зносу 0,7. За його розрахунками, ринкова вартість фари для проведення ремонтних робіт становить 210 дол. США

(300 дол. США $\times$ 0,7). Причому в розрахунках значитиметься лише розбита фара. Власник пошкодженого КТЗ одержить від винуватця ДТП 210 дол. США за пошкоджену фару, натомість повинен буде витратити 600 дол. США для приведення автомобіля в належний стан.

Очевидна некоректність нормативного значення коефіцієнта фізичного зносу КТЗ, оскільки встановлена норма суперечить нинішньому стану кон'юнктури ринку автозапчастин, а економічна доцільність її та механізм і логіка використання у Методиці й законодавчих актах не аргументовані.

Шостий парадокс включає врахування “обраних судовим експертом на власний розсуд та нічим не обґрунтованих” значень коефіцієнта ринку регіону під час визначення середньої ринкової ціни КТЗ.

Згідно з Методикою, коефіцієнт ринку регіону дорівнює таким значенням:

1) 0,97 – для КТЗ, який знаходиться у віддалених від обласних і районних центрів адміністративних районах із низькою інвестиційною привабливістю;

2) 1,03 – для КТЗ, який знаходиться в Києві, обласних та районних центрах із високою інвестиційною привабливістю;

3) 1 – для КТЗ, що знаходиться в інших районах.

Методикою передбачена можливість самостійного розрахунку коефіцієнта ринку регіону. Для цього надається відповідна формула, але на практиці судовий експерт користується лише запропонованою шкалою значень коефіцієнта ринку регіону. Виникає запитання, яким чином експерт визначає інвестиційну привабливість регіону перебування досліджуваного КТЗ.

Щодо передбачених Методикою та сформованих ринковою кон'юнктурою значень коефіцієнта ринку регіону зазначимо, що маркетингові дослідження цін на автомобілі марки BMW у Києві й районних центрах Одеської області дали змогу виявити: ринкові ціни на автомобілі зазначеної марки у Києві на 5 % нижчі порівняно з містами Ізмаїл, Іллічівськ, Болград, Овідіополь, Білгород-Дністровський, Рені, Котовськ. Вартість автомобіля УАЗ “Патріот” в Одеській області на 10 % вища, ніж у Києві.

Порівняння інформації про ціни автомобілів на ринку суперечать даним коефіцієнта ринку регіону Методики. Згідно з Методикою, якщо автомобіль знаходиться у Києві, то коефіцієнт ринку регіону для розрахунку його ринкової вартості береться на рівні 1,03, а на Одещині він становить 1,0 (див. формули 6;7). Проте відповідно до стану ринкової кон'юнктури коефіцієнт ринку регіону в Києві дорівнює 1,0, а для КТЗ в інших досліджуваних районах – 1,03.

Аналітичний висновок щодо необхідності кардинальної зміни коефіцієнтів ринку регіонів у зазначеній Методиці піддається чіткому поясненню й доказовості, оскільки ґрунтується на елементарних знаннях законів ринку, зокрема закону попиту та пропозиції. Оскільки у Києві більша пропозиція автомобілів BMW й УАЗ “Патріот”, то ціна на них нижча.

Для свого часу норми Методики, зокрема після затвердження у 2003 році зі змінами у 2009 році та прийняття Закону України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” 2001 року й Постанови КМУ 116-96-п “Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей” 1996 року, зі змінами 2011 року, Постанови КМУ 1891-2003-п. “Про затвердження Методики оцінки майна” 2003 року, зі змінами у 2011 році, були дієвими. Проте на нинішньому етапі вони потребують суттєвого доопрацювання.

Висновки. Встановлена експертом ринкова вартість пошкодженого КТЗ та розрахована на її основі вартість матеріального збитку розбіжна з вартістю оцінювача, який дотримується нормативів оціночної діяльності й орієнтується у змінах кон'юнктури ринку. Проте точнішими за висновки експерта (експертного дослідження) результатами оцінювання, що містяться у звіті оцінювача, суддя як правило нехтує. Звіт оцінювача при цьому розглядається лише як документ, тобто довідкова інформація, яка в процесі судового слухання підлягає рецензуванню на відміну від висновку судового експерта. Тому оскаржити розрахунки експерта практично неможливо.

Судовим експертом з оцінки КТЗ у МВС України може стати особа, яка має вищу юридичну освіту, а у Мін'юсті України обов'язкова автотехнічна освіта. Проте оціночна діяльність – це, насамперед, сфера економіки. Судовий експерт повинен мати

базові знання з економічної теорії, економіки національного господарства, економіки підприємства, бухгалтерського обліку, маркетингу. Настав час створити в Україні єдині кваліфікаційні вимоги до судових експертів за різними експертними спеціальностями.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ зі змінами 17.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. *Богаченко В.Н.* Оценка транспортных средств / В. Н. Богаченко ; под общей ред. Я.И. Маркуса. – К., 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://x-uni.com/referat/227983>.
3. *Адрианов Ю.В.* Оценка автотранспортных средств : моногр. / Ю. В. Адрианов – М.: Дело, 2006. – 410 с.
4. *Юдин А.В.* Оценка стоимости транспортных средств / А. В. Юдин – М. : МФПА, 2005. – 76 с.
5. *Большакова С.І.* Оцінка об'єктів у матеріальній формі : навч. посіб. Ч. 4 “Оцінка колісних транспортних засобів” / С. І. Большакова, Т. Ю. Большакова, Ю. С. Моспан – Одеса, 2010. – 124 с.
6. *Бодрова Н.Е.* Методичні підходи до оцінки вартості транспортних засобів [Електронний ресурс] / Н. Е. Бодрова, К. П. Булатов. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/28_PRNT_2011/Economics/3_94555.doc.htm.
7. Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів : Наказ Міністерства юстиції України від 04.08.2009 р. № 724/16740 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0724-09>.
8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Офіц. текст станом на 12.02.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 р. № 116-96-п / Офіц. текст станом на 07.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/116-96-%D0%BF>.
10. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. 53/5 / Офіц. текст зі змінами станом на 26.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
11. Про затвердження національного стандарту № 1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав” : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440-2003-п / Офіц. текст зі змінами станом на 4.03.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF>.
12. Использование ценовых данных справоч-счетов при оценке ТС // Бюллетень автотовароведа. – 2008. – № 42 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ivc.in.ua/?page_id=247.
13. Бюллетень автотоварознавця. – 2014. – № 80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ivc.in.ua/?page_id=247.
14. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-ІІІ / Офіц. текст зі змінами станом на 20.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
15. Податковий кодекс України : Офіц. текст зі змінами станом на 1 січ. 2015 р. // Дебет-Кредит. Податковий кодекс України : спец. вип. – 2015. – № 4. – 288 с.
16. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та атестацію судових експертів Експертної служби МВС України : Наказ МВС України № 923 / Офіц. текст зі змінами станом на 20. 06. 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-12>.
17. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань діяльності Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України 13.03.2012 р. № 533 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/533-2012-%D0%BF>.
18. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9.08.2012 р. № 691 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1541-12>.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2015 р.

* * *

УДК 303.522.3; 338.43; 061.1ЄС(477)

*С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

*Я.О. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук,
фінансовий аналітик
Фірма “Сингента”*

*Т.П. ПАВЛОЦЬКА, науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Типологія Спільної аграрної політики ЄС як передумова адаптації аграрного сектору України до євроінтеграційних процесів

Постановка проблеми. Протягом останніх років Україна активно розвиває свою діяльність у напрямі поглиблення економічного співробітництва з Європейським Союзом (ЄС), виявляючи серйозні наміри щодо членства в ЄС. Функціонування аграрного сектору ЄС та його реформування ще з 1960-х років ґрунтується на успішній реалізації цілей і завдань Спільної аграрної політики (САП) ЄС, що зумовило суттєві зміни його економічного стану й соціальної структури, посилення технологічної складової, збереження навколишнього середовища, якості продуктів харчування та конкурентоспроможності галузі на світовому ринку. Дослідження основних векторів аграрної політики Європейського Союзу й можливостей їх застосування в Україні з урахуванням особливостей розвитку вітчизняного аграрного сектору сприятимуть розв'язанню комплексу теоретичних і практичних проблем регулювання вітчизняного агропродовольчого ринку. У вітчизняній аграрній політиці вже на даному етапі багато рішень ґрунтуються на досвіді ЄС. Дуже важливо в цьому контексті, щоб аграрна політика України враховувала процеси змін, що відбуваються у міжнародному масштабі й особливо еволюційні та структурні зміни

САП ЄС після 2013 року з спрямовуванням її на визначення і формування рамкових умов для розвитку вітчизняного аграрного сектору, який матиме майбутнє та буде конкурентоспроможним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку сільського господарства в контексті євроінтеграційних процесів упродовж останніх років все частіше стає предметом публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема В.І. Власова [1], О.В. Горської [2], С.М. Кваші [3], В.В. Липчука [4], І. Мехметі [5], Б.І. Пошкус [6], О.Л. Попової [7], Р.П. Саблука [1], Н. Юркенайте [8] й ін. Водночас особливості типології Спільної аграрної політики ЄС, що визначають перспективність розвитку сільського господарства у країнах ЄС, особливо після 2013 року, а також напрями адаптації аграрного сектору України до євроінтеграційних процесів потребують поглибленішого дослідження та оцінки.

Мета статті – дослідження еволюційного процесу типології (класифікації за суттєвими ознаками інструментів) Спільної аграрної політики ЄС і зокрема еволюційних змін у період до 2020 року та визначення основних напрямів адаптації аграрного сектору України щодо входження до європейського інтеграційного простору.

Виклад основних результатів дослідження. Останніми роками у сільському го-

© С.В. Тивончук, Я.О. Тивончук,
Т.П. Павлоцька, 2015

сподарстві України спостерігаються позитивні тенденції. Зокрема у галузі рослинництва зростає врожайність основних видів сільськогосподарських культур та збільшуються обсяги їх виробництва. Якщо середньорічний валовий збір зернових культур у 2008–2010 роках становив 46,2 млн т, то у 2011–2013-му – 54,3 млн т. У 2013-2014 роках зазначений показник становив понад 63 млн т, що забезпечило зростання експортного потенціалу до 33 млн т зернових. Водночас слід зазначити, що аграрний сектор України тільки починає набувати певних конкурентоспроможних контурів входження в європейське співтовариство.

Сільське господарство Європейського Союзу являє собою економічний сектор, який відіграє важливу роль у розвитку економіки Союзу. Спільна аграрна політика ЄС формує основи діяльності сільського господарства, створюючи умови для високорозвиненої європейської інтеграції. Її концепція ґрунтується на трьох основних засадах:

спільний ринок сільськогосподарської продукції;

європейські преференції, тобто визнання першості продажу продуктів, що виробляються на території ЄС;

фінансова солідарність, тобто участь усіх країн у фінансуванні сільського господарства за посередництвом відповідних фондів у межах бюджету ЄС.

У статті 39 Римського трактату визначено п'ять основних цілей САП ЄС:

забезпечення зростання продуктивності сільського господарства на основі технічного прогресу, раціональний розвиток сільськогосподарського виробництва та якнайповніше використання його виробничих можливостей, передусім, робочої сили;

належний рівень життя сільських жителів, зокрема підвищення індивідуальних доходів осіб, зайнятих у сільському господарстві;

стабілізація ринку сільськогосподарської продукції;

гарантія достатнього забезпечення населення продуктами харчування;

забезпечення відповідного рівня цін для споживачів.

Стислий огляд із поетапним економічним аналізом інструментів САП ЄС, що визначають і спрямовуються на ефективне функціонування галузей аграрного сектору ЄС, зокрема її зародження, основні реформи, невирішені питання, поточні проблеми й тенденції наведено в таблиці.

Ідентифікація типології основних етапів розвитку САП за 50-тирічний період її запровадження

Етапи САП	Інструменти, що визначають і спрямовуються на ефективне функціонування галузей аграрного сектору ЄС
Перший (1962–1973 рр., 1973–1977 рр.)	Заохочення збільшення обсягів виробництва, закупівельні ціни фіксовані на високому рівні, обмежень імпорту не встановлено. Ціни на зернові культури на 50% вищі від світового рівня, на іншу сільськогосподарську продукцію теж встановлені на відносно високому рівні. Протягом 70-х і 80-х років досягнуто самодостатності в основних продовольчих товарах
Другий (1978–1984 рр.)	Витрати бюджету ЄС на сільське господарство перевищили 65% від його загального обсягу, зумовлені перевиробництва с.-г. товарів. Суворе регулювання закупівельних цін, зменшено застосування інструментів підтримки ринкових цін, обмеження перевиробництва с.-г. продукції і постачання її на ринок. Введені експортні субсидії, що створило сприятливіші цінові умови для реалізації с.-г. товарів на зарубіжних ринках
Третій (1984–1988 рр.)	Подальше регулювання закупівельних цін, зменшення виробництва с.-г. продукції, введення квот щодо обмежень на обсяги виробництва молока. Субсидії спрямовані на встановлену в рамках квоти кількість молока
Четвертий (1988–1992 рр.)	Стабілізація пропозиції основних с.-г. товарів на внутрішній ринок ЄС, стимулювання розвитку асортименту і високої якості продукції, підтримка діяльності господарств, що розташовані в менш сприятливих для с.-г. виробництва регіонах, формуються заходи щодо збереження навколишнього середовища, виплачується фінансова підтримка за переробку окремих видів с.-г. продукції, фіксуються нові методи фінансової підтримки щодо спонукання структурних змін в аграрному секторі
П'ятий (1992–1996 рр.) реформа MacSharry	Якісно новий етап – встановлено: зниження рівня цінової підтримки, запровадження прямих (компенсаційних) виплат, суворий контроль над виробництвом, більшу увагу до захисту навколишнього середовища. Ціни на зернові культури були зменшені на 30%, знижено витрати на виробництво кормів, яловичини, тваринного масла, зумовлюючи зниження споживчих цін на продовольчі товари. Фермери ЄС не повинні обробляти 15% ріллі (крім малих сільськогосподарських підприємств). За зниження ціни та необроблювану ріллю, фермери одержували прямі виплати, які були прив'язані до виробництва певної продукції

Шостий (1997–2003 рр.) – «План дій 2000» Agenda 2000)	Початок лібералізації виробничого процесу с.-г. продукції, спрощення правил регулювання сільськогосподарського розвитку. Особлива увага приділена регулюванню виробництва і збуту зерна, яловичини й телятини, молока і молочних продуктів, тютюну, оливкового масла й вина. Магістральним напрямом стає розвиток сільської місцевості, забезпечення більшої взаємодії між розвитком сільської місцевості та політикою цін і ринку в рамках САП. Субсидії сільському господарству покривали приблизно 50 % вартості вироблюваної продукції, близько половини щорічного бюджету ЄС (Корольків, 2002)
Сьомий (2003–2007 рр.) – Реформа Фішлера	Головні складові реформи: відокремлення прямих платежів від виробництва, модуляція, підвищення вимог до умов господарювання, фінансової дисципліни та зниження цін підтримки. Прямі субсидії фермер одержує залежно від площі сільськогосподарських угідь, яка дорівнюватиме обсягам прямих платежів у базовому періоді 2000–2002 років. Обсяг єдиної субсидії залежатиме від виконання ряду вимог щодо охорони навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів, захисту рослин і стандартів утримання тварин. Модуляція САП спрямовується на підтримку розвитку сільської місцевості
Восьмий (2007–2013 рр.)	Продовжується реформа 2003 року, підсилюючи розвиток сільських територій. Створений окремий регламент на 2007–2013 роки. У ньому виділені основні програмні напрями фінансування – осі : I вісь. Конкурентоспроможність с.-г. секторів: зміцнення людських ресурсів (професійне навчання, інформування, консультування), модернізація фізичного капіталу (інвестиції, облаштування молодих фермерів, передчасний вихід на пенсію), оптимізація виробництва с.-г. продукції і якості продукції (зростання доданої вартості); II вісь. Поліпшення природних умов і ландшафту: екологічне господарство, виплати за збереження навколишнього середовища, заліснення, відновлення лісового потенціалу, виплати НАТУРА 2000, компенсації фермерам, що проводять с.-г. діяльність у менш сприятливих і в гірських умовах; III вісь. Поліпшення умов життя і стимулювання альтернативної діяльності в сільських територіях: перехід до не с.-г. діяльності (сільський туризм, оновлення сільських територій); IV вісь. Реалізація LEADER методу: заохочення активності сільських общин, місцевих ініціативних груп у формуванні довгострокової послідовної діяльності

Джерело: Власні дослідження.

Стисла ідентифікація типології основних етапів розвитку САП (табл.) показує, що вона ґрунтується на запровадженні ряду економічних інструментів, які забезпечують стимулювання виробництва, регулювання цін, підтримку зовнішньої торгівлі, збереження навколишнього середовища, розвитку сільських територій тощо. Загалом можна стверджувати, що за досліджуваній період САП ЄС поступово еволюціонувала від політики підтримки цін, обсягів виробництва і стабільних доходів фермерам до політики:

формування ціни на продукцію, при цьому не знижуючи рівня доходів фермерів (реформа MacSharry, прямі виплати);

підвищення відповідальності за збереження навколишнього середовища, дотримання стандартів виробництва та переробки с.-г. продукції, прискорення розвитку сільських територій («Порядок денний 2000»);

відміни інструменту щодо величини виплат від обсягів виробництва продукції (реформа 2003 року) (Trakelis, 2007).

Зі зростанням ЄС безпосередньо зближувалися обсяги фінансування сільського господарства, змінювалися тільки форми фінансової підтримки. Фінансування видатків на сільське господарство в ЄС здійснюється переважно наднаціональними устано-

вами, адже САП ЄС є наднаціональною політикою.

Відтак видатки на аграрний сектор провадяться як безпосередньо через Європейський фонд гарантій сільському господарству та Європейський фонд сільського розвитку, так і побічно через структурні фонди угруповання. Слід зазначити, що Європейський фонд сільського розвитку доповнює національні, регіональні й місцеві заходи, які відповідають пріоритетам усього Союзу, тому Комісія ЄС і країни-члени спільноуправляють його витратами. Відповідно кожна держава ЄС надає національний стратегічний план на зазначений рік, що відповідає стратегічним цілям, затвердженим співтовариством. Витрати на САП вже у 1988 році становили близько 60% загальних бюджетних витрат ЄС. За останні 20 років витрати ЄС на підтримку сільського господарства в порівнянних цінах 2007 року становили приблизно по 50–60 млрд євро на рік [3].

Завдяки реалізації механізмів САП вже до 80-х років минулого століття в Європейському Союзі було досягнуто відносну самодостатність у виробництві основних продовольчих товарів. Але відповідно до звітів Єврокомісії субсидування фермерів виключно за обсяги виробництва призвело до пе-

реви́робництва продукції: надлишок, що залишався на ринку, теж мав ціну, вищу за світову. Виникла потреба у залученні значних фінансових ресурсів для субсидування експорту. Це несло суттєву загрозу бюджету САП. Тож вживалися спеціальні заходи щодо контролю обсягів виробництва продукції. Так, у 1984 році вводилося квотування виробництва молока, а потім і цукрових буряків. Реформування продовжувалося й у наступні роки. Саме реформування САП ЄС, зокрема у три останні десятиріччя, сприяло своєчасній адаптації його аграрного сектору до нових викликів глобалізації та посиленню ролі спільних інституцій у розв'язанні проблем ЄС.

Спільна аграрна політика ЄС на сучасному етапі являє собою багатофункціональну політику, що сприяє ефективному функціонуванню європейських фермерів у ринкових умовах, гарантує їм прийнятний рівень доходів, забезпечує життєздатність сільських територій і сприяє використанню тих виробничих методів, які не завдають значної шкоди довкіллю. Так, станом на 2012 рік на підтримку спільної аграрної політики в ЄС було витрачено 55 млрд 880 млн євро, а зокрема прямі платежі підтримки фермерів становили 40 млрд 510 млн, тобто в середньому на 1 га у 27 країнах ЄС припадало 238 євро дотації або прямої підтримки. Поряд із тим за 2012 рік близько 12 млрд євро було виділено на розбудову сільських територій.

Третьою статтею по витратах Євросоюзу є заходи щодо регулювання аграрного ринку, тобто, це витрати на інтервенції. ЄС цій сфері приділяє особливу увагу й виділяє 3,2 млрд євро щорічно вже протягом багатьох років — це обсяг інвестицій для закупівлі продукції на випадок непередбачуваних природно-кліматичних умов або на регулювання цінового паритету на внутрішньому ринку. Останніми роками з приєднанням нових країн ЄС збільшив експорт багатьох видів продукції, має позитивний торговий баланс (обсяги експорту перевищують обсяги імпорту продукції, які ввозяться в ЄС) [13].

Серйозним аргументом необхідності подальшого збереження підтримки сільського господарства в ЄС є залежність фермерів від субсидій САП. У 2007–2012 роках прямі платежі занятим у сільському господарстві

становили понад 29% від сільськогосподарського факторного доходу. Слід зауважити, що залежність від прямих платежів САП ЄС є різною: від 10 % на Кіпрі, Мальті й Румунії і до 50% — у Данії. У ЄС — 15 прямих платежі дорівнювали у 2007–2012 роках у середньому понад 30% від сільськогосподарського факторного доходу, в ЄС — 12 — не досягли 20%. Сільськогосподарські виробники з нових країн з урахуванням безпосередніх виплат і засобів на розвиток сільських територій одержують на 1 га угідь лише 60% того, що одержують старі країни — члени Євросоюзу [13].

Зазначимо, що першочергові цілі САП залишалися незмінними упродовж півстоліття, їхня значущість та пріоритетність не зазнала суттєвих змін, адже очевидним став лише поступ ЄС від адміністрування цін на аграрні товари до підтримки доходів фермерів і розвитку сільської території. Значимість збереження фінансування сільськогосподарської діяльності особливо для нових країн Євросоюзу важливе й тому, що сільськогосподарські угіддя в них становлять 22% всієї поверхні, а в галузі зайнято 13% працездатного населення. У країнах “старого” Союзу тільки на 4% земель ведеться сільськогосподарське виробництво, а зайнято тут лише 1,6% працездатного населення. Разом із тим відповідно до проведеної оцінки функціонування САП (Nealth Chec[h])[6] була потреба в модифікації наявних інструментів САП з урахуванням зміни ситуації на аграрних ринках, міжнародної ситуації.

Нова САП ЄС ґрунтується на ринковій політиці, де втручання — це система соціального захисту, а стабілізація прибутку в господарських підприємствах досягається посиленням політики сільськогосподарського розвитку, сфокусованої на створенні робочих місць, розвитку та можливості підтримки залежно від перехресної відповідності нормам ЄС. У січні 2012 року в Брюсселі Європейська комісія замінила Лісабонську стратегію новою — “Європа 2020”.

Нова стратегія враховує всі зміни, соціально-економічні наслідки кризи і загрози, викликані старінням населення й змінами клімату. Для подальшого підвищення конкурентоспроможності та потенціалу сталого

зростання економіки політика держав-членів Євросоюзу спрямовується на довгострокові реформи в рамках нової стратегії, зокрема на: розвиток економіки, що ґрунтується на знаннях й інноваціях (*розумне зростання*); розвиток економіки, що враховує цілеспрямоване використання ресурсів, екологію і конкуренцію (*сталій розвиток*); сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальної та територіальної згоди (*всеосяжне зростання*).

Реалізація Європейської моделі розвитку сільського господарства на 2014-2020 роки продовжує враховувати такі чинники: багатофункціональну роль галузі в національних економіках; життєздатне виробництво продовольства; стале використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату; збалансований сільський розвиток; фермерське господарство сімейного типу; захист доходів товаровиробників від ринкової та природної стихії із визначенням головних напрямів діяльності європейських держав (зайнятість, дослідження й інновації, зміна клімату та енергетика, освіта, боротьба з бідністю) [7,9]. У новому програмному періоді (2014-2020 рр.) порівняно з попереднім періодом (2007-2013 рр.) частка САП у бюджеті ЄС зменшена з 39% у 2013 році до 33% у 2020-му. Загальний обсяг видатків на прямі й маркетингові платежі скоротиться у 2015-2020 роках порівняно з 2007-2013-им майже на 10%. Крім того, розмір прямих платежів буде змінено залежно від країни одержувача: для країн – «старих» членів ЄС ці виплати будуть скорочені на 5% (із 282 до 269 євро/га), а для нових членів ЄС – збільшаться на 60% (до 191 євро/га) [9]. Водночас збережено пріоритет сільського розвитку шляхом орієнтацією політики на: соціоекономічний розвиток громад; ефективне використання локальних ресурсів для збереження екосистем і попередження негативних ризиків зміни клімату; запровадження інновацій в сільській економіці; підвищення конкурентоспроможності фермерів та їхнє залучення до ланцюгів доданої вартості, а також збільшується фінансування пільгового постачання безпечних продуктів харчування (головним чином, органічної продукції) в соціальні заклади, стимулюватиметься розвиток парт-

нерських стосунків з переробними підприємствами і гарантування й захист прав сільськогосподарських виробників розвитком професійних та неурядових організацій.

Стосовно регулювання ринку й підтримки сільського розвитку на 2014 – 2020 роки передбачено зміни адміністрування аграрної політики: введено обмеження на максимально можливий обсяг виплат на сільськогосподарське підприємство в рік; при визначенні розміру субсидій враховуватиметься кількість робочих місць; буде складено список видів діяльності, за яких не надаватиметься право на асигнування. З 2014 року застосовується особливий режим підтримки малих форм господарювання (до 10% річного бюджету прямих платежів у країні). Фермер одержуватиме одноразову виплату, при цьому передбачено спрощений контроль і подання заявки на одержання прямої підтримки, послаблення зобов'язань щодо екології та принципів перехресної відповідності (*cross compliance*). Спрощені субсидії виплачуватимуть наявним малим фермам станом на 2014 рік, або їх спадкоємцям, щоб уникнути штучного подрібнення великих ферм [8].

Загалом фермерські господарства у країнах ЄС нині мають враховувати вплив на перспективи розвитку не тільки тенденцій світового ринку, вони також стикатимуться з певними наслідками розширення ЄС й їхнім впливом на аграрний сектор. До 2017 року буде відмінено систему квот на цукор і згідно з чинним регулюванням завершується застосування квот на молоко [10]. Передбачається стимулювання екологізації сільського господарства, розв'язання проблем, що пов'язані з якістю ґрунту й води; диверсифікація культур (виращування не менше трьох); утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон із консервацією 5%, згодом 7% землі, збереження біорізноманіття та елементів ландшафту; розвиток сільського господарства, «що ґрунтується на знаннях»; додаткова підтримка (до 3 тис. євро) ферм, що одержують сертифікат якості продукції [10].

Аграрний сектор України має достатньо передумов для успішного входження в євроінтеграційний простір: значний природно-ресурсний, науково – освітній та експортний

потенціал, вагомий людський капітал, багатовікові традиції ведення сільського господарства, поступово зростаючу інвестиційну привабливість.

Надзвичайно важливим є визначення ймовірності викликів, які несуть у собі процеси європейської інтеграції для вітчизняного аграрного сектору економіки. Насамперед слід врахувати наявність ряду внутрішніх обставин, що негативно впливають на рівень готовності вітчизняного аграрного сектору економіки до умов євроінтеграції. Це, зокрема, недосконалість механізмів державного регулювання й непослідовність підтримки аграрного сектору, низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції, сукупні обсяги торгівельно-економічних взаємовідносин України з країнами ЄС ґрунтуються в основному на експорті мінеральних ресурсів і сільськогосподарської сировини. Вітчизняні сільськогосподарські підприємства внаслідок низької платоспроможності мають обмежені можливості щодо закупівлі сучасного обладнання й устаткування, що зумовлює їхню технологічну відсталість. Вони спеціалізуються переважно на виробництві та експорті рентабельних олійних культур, таких як соняшник, ріпак, соя без дотримання науково обґрунтованої сівозміни, порушуючи при цьому культуру землеробства. Протягом останніх років у нашій країні не відбулося трансформаційних перетворень, що здійснювалися в країнах Центральної Східної Європи (ЦСЄ), які приєдналися до ЄС у складі останньої хвилі розширення. До загроз у межах продуктивних сил слід віднести надзвичайно високий ступінь фізичної (понад 70%) і моральної зношеності (понад 95%) основних фондів сільськогосподарських підприємств, значну виснаженість сільськогосподарських угідь, катастрофічно низький рівень трансферу технологій, відсутність у значній частині підприємств навіть простого відтворення основних фондів, суттєвий вплив за кордон кадрів найвищої кваліфікації.

Зазначена соціально-економічна ситуація зумовлює необхідність проведення ряду адаптаційних заходів щодо входження аграрного сектору України в європейський інтеграційний простір, зокрема: оцінки власних

фінансових можливостей розробки та реалізації адаптованого до САП ЄС організаційно-економічного механізму розвитку галузей сільського господарства на інноваційних засадах; проведення типізації сільських територій відповідно до стандартів ЄС; уточнення критеріїв депресивності сільських територій; подолання дефіциту інформації серед селян у галузі сільської політики.

Значні зусилля варто спрямувати на урізноманітнення характеру і розширення сфери прикладання праці, а також диверсифікацію джерел доходів безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції незалежно від того, займаються вони цим як наймані працівники сільськогосподарських підприємств, власники фермерських, особистих селянських господарств чи члени їх сімей.

Ключовим напрямом розвитку повинна стати концепція багатофункціональності сільського господарства, відповідно до якої першочергового значення набуває проведення стратегічних пріоритетних напрямів розвитку аграрного сектору на інноваційних засадах; цілеспрямованої державної політики ефективної реалізації економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства; диференціації державної політики щодо великих, середніх і малих господарств; прямої підтримки дрібних товаровиробників та їхніх об'єднань (кооперативів). Для подолання неузгодженості в системах надання державної підтримки агротоваровиробникам між ЄС й Україною слід, по-перше, визначити критерії відповідності бюджетної підтримки одержанню необхідного економічного та соціального ефекту; по-друге, охопити державними програмами підтримки якомога більшої кількості господарюючих суб'єктів, у т.ч. й ефективно господарюючих малих і середніх агроформувань, особистих селянських господарств при одночасному посиленні вимог до якості та безпеки сільськогосподарської продукції; по-третє, спрямувати систему фінансування на підтримку заходів у рамках "зеленої скриньки" й їх реалізацію за допомогою еколого- і соціально орієнтованих програм.

Першочерговим перспективним напрямом розвитку аграрного сектору України стосовно європейського ринку має бути досягнення гармонізації діючих національних

стандартів сільськогосподарської продукції з європейськими та світовими вимогами. Європейський ринок вимагатиме від сільгоспвиробників здійснення заходів, які забезпечать якість і безпечність продукції. Нині вже ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» №1602 від 22 липня 2014 року, яким передбачено нову редакцію Закону України «Про безпечність та якість харчових продуктів». Новий закон набуде чинності 20 вересня 2015 року. Він спрямований на забезпечення безпечності й якості харчових продуктів, інтересів споживачів, створення прозорих умов ведення господарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції. Цим законом також передбачено створення єдиного контролюючого органу у сфері безпеки харчових продуктів, скасування дозвільних документів і процедур, які відсутні в ЄС, запровадження європейських принципів регулювання ГМО. Крім того, внесено зміни ще до 12 законодавчих актів, зокрема до Законів України: «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», «Про захист прав споживачів» і деяких інших. Слід зазначити, що якщо до просування продукції галузі рослинництва на зовнішні ринки й зокрема до Європи немає аж надто великих проблем, крім продукції плодоовочівництва, європейський ринок успішно освоює також галузь птахівництва, однак у молочному сегменті ситуація залишається складною. Великий обсяг виробництва молока припадає на особисті селянські господарства, які дотепер недотримуються технології щодо його виробництва, що негативно позначається на його якості. Це зумовлює необхідність укрупнення особистих селянських господарств, створення ферм сімейного типу та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Треба провести ідентифікацію й реєстрацію тварин, яких утримують і розводять у господарствах населення. Імплементативні заходи належить зробити протягом 2015-2017 років, зважаючи на нинішні та майбутні виклики.

Досягнення європейських стандартів функціонування аграрного сектору економіки можливе лише за умов визначення базових пріоритетів, здатних забезпечувати синергетичний і кумулятивний ефекти в економічній та соціальній сферах, що спрямовуватиме процес європейської інтеграції відповідно до угоди між Україною й ЄС. Ними є: удосконалення державних механізмів забезпечення сільського населення суспільними благами як чинника зростання його добробуту; найповніша реалізація потенціалу сільськогосподарських формувань усіх організаційно-правових форм; гармонізація діючих національних стандартів сільськогосподарської продукції з європейськими та світовими вимогами; екологізація аграрного виробництва запровадженням і використанням екологічних методів господарювання; розвиток біоенергетики на основі вітчизняної сировинної бази; удосконалення системи державної підтримки як інструменту державного регулювання.

Висновки. Основною рисою реформування та модифікації європейської політики сільського розвитку є її всеохоплюючий характер з акцентами раціонального використання матеріальних, людських і природних ресурсів за допомогою відповідного механізму фінансування, координації дій у регіонах, які є малорозвиненими й мають природні перешкоди для ведення сільськогосподарського виробництва. Особливе місце відводиться вирішенню питань переходу від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки сільськогосподарських товаровиробників, до політики „горизонтальної модуляції” та “перехресної відповідальності”, виділення цільових субсидій на розвиток депресивних зон, екологічно доцільного заліснення й консервації сільськогосподарських земель, запровадження цільової підтримки спеціальних заходів агроекологічного спрямування. Водночас збережено пріоритет сільського розвитку орієнтацією політики на: соціоекономічний розвиток громад; ефективне використання локальних ресурсів для збереження екосистем і попередження негативних ризиків зміни клімату; запровадження інновацій у сільській економіці; підвищення конкурентоспроможності фермерів та їх залучен-

ня до ланцюгів доданої вартості. Передбачено збільшення фінансування пільгового постачання безпечних продуктів харчування (головним чином, органічної продукції) в соціальні заклади, стимулюватиметься розвиток партнерських стосунків із переробними підприємствами і гарантування й захист прав сільськогосподарських виробників розвитком професійних та неурядових організацій.

Забезпечення конкурентоспроможності продукції вітчизняного аграрного сектору в умовах євроінтеграції потребує застосування комплексного підходу до проведення цілеспрямованої державної політики щодо ефективної реалізації економічних, соціальних й екологічних інтересів суспільства. Подібно до країн Центральної та Східної Європи, які першою хвилею ввійшли до складу ЄС, аграрні трансформації бажано здійснювати поступовим введенням апробованих у ЄС методів державного регулювання із “вбудовуванням” національних особливостей та чітким поетапним визначенням розмірів і правил надання аграрних субсидій. Першочергового значення набуває за-

безпечення стратегічних пріоритетних напрямів розвитку аграрного сектору, які передбачають взаємозв’язок екзогенних та ендегенних факторів, якісно нових інституціональних підходів у регулюванні переходу аграрної сфери на засади інноваційної діяльності.

Обов’язковими умовами конкурентоспроможності й економічного зростання галузі на сучасному етапі є формування дієвої інфраструктури аграрного ринку, забезпечення розширеного доступу сільськогосподарських товаровиробників до організованих каналів збуту вітчизняної продукції агропродовольчого комплексу, створення ефективних систем ціноутворення, податкової політики, кредитування та інвестування. Необхідно прискорити застосування нормативно-правової бази згідно з вимогами ЄС щодо дотримання санітарних і ветеринарних норм та стандартів, а також системи контролю за якістю й безпекою сільськогосподарської продукції, тобто забезпечити досягнення необхідних передумов економічного розвитку аграрного сектору країни та вступу до ЄС.

Список використаних джерел

1. Власов В.І. Проблеми вступу України до Європейського Союзу / В.І. Власов, Р.П. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – №2. – С. 132-137.
2. Горська О.В. Проблеми України в контексті європейської інтеграції / О.В. Горська // Економіка АПК. – 2003. – №1. – С. 132-135.
3. Кваша С. М. Європейський напрямок – в цифрах і фактах / С.М. Кваша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agro-business.com.ua/.../2326-2014-08-1...>
4. Липчук В. Перспективи і проблеми інтеграції України в Європейський Союз // Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: моногр. / В. Липчук, Г. Черевко, Г. Іваницька; за заг. ред. Д.Г. Лук’яненка, В.І. Чужикова. – К.: КНЕУ, 2007. – С. 239-251.
5. Мехметі І. Механізми підтримки аграрного сектору в ЄС / І. Мехметі // Наукові праці МАУП. – 2013. – Вип. 1(36). – С. 173–180.
6. Пошкус Б.И. Что нового в системе поддержки сельского хозяйства в странах Европейского Союза / Б.И. Пошкус // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viapi.ru/publication/e-biblio/detail.php?>
7. Попова О.Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України / О.Л. Попова // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 89.
8. Юркенайте Н. Реформа Единой аграрной политики Европейского Союза на период после 2013 года / Н. Юркенайте // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2012. – №3. – С. 26-30.
9. Public Goods Emerging as a Central Rationale for Future CAP Support // [Electronic resource] / Institute for European Environmental Policy // Policy Briefing, 2010. – Mode of access: http://cap2020.ieep.eu/assets/2010/9/9/Public_Goods_Policy_Briefing.pdf.
10. European Commission. Agriculture and Rural Development. 2012. «CAP post-2013: Graphs and figures» / : FAOSTAT, 2012; WDI, 2012 <http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/graphs/>.
11. Zahrnt V. 2011. «Financing the Common Agricultural Policy: Which member states pay for the waste of public money?». ECLIFE Working Paper / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.reformthecap.eu/sites/default/files/CAP%20net%20payers%20ECLIFE.pdf>.
12. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://FAOSTAT>, 2012; WDI, 2012.
13. Електронний ресурс: <http://www.newsru.ua/finance/10jun2009/bird>.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2015 р.

* * *

УДК 338.5:339.3:338.48

*О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
завідувач відділення ціноутворення,
інфраструктури ринку
та розвитку наукових інновацій
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Економіко-організаційні неузгодженості взаємовідносин у продуктових ланцюгах в умовах інфляційно-девальваційних процесів: напрями врегулювання

Постановка проблеми. Поняття «девальвація» та «інфляція» є близькими за своєю сутністю. Перше розуміють, як купівельну спроможність національної валюти відносно іноземних валют, а друге відносять до її купівельної спроможності на внутрішньому ринку. Обидва поняття характеризуються зміною купівельної спроможності. При цьому часто девальвація валюти є однією з причин інфляції всередині країни як це, на наш погляд, мало місце в Україні в кінці 2014-го на початку 2015 року.

В умовах стрімкої девальвації національної валюти у галузях народного господарства, особливо там, де має місце висока швидкість обороту капіталу, часто створюються умови для реалізації спокуси необґрунтованого підвищення цін. Передусім це стосується підприємств роздрібною торгівлі, які найбільш наближені до кінцевого споживача. В періоди різких змін у попиті, особливо ажіотажному, ця сфера знаходиться у вигіднішому становищі, оскільки миттєво може

реагувати на зміну ціни, тоді як, наприклад, сільськогосподарські товаровиробники в більшості випадків у такі періоди вже реалізували свою продукцію. Таким чином, організаційно технологічний процес ведення сільськогосподарського виробництва об'єктивно ставить їх у невідгдану позицію порівняно з іншими учасниками продовольчого ланцюга. При цьому характерно, що підвищені ціни на кінцеві продукти споживання вже навіть при зниженні закупівельних цін на неї, завершенні ажіотажного попиту на кінцеву продукцію, як правило, не повертаються у своє початкове положення.

Подібні неузгодженості притаманні не тільки продовольчим ланцюгам, але й формуванню тарифів на житлово-комунальні послуги, роздрібних цін на ліки та інше. В більшості випадків їх причиною є некоректні взаємовідносини між самими учасниками ринку у відповідних ланцюгах руху продукції від сировини до кінцевого споживача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням механізму досягнення рівноправності економічних відносин у продуктових підкомплексах займалися такі віт-

© О.М. Шпичак, 2015

чизняні й зарубіжні науковці, як В. Р. Боев, М. О. Борхунов, В. М. Гесць, І. І. Лукінов [1], Б. Й. Пасхавер [2], В. Ю. Протасов, О. О. Сторожук, І. Г. Ушачов [3], О. М. Шпичак [4] та інші. Аналіз вартісних продуктових ланцюгів детально представлений у працях Г. Джереффі [5], Р. Каплінски [6], Д. Тейлора [7], К. Долана тощо.

Мета статті – пошук шляхів усунення неузгодженостей у продовольчих ланцюгах за умов різних рівнів інфляційно-девальваційних процесів, що уможливорює досягнення рівнозначних умов розвитку усіх галузей народного господарства й уникнення соціальних збурень у суспільстві.

Виклад основних результатів дослідження. Досліджено характерні особливості зазначених цінових невідповідностей як за умов повзучих темпів інфляції, так і в період значних інфляційних процесів, які посилю-

ються через девальвацію національної валюти, на прикладі інтегрованих продуктових підкомплексів у ланцюгах „зерно-борошно-хліб” та „насіння соняшнику-соняшникова олія”.

Так, у 2012 й 2013 роках індекс споживчих цін був не лише на мінімальному рівні (2013 р. – 100,5%), але також мала місце дефляція (2012 р. – 99,8%). За цих умов зростання цін на продовольче зерно об’єктивно зумовило зростання в усіх наступних ланках, включаючи ціну хліба у роздрібній мережі. Зокрема, підвищенню цін на продовольчу пшеницю 3-го класу врожаю 2012 року з 1820 (липень 2012 р.) до 2100 (травень 2013 р.) грн за 1 т, або на 15%, відповідало зростання цін на хліб пшеничний із борошна вищого гатунку з 4,94 (вересень 2012 р.) до 5,12 (травень 2013 р.) грн за 1 кг, або на 4% (рис.1).

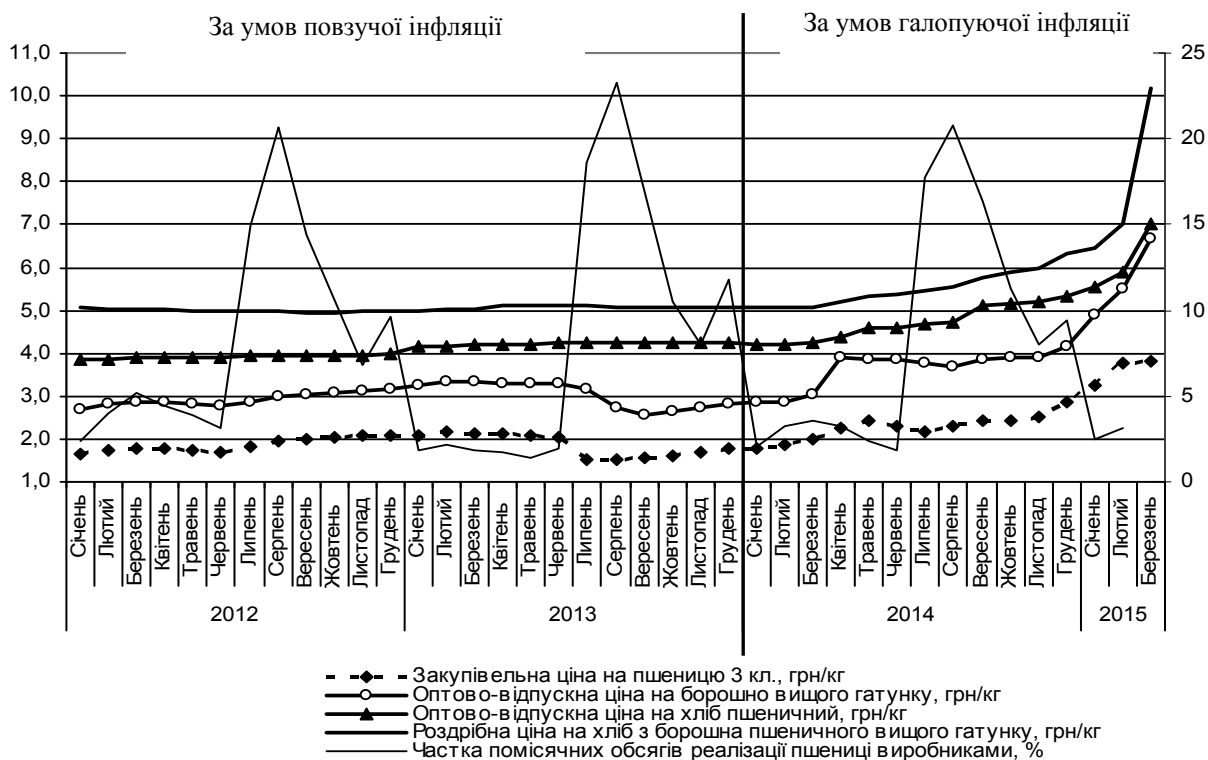

Рис. 1. Ціновий ланцюг „виробництво-переробка-торгівля-споживач” на хліб пшеничний з борошна вищого сорту

Джерело: Складено автором за даними [8] та Державної служби статистики України.

Тобто, зростання цін на сировинні ресурси на 1% зумовило підвищення продовольчих цін на 0,3%. Проте при різкому обвалі закупівельних цін на пшеницю 3-го класу у серпні 2013 року до 1520 грн за 1 т, або на 28%, зниження цін у роздрібній мережі становило лише 1%, або зниження цін на 1% на

сировину зумовило їхнє зменшення у роздрібній торгівлі всього на 0,03%.

У продовольчому ланцюгу „насіння соняшнику-соняшникова олія” зростання закупівельних цін на насіння соняшнику з 3590 грн (січень 2011 р.) до 4210 грн за 1 тону (липень 2011 р.), або на 17%, забез-

печило підвищення роздрібних цін на соняшникову олію з 11,49 (січень 2011 р.) до 14,83 грн за 1 кг (листопад 2011 р.), або на 29%. Таким чином на 1 % зростання ціни

сировини в даному випадку припадало 1,7% підвищення ціни на продовольчі товари. (рис. 2).

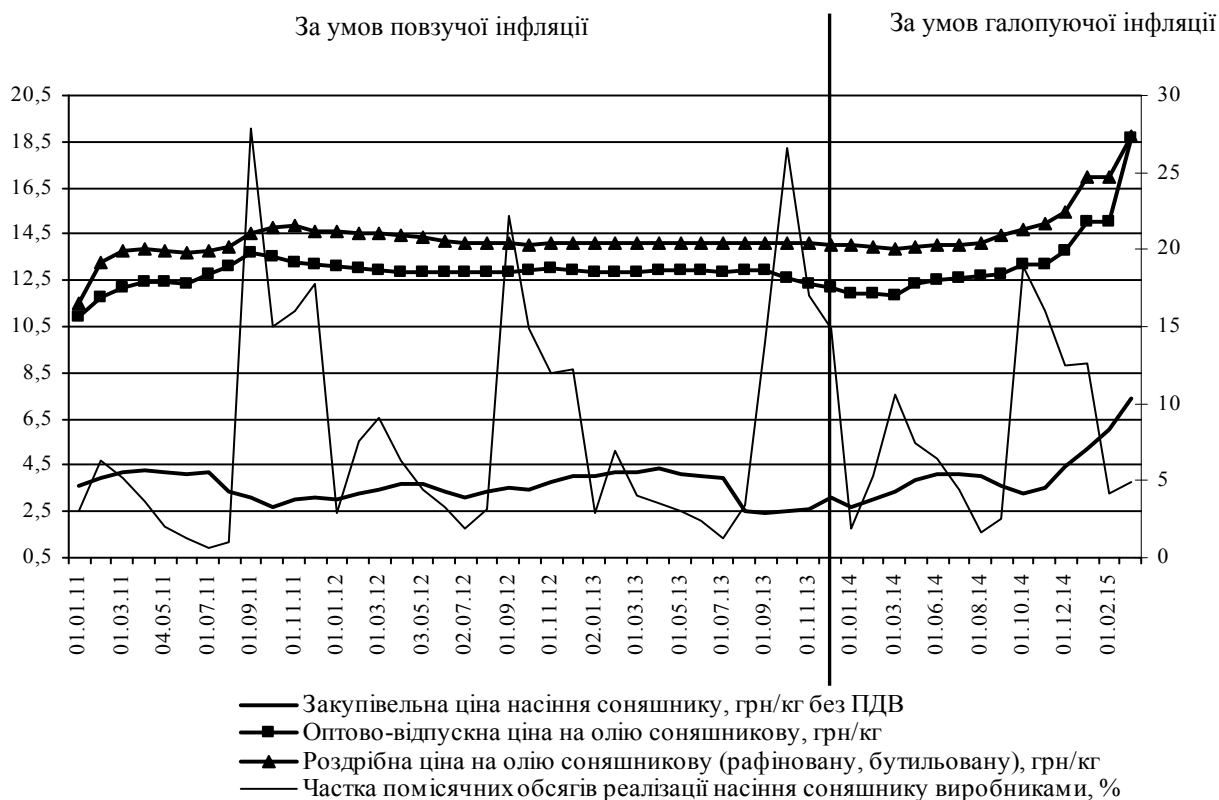

Рис. 2. Ціновий ланцюг „виробництво-переробка-торгівля-споживач” на олію соняшникову

Джерело: Складено автором за даними [8] та Державної служби статистики України.

У подальшому зниження закупівельних цін на насіння соняшнику мало позначитися на динаміці роздрібних цін на соняшникову олію. Зокрема, при зменшенні закупівельних цін на насіння соняшнику у сільськогосподарських підприємствах із 4350 грн (квітень 2013 р.) до 2435 грн за 1 т без ПДВ (вересень 2013 р.), або на 44%, роздрібні ціни на соняшникову олію знизилися протягом 2013 року лише з 14,15 до 14,05 грн за 1 кг, або менше 1%. У цьому продуктовому підкомплексі 1% зменшення цін на сировину зумовлює лише 0,02% зниження їх на кінцевий продовольчий продукт. Як бачимо, існує закономірність, що при спадаючій ціновій тенденції в ланці роздрібної торгівлі порівняно з продукцією сільського господарства спостерігаються значно нижчі темпи, ніж за умов відповідного цінового зростання. При цьому, роздрібна торгівля не повертається до вихідних цін на свої товари, які були до подорожчання сировини. Характерно, що

неузгодженість в уже проаналізованих продуктових ланцюгах, але за умов галопуючої інфляції та девальвації гривні, яка з початку 2014 року до лютого 2015-го збільшилася у 3 і 4 рази (долар зріс за вказаний період за офіційним курсом із 7,99 до 24,48 грн, а в обмінниках – 34 грн за 1 дол. США), ще погіршилася в 4,3 рази.

Про це доводять такі розрахунки. У продовольчому ланцюзі „зерно-борошно-хліб” із початку сезону врожаю 2014 року ціна на продовольчу пшеницю 3-го класу зросла з 2170 у липні 2014 року до 3790 грн за 1 т у березні 2015-го, або на 70%, а роздрібна ціна на хліб із борошна пшеничного вищого гатунку за цей же період – із 5,47 до 10,17 грн за 1 кг, або на 90%. Таким чином, зростання ціни у сировинній ланці на 1% відтворилося підвищенням її для безпосереднього споживача у розмірі 1,3%, тоді як при повзучій інфляції, як уже зазначалося, воно становило 0,3%.

Отже, в ланці роздрібно́ї торгівлі у зв'язку з галопуючим курсом долара і спровокованим ажіотажним попитом відбулося не просто зростання цін відповідно до збільшення витрат на закупівлю сировини переробними підприємствами й відповідно до оптово-відпускних цін, але за умов відсутності антимонопольного супротиву, формується надмірна маржа. Це зумовлено тим, що продаж у цій ланці відбувається щоденно та є можливість миттєво реагувати на ажіотажний попит покупця підвищенням роздрібних цін. Тоді як сільськогосподарські товаровиробники вже позбавлені такої можливості.

На нашу думку, у наступному сезоні чекати значного підвищення рівня цін на продукти харчування, які були досягнуті в мо-

мент ажіотажного попиту, є фізично мало-ймовірним. Це зумовлено передусім тим, що нині в країні створилася загрозлива ситуація, коли рівень ціни на продовольчі товари знаходиться в значно більшій залежності від купівельної спроможності споживачів, ніж від цін на виробничі витрати. У випадку підвищення цін на соціально значимі продукти харчування споживач не матиме економічної доступності до них, що стане приводом до соціальних невдоволь.

Порівняння купівельної спроможності населення України з іншими країнами світу показує, що ще станом на серпень 2014 року за рівнем заробітної плати у доларовому й у натуральному еквіваленті наша країна поступалася лише Молдові (табл.1).

1. Порівняння заробітної плати та купівельної спроможності населення окремих країн світу (станом на серпень 2014 р.)

Країна	Рівень середньої заробітної плати		Дизельне пальне, л	Молоко, кг	Яловичина, кг	Свинина, кг	М'ясо птиці, кг
	дол. США на місяць	% до України					
Україна	316	100	251	502	67	73	135
Довідково: у лютому 2015 р. рівень середньої заробітної плати в Україні становив 128 дол. США							
Кількість продукції, яку можна купити на заробітну плату в країнах, % до України							
Білорусь	629	199	248	237	153	144	151
Казахстан	686	217	434	150	160	171	168
Російська федерація	876	277	406	133	154	154	176
Молдова	303	96	97	64	93	65	75
Франція	3517	1112	820	575	450	638	513
Чехія	1238	391	287	312	225	333	316
США*	4820	1524	1657	794	598	1006	814

* Примітка: середні споживчі ціни та середня заробітна плата в Україні наведені за серпень 2014 р. за даними Державної служби статистики; роздрібні ціни й рівень заробітної плати в інших країнах світу надані посольствами України у зазначених країнах станом на серпень 2014 р.

Середній курс НБУ за серпень 2014 р. – 1295,0 грн за 1 дол. США

Джерело: Складено автором за даними Державної служби статистики України та посольств України у зазначених країнах

Заробітна плата пересічного українця уже тоді була удвічі менша, ніж у білоруса, в 11 разів – ніж у француза й у 15 разів – ніж у американця. При цьому в лютому 2015 року проти серпня 2014-го заробітна плата в доларовому виразі ще знизилася у 2,5 раза.

Нами було здійснено піврічні порівняння розміру заробітної плати у вітчизняній валюті та валюті США і цін на окремі види продукції (табл. 2).

Так, у вересні 2013 року середній розмір заробітної плати в Україні становив

408 дол. США. В процесі девальвації національної валюти у лютому 2015 року цей показник становив лише 128 дол. США, або втричі менше. Використання як критерію для порівняння купівельної спроможності населення ціну дизельного пального, що є найбільш універсальним товаром у якісному, часовому й просторовому вимірі, показує, що у вересні 2013 року на місячну заробітну плату пересічного українця можна було придбати 333 кг пального, тоді як у лютому 2015-го в 2,5 раза менше.

2. Динаміка купівельної спроможності населення в умовах девальвації національної валюти

Показник	Вересень 2013р.	Лютий 2015 р.	Відношення лютого 2015 р. до вересня 2013 р., %
Середня заробітна плата по Україні, грн на 1 міс	3261	3633	111,4
Курс національної валюти до долара США, грн за 100 дол.	799,3	2776,3	347,3
Середня заробітна плата по Україні, дол США на 1 міс	408	128,1	31,4
Мінімальна заробітна плата: грн за 1 міс	1147	1218	106,2
дол. США за 1 міс	143,5	43,9	30,6
Ціна дизельного пального: грн за 1 т	9800	26690	272,3
дол. США за 1 т	1226	961	78
Роздрібні ціни на окремі види продовольства, дол. США за 1 кг			
крупа гречана	1,09	0,61	56,3
картопля	0,41	0,13	33,0
цукор	0,77	0,37	47,7
олія соняшникова (рафінована, бутильована)	1,76	0,67	38,2
молоко жирністю 2,5% (у поліетиленових пакетах)	0,85	0,31	36,9
яловичина	6,54	2,46	37,5
свинина	6,03	2,27	37,6
курячі яйця (за 10шт)	0,89	0,52	58,2

Джерело: Складено автором за даними Державної служби статистики України, НБУ [8].

І це незважаючи на те, що протягом 2014 року ціни на нафту знизилися вдвічі, а ціновий вектор дизельного пального в Україні мав протилежну спрямованість. Слід зазначити, що 85 % пального на вітчизняному ринку є імпортованим. Таким чином, основний вплив на цінову ситуацію мала вартість пального на кордоні та курс національної валюти. У роздрібному продажі на АЗС його вартість збільшилися практично втричі. У вересні 2013 року ціна дизпалива в середньому становила 9800 грн за 1 т, або 1226 дол. США, то у лютому 2015-го – 26690 грн, або 961 дол. (розрахунки за офіційним курсом НБУ). Тобто, в доларовому еквіваленті вона навіть зменшилася на 22%, проте рівень середньої заробітної плати у цьому ж вимірі знизився на 69%. Також суттєвою складовою, що формує ціну пального в Україні та залежить від стабільності національної валюти, є акцизний збір, ставки якого сформовані в європейській валюті. Якщо на початку 2014 року акциз на пальне становив 198 євро за 1 т, або 2197 грн, то відповідно у 2015-му – 202 євро, або 6347 грн [9]. У зв'язку з цим ми підтримуємо думку фахівців, що в умовах валютної нестабільності необхідно зосереджувати особливу увагу на заміщенні товарів критичного імпорту [10] з метою скорочення попиту на валюту.

Слід сказати, що ціни на продовольство у період з вересня 2013 по лютий 2015 року в Україні у доларовому еквіваленті знизилися у 2-3 рази (див. табл. 2), проте темпи зниження заробітної плати були ще вищими, тому це ще більше знизило доступність до продукції для вітчизняного споживача. З іншого боку, ця ситуація є привабливою для іноземних туристів й інших приїжджаючих, для яких, за цих умов, ціни на українське продовольство та послуги є доступнішими.

Зазначимо, що у 2015 році можна очікувати подальшого зниження купівельної спроможності населення України за умов замороження розміру середньомісячної мінімальної заробітної плати на рівні 1218 грн, що була в 2014 році. Водночас відповідно до прийнятих у Державному бюджеті рішень відбувається збільшення доходів оподаткування населення, навіть на пенсії, вводиться податок на нерухомість, ліквідація певних соціальних пільг та інше, що знизить розмір самих доходів громадян і закономірно призведе до структурних змін у витратах населення згідно зі споживчим кошиком. Зокрема, вимушене збільшення витрат у сімейному бюджеті на такі першочергові потреби, як комунальні послуги, ліки тощо. Особливо за умов, коли є загроза арешту майна населення через несплату за комунальні послуги, може скластися ілюзорна ситуація, при якій в Україні, знижуватиметься частка витрат на

харчування в сімейному бюджеті, навіть проти існуючого рівня (52 % у 2013 році) і начебто наближуватиметься до європейського рівня (20%). Проте це вимушена міра, а в реальності за індикатором продовольчої достатності не досягатиме добового раціону людини в енергетичних одиницях (2500 ккал на добу) оскільки формуватиметься за залишковим принципом. Отже, в даному випадку виникне протиріччя самої сутності поняття економічної достатності як індикатора продовольчої безпеки держави в умовах інфляційних процесів і девальвації національної валюти. При цьому слід відзначити, що за даним Державної служби

статистики України у 12 % населення доходи вже нижче прожиткового мінімуму.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне вводити надійну адресну допомогу малозабезпеченим верствам населення, як це має місце в розвинутих країнах світу, забезпеченням соціально значимими продуктами харчування.

В умовах інфляції й особливо гіперінфляції при визначенні рівня економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції складається ілюзорна видимість високого рівня її доходності, особливо продукції рослинництва, про що свідчать дані за 1993 та 2014 роки (табл. 3).

3. Вплив інфляційних процесів на рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва України

Показник	1990 р.	1993 р.	1993 р. до 1990 р., рази	2013 р.	2014 р.	2014 р. до 2013 р., рази
Рівень рентабельності, %:						
усього	38,3	92,8	2,4	11,2	26,4	2,4
зерно	275,1	361,3	1,3	1,8	25,8	14,3
насіння соняшнику	236,5	505,6	2,1	28,7	37,4	1,3
цукрові буряки	29,5	143,6	4,9	2,7	18,3	6,8
молоко	32,2	42	1,3	13,7	11,2	0,8
м'ясо ВРХ	20,4	89,1	4,4	-43,5	-35,6	х
м'ясо свиней	20,5	67,1	3,3	0,3	6	20,0
Урожайність, ц/га:						
зерно	35,1	32,1	0,9	43,7	47,5	1,1
цукрові буряки	276	222	0,8	399	476	1,2
насіння соняшнику	15,8	12,7	0,8	21,9	19,4	0,9
Індекс інфляції, %	-	10256	х	100,5	124,9	1,2
Курс долара США, грн (укр. крб.) за 1 дол.	-	4539	х	7,99	11,89	1,5

Джерело: Складено автором за даними Державної служби статистики України, НБУ.

Так за умов гіперінфляції в 1993 році на рівні 10256 % навіть при зниженні врожайності порівняно з 1990 роком по зернових на 8,5%, цукрових буряках – на 20, насінню соняшнику – на 19,6% рівень рентабельності зернових в Україні зріс у рази і досяг 361,3%, насіння соняшнику – 505,6, цукрових буряків – 143,6%. Аналогічна ситуація склалася в 2014 році, правда меншою мірою, тому що індекс інфляції був нижчий (124,9%). Проте протягом січня-квітня 2015 року він вже становив 137,1%, а на кінець року передбачається близько 150%.

Основні причини цього явища, про що доводять наші дослідження [11-15], полягають у тому, що калькуляція виробничих витрат згідно з вимогами бухгалтерського обліку проводиться за цінами придбання й обліковується на момент здійснення техноло-

гічних операцій (посіву озимих та ярих культур, догляду за посівами, збирання врожаю тощо) і враховує інфляційні й девальваційні процеси на рівні відповідного періоду року (особливо це стосується рослинницької продукції), що значно нижче ніж це має місце в кінці року (рис.3), а ціна на рослинницьку продукцію враховує їх рівень повністю в кінці року (момент реалізації), що і створює ілюзію високих прибутків на всю сільськогосподарську продукцію, а особливо на рослинницьку (див. табл. 3)¹. Небезпека такої, на наш погляд, ілюзорної прибут-

¹ Хоча зазначимо, що в практиці ведення бухгалтерського обліку для підприємств, які зобов'язані оприлюднювати фінансову звітність, передбачається коригування її показників на вплив інфляційних процесів (П(С)БО 22 „Вплив інфляції”) при кумулятивному прирості інфляції 90% і більше [16].

ковості сільського господарства у 2014 році в умовах дефіциту державного бюджету країни породжує наміри уже в поточному

році (2015 р.) за рахунок новацій у податковому законодавстві з агропромислового комплексу вилучити понад 16 млрд грн.

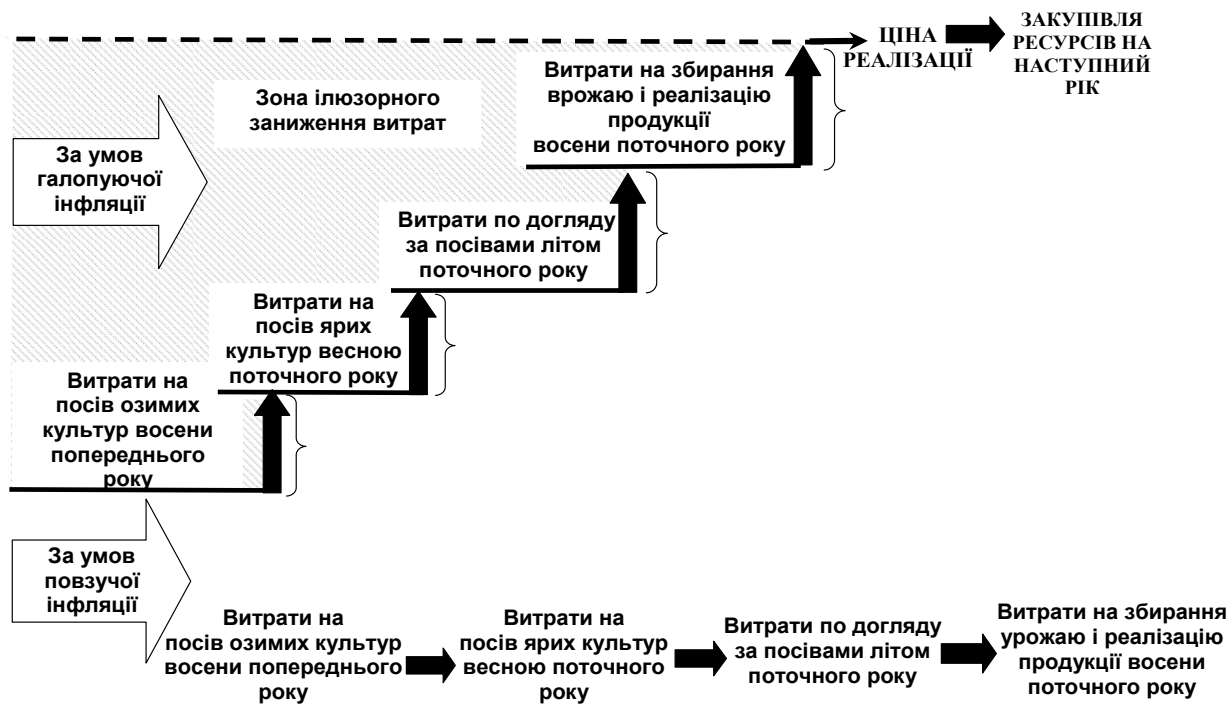

Рис. 3. Схема впливу інфляційних процесів на формування собівартості рослинницької продукції в Україні

Джерело: Складено автором.

Вважаємо [14,15], що це економічно не обґрунтовано і дуже небезпечно для галузі, яку всі вважають локомотивом вітчизняної економіки. За нашими розрахунками, проведеними разом із к.е.н. О. В. Боднар, за умови врахування витрат виробництва на рослинницьку продукцію на рівні інфляційно-девальваційних процесів, які були не по періодах року, а станом на кінець і початок 2015 року, то за песимістичним варіантом рентабельним у 2014 році буде лише виробництво насіння соняшнику 1,7%, а пшениця, кукурудза і ріпак збитковими – відповідно 7,2; 8,4; 12,1 %. Крім того, слід враховувати, що сільськогосподарські виробники нині вірогідніше працюватимуть у ціновій ситуації не умов 2013-го – початку 2014-го, а умов початку 2015 року, коли індекс інфляції уже становить 137,1%. Мало того, в минулому періоді меншою мірою проявилися негативні фактори щодо експортоорієнтованої продукції, яка тісно пов'язана з кон'юнктурою світового ринку та курсом гривні до іноземних валют, зниженням купівельної спроможності національної валюти

як на внутрішньому ринку, так і відносно іноземних валют.

Крім того, вартість пально-мастильних матеріалів, особливо тих, які мають імпорту складову, на початок 2015 року порівняно із минулим роком, зросла у 1,7 раза, мінеральних добрив – утричі. Нині у структурі пропозиції на ринку мінеральних добрив зменшилася частка вітчизняної продукції, що зумовлено військовою ситуацією на території Луганської й Донецької областей, де розташовані одні з великих виробників цієї продукції. Збільшення імпортової складової у витратах мінеральних добрив сільськогосподарськими товаровиробниками підвищує залежність від курсу національної валюти до долара США та здорожчує цю статтю витрат.

Для розв'язання економічно-організаційних неузгодженостей у взаємовідносинах у продовольчих ланцюгах за різних умов, а особливо в умовах інфляційно-девальваційних процесів, корисний досвід Австрії щодо функціонування узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів у процесі

руху продукції від сировини до кінцевого споживача. Економічна сутність цього питання ґрунтується на тому, що кожен із учасників ланцюга: виробництво – переробка (заготівля) – торгівля безпосередньо заінтересований у співпраці й має місце комплексне бачення, що успіх кожного з них залежить від спільної узгодженості дій, ефективне функціонування однієї ланки є запорукою повноцінного функціонування суміжних ланок.

Автор у 1993 році разом з Гейцем В. М. (нині академік НАНУ, директор ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАНУ”) за дорученням колишнього Першого віце-прем’єр-міністра України І.Р. Юхновського, вивчали досвід функціонування цих комісій в Австрії. В цій країні вони існували на всіх регіональних рівнях по всіх видах товарів і послуг народного господарства, в інтеграційних ланках від виробника сировини до кінцевого споживача, а на державному рівні її очолював сам канцлер. Функціонування таких комісій за твердженням самих австрійських фахівців сприяло уникненню соці-

альних збурень у країні, пов’язаних зі стрімким зростанням споживчих цін, що мало місце в цій країні. На наше запитання, по яких видах товарів і в яких інтеграційних ланках для розв’язання проблеми щодо цін, витрат та доходів потребувало втручання канцлера? Відповідь – один раз і лише по молоку¹. Всі інші питання вирішувалися на нижчих рівнях управління ще до передачі на розгляд державної комісії на чолі з канцлером [17].

Міжгалузеві узгоджувальні комісії найефективніше створювати при переробних підприємствах у первинних інтеграційних ланках, де відбувається безпосереднє виробництво від сировини до кінцевої продукції (рис. 4). В даному випадку, ефективність роботи цих комісій ґрунтується на тому, що лише на первинному рівні найбільш чітко проявляється інтерес безпосередніх учасників продовольчого ланцюга щодо вирішення проблемних питань. Лише на цьому рівні можна бачити економіко-технологічні особливості й нюанси, що дасть змогу об’єктивно врегульовувати неузгодженості в конкретних умовах, які дуже різноманітні.

Рис. 4. Організаційна модель функціонування Міжгалузевої узгоджувальної комісії цін, витрат і доходів

Джерело: Складено автором.

Мозковий центр цих комісій – незалежні експерти, які є фахівцями у відповідних ланках аналізованого продовольчого ланцюга й обов’язково користуються довірою всіх

його представників, що є запорукою об’єктивності дотримання інтересів кожного з них. Такі фахівці вивчають механізм формування та структуру виробничих витрат у кожного з учасників продовольчого ланцюга, тобто досліджують усю анатомію еконо-

¹ Безперечно, що це на той час.

мічних явищ у процесах технології їх виробництва.

Для цього з боку сільськогосподарських, переробних (заготівельних), торговельних підприємств і організацій їм надається доступ до первинної документації, даних бухгалтерського обліку, масиву усіх документів щодо цін, витрат та доходів від виробничої діяльності тощо. Вони зіставляють рівень оплати праці при виробництві сировини, її переробці й торгівлі кінцевою продукцією, аналізують продуктивність праці кожного з учасників, досліджують структуру витрат виробництва з метою досягнення об'єктивності та зіставності їх обліку, визначають наявність перевитрат виробничих ресурсів, виявляють втрати при збереженні, переробці й транспортуванні продукції, ефективність і енергозатратність наявного обладнання, вивчають можливість його поновлення та інше. Це дає змогу виявити ті сфери, де має місце неефективне використання ресурсів чи надприбутки. На основі цього експерти обґрунтовують пропозиції щодо можливого скорочення витрат у відповідних ланках продовольчого ланцюга: сільськогосподарським товаровиробникам, переробному (заготівельному) підприємству й торговельним організаціям.

Результати проведеної роботи незалежні експерти доповідають на засіданні комісії. На основі звіту приймається рішення, яким затверджуються заходи щодо врегулювання неузгодженостей та коридор реалізаційних цін на сільгосппродукцію й продукти її переробки в оптовій і роздрібній мережі з урахуванням попиту населення.

У випадку виникнення спірних питань проводяться додаткові дослідження з поверненням до першоджерел формування виробничих витрат, цін, доходів та їх розподілу. Фактор довіри до незалежних експертів усіх учасників відповідного ланцюга, його прозорість уможливорює уникати непорозумінь і оперативно їх усувати. У випадку, коли вирішення спірних питань шляхом перерозподілу витрат, виявлення резервів, різних уступок на рівні безпосередніх учасників продовольчого ланцюга вичерпані, направ-

ляються обґрунтовані звернення до вищих органів управління [17].

Таким чином, участь у роботі комісії незалежних експертів забезпечує гарантію об'єктивного прийняття рішень, що створює однакові умови для всіх учасників по ланцюгу: виробництво сільськогосподарської продукції – її переробка та виробництво продовольчих товарів – торгівля продовольством – споживання тощо.

Після повернення з відрядження нами (Шпичак О. М., Ярославська Т. В., Маслюков Є. О., Лисогор Г. С. як незалежні експерти) на прикладі Козятинського молокозаводу Вінницької області й Лохвицького цукрового заводу Полтавської області та за згодою відповідних установ представників відповідних сировинних зон виробництва (молока, цукрових буряків), представників переробних підприємств і торговельних організацій відповідних міністерств здійснили експериментальну накладку функціонування механізму австрійського досвіду узгоджувальних комісій на вітчизняні реалії. Найбільшого ефекту було досягнуто на Козятинському молокозаводі. За рахунок активної фахової участі всіх учасників було усунено протиріччя в товарно-грошових потоках завдяки об'єктивному встановленню цін на масло й сухе знежирене молоко. У результаті цього був одержаний позитивний висновок та розроблено положення щодо узгоджувальних комісій цін, витрат і доходів, яке було схвалене на урядовому рівні. Проте, на жаль, воно в Україні не набуло належного поширення, тому що суміжні ланки в цьому інтеграційному процесі, як правило, вбачають не партнера, а недоброзичливця. В австрійця уже на той час було розуміння, що успіх кожного з учасників в інтеграційній ланці (виробництво сировини, її переробка, торгівля кінцевим продуктом) залежить від спільної прозорості, професійної узгодженості функціонування суміжних ланок, побудованій на взаємовигідності. Ми ж нині ідемо в ЄС і, на наш погляд, без цього розуміння досягти бажаних результатів сумнівно.

Уже відзначалося, що такі комісії в Австрії функціонують не лише для врегулювання економічних взаємовідносин у продуктових

ланцюгах, але й в інших галузях народного господарства. Вони були б, зокрема, дуже корисні при обґрунтуванні тарифів для населення на газ, електроенергію, опалення та гаряче водопостачання тощо, що нині є предметом гострих дискусій. Прозорість і об'єктивність у вирішенні цих питань породжуватиме довіру в суспільстві, що нині є величезним резервом у розв'язанні складних проблем сьогодення.

Висновки. За результатами досліджень виявлено закономірність, що при спадаючій ціновій тенденції в ланці роздрібно́ї торгівлі порівняно з продукцією сільського господарства спостерігаються значно нижчі темпи, ніж за умов відповідного цінового зростання. Тобто, роздрібна торгівля не повертається до вихідних цін на свої товари, які були до подорожчання сировини. За умов галопуючої інфляції зазначені цінові неузгодженості збільшуються у 4,3 рази порівняно з періодом мінімальних інфляційних процесів. Це зумовлено тим, що в ланці роздрібно́ї торгівлі є можливість оперативно реагувати на ажіотажний попит покупця підвищенням роздрібних цін, що в умовах галопуючого курсу долара формує в цій сфері надмірну маржу, тоді як у сільськогосподарського товаровиробника такої можливості немає, оскільки він уже продав свою продукцію.

Встановлено, що у наступному сезоні чекати значного підвищення рівня цін на продукти харчування, які були досягнуті в момент ажіотажного попиту, є малоімовірним та соціально-небезпечним. Заробітна плата пересічного українця станом на серпень 2014 року була удвічі менша, ніж у білоруса, в 11 разів – ніж у француза й у 15 разів – ніж в американця, а в лютому 2015-го проти серпня 2014 року заробітна плата в доларовому виразі ще зменшилася у 2,5 рази. Як наслідок, вимушено може бути створена ілюзорна ситуація, за якої знижуватиметься частка витрат на харчування в сімейному бюджеті, начебто векторально наближаючись до європейського рівня, але при цьому критично зменшується добовий раціон споживання людини в енергетичних одиницях,

оскільки формуватиметься він за залишковим принципом. Отже, виникає протиріччя самої сутності поняття економічної достатності як індикатора продовольчої безпеки держави в умовах інфляційних процесів і девальвації національної валюти. За цих умов необхідно вводити відповідну адресну допомогу малозабезпеченим верствам населення.

Як показують дослідження, за умов інфляції й особливо коли вона посилюється девальвацією національної валюти, в інтеграційних ланках виробництва, особливо продукції рослинництва, які в часі найбільш віддалені від моменту реалізації кінцевого продукту, складається ілюзорна видимість надмірного рівня ефективності. Це мало місце в 1993 році, коли інфляція становила 10256%, а рентабельність виробництва зернових за офіційними даними – 361%, соняшнику – 506, цукрових буряків – 143,6%. У 2014 році також спостерігалось завищення рівня рентабельності цих видів продукції (зерно – 25,8%, ріпаку – 28,7, насіння соняшнику – 37,4%) по тій же причині, правда, меншою мірою, оскільки були нижчі темпи інфляції. Це викривлене бачення нині за умов дефіциту бюджету формує думку в урядових структурах про відміну пільг і дотацій для сільського господарства. Лише в поточному році за рахунок новацій в податковому законодавстві з агропромислового комплексу у 2015 р. існує думка вилучити понад 16 млрд грн, що є не обґрунтованим і небезпечним.

Встановлено, що для усунення економічно-організаційних неузгодженостей у взаємовідносинах у продовольчих ланцюгах за різних умов, а особливо в умовах інфляційно-девальваційних процесів слід скористатися досвідом Австрії, де успішно функціонують міжгалузеві узгоджувальні комісії цін, витрат і доходів, та не тільки у продуктових ланцюгах, а й у всіх сферах народного господарства. В результаті спільної прозорої, професійної узгодженості дій між учасниками продовольчого ланцюга досягається взаємовигідність їх функціонування.

Список використаних джерел

1. Лукинов І. І. Вибрані праці. У двох книгах. – Кн. 2. / І. І. Лукинов – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 794 с.
2. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.]; за ред. Б.Й. Пасхавера. – К.: НАН України; Ін-т екон. та прогнозів., 2009. – 432 с.
3. Ушацев И.Г. Концептуальные основы обеспечения продовольственной безопасности России / И. Ушацев. – М.: ГНУ ВНИИЭСХ, 2008. – 124 с.
4. Шпичак О.М. Економічні взаємовідносини сільськогосподарських підприємств зі сферою заготівель і переробки технічних культур / О. М. Шпичак - К.: Урожай, 1987. – 152 с.
5. Gereffi G. Global value chains and emerging economies / G.Gereffi // Duke Journal of Comparative & International Law. – 2014. – vol.24. – p. 433-458
6. Kaplinsky R. Value chain analysis, a handbook for value chain research / R. Kaplinsky // The Journal of Development Studies. – 2000. – vol. 37. – p. 117-146
7. Taylor D. Value chain analysis: an approach to supply chain improvement in agri-food chains / D.Taylor // International Journal of Physical Distribution & logistics Management. – 2005. – vol. 35. – №10. – p. 744-761
8. Аналітичні дослідження роздрібних цін на продуктових ринках [Електронний ресурс] / .– К.: НДІ "Укراгро-промпродуктивність", 2015.– 86 с. – Режим доступу: <http://www.uapp.kiev.ua/?m=152>
9. Куюн С. НБУ проти нафти, або чому дорожчає бензин / С. Куюн // Дзеркало тижня. – №2. –2015 – 24 січ.
10. Сколотяний Ю. Гривня: хто винен і що робити? Консиліум / Ю. Сколотяний, В. Пасочник // Дзеркало тижня. – №7. – 2015. – 28 лют.
11. Концепція ціноутворення на продукцію АПК в перехідний період до ринкової економіки: (Проект) / Шпичак О.М., Саблук П.Т., Ситник В.П., Протасов В.Ю., Зимовець В.Н., Ніколаєва З.П., Ситих В.В., Маслюков Є.О., Худолій Л.М., Москаленко В.О., Ярославська Т.В.; УААН. ІАЕ. – К., 1993. – 24 с.
12. Методологія та методика формування і функціонування цінового механізму АПК в перехідний період до ринкової економіки / Шпичак О.М., Саблук П.Т., Ситник В.П., Протасов В.Ю., Зимовець В.Н., Ніколаєва З.П., Ситих В.В., Маслюков Є.О., Ярославська Т.В., Худолій Л.М., Бойко Р.Л., Білаш В.П., Орел Є.М.; УААН. ІАЕ. – К., 1993. – 64 с.
13. Методичні рекомендації оперативного визначення витрат виробництва та формування цін на сільськогосподарську продукцію / Шпичак О.М., Саблук П.Т., Протасов В.Ю., Ніколаєва З.П., Ярославська Т.В. та ін.; УААН. ІАЕ. – К., 1994. – 42 с.
14. Методичні рекомендації оперативного визначення витрат виробництва та формування цін на продукцію сільського господарства і переробної промисловості в умовах інфляції // [Шпичак О.М., Маслюков Є.О., Протасов В.Ю. та ін.]; УААН. Ін-т аграр. економіки. – К., 1995. – 58 с.
15. Методичні рекомендації оперативного визначення витрат виробництва продукції сільського господарства в умовах інфляції / [Шпичак О.М., Маслюков Є.О., Зимовець В.Н. та ін.] – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: УААН. ІАЕ, 1997. – 28 с.
16. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 22 „Вплив інфляції” : наказ Міністерства фінансів України від 28 лют. 2002 р., № 147 // Офіц. вісн. – 2002. – 8 квіт. – №12. – С. 180.
17. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків / [Шпичак О.М., Саблук П.Т., Николаєва З.П. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 585 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015 р.

* * *

Новини АПК

Державна продовольчо-зернова корпорація планує відвантажити до Китаю 4 млн т зернових

Головним завданням для Державної продовольчо-зернової корпорації є стабілізація відносин із китайськими партнерами та оновлення персоналу. Про це повідомив в.о. голови правління корпорації Борис Приходько. «Підвищити імідж компанії як надійного покупця на внутрішньому і зовнішньому ринках, створити організацію, яка спроможна швидко реагувати на кон'юнктуру аграрного сировинного ринку», — такими бачить завдання керівник корпорації.

У рамках виконання Китайського зернового контракту ДПЗКУ відвантажила вже понад 500 тис. т. До кінця календарного року загалом планується поставити близько 3,7-4,0 млн т. Наразі відпрацьовується можливість експорту до Китаю цукру, сухого молока, сорго, ячменю та сої. «На ці товари не має квот і низьке імпордне мито. Можливо, будемо постачати борошно», — повідомив Борис Приходько, додавши, що тривають перемовини з ССЕС та карантинними службами.

Компанія розпочала форвардну програму, в рамках якої планується придбати 300-350 тис. т зернових. Головний принцип цьогорічного форварду — від кількості до якості. «У минулому сезоні було понад 30% дефолтів за зобов'язаннями на поставку за форвардними контрактами. Ми врахували негативний досвід. Основний принцип: персональна відповідальність менеджерів на місцях та закупівля зерна у сільгоспвиробників, що працюють поблизу наших елеваторів», — підкреслив в.о. голови правління.

Прес-служба Мінагрополітики України

Удосконалення системи бюджетного фінансування аграрного сектору економіки України

Постановка проблеми. Одним із найважливіших інструментів державної підтримки розвитку аграрного сектору є бюджетне фінансування, система якого потребує вдосконалення та належного наукового забезпечення.

Існує низка об'єктивних факторів, якими зумовлена необхідність бюджетного фінансування аграрного сектору, основними з яких є: різноманітні природно-кліматичні умови, що зумовлюють необхідність створення й розвитку системи захисту сільськогосподарських товаровиробників, страхування їхньої діяльності; непостійність цін і доходів в агропромисловому виробництві, які залежать від природних факторів та кон'юнктури ринку; низька привабливість інвестування сільського господарства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми бюджетного фінансування аграрного сектору України знайшли своє відображення у дослідженнях вітчизняних учених Ю.О. Лупенка [7,9], Л.Д. Тулуша [1,8], О.Д. Радченко [6], М.Я. Дем'яненка [3], І.В. Комарової [2], Ф.А. Ярошенка. У своїх працях вони досліджують обсяги та структуру державної підтримки вітчизняного аграрного сектору, її відповідність правилам і наслідки приєднання до СОТ. Разом із тим зростання ролі аграрного сектору в економічному житті країни зумовлює необхідність проведення подальших досліджень з метою виявлення існуючих проблем та пошуку можливостей оптимізації бюджетного

фінансування розвитку галузі. Ставиться завдання адаптації в Україні й зарубіжного досвіду, зокрема наукових розробок іноземних учених, серед яких: Б. Аллан, Ш. Бланкарт, Зві Боді, А. Вагнер, А. Пігу та інші. Ними досліджено пріоритети, напрями САП ЄС, а в умовах обраного напрямку євроінтеграції України цей досвід є важливим.

Мета статті – систематизація теоретичних підходів до формування сучасної системи бюджетного фінансування аграрного сектору економіки України й розробка напрямків її вдосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. Бюджетне фінансування як державна підтримка аграрного сектору – важливий напрям економічної політики. Його основи визначені в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», у «Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року», а також у «Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року» [4].

Розгляд бюджетного фінансування неможливо здійснити без ув'язки його у систему, оскільки ефективність розвитку аграрного сектору передбачає системне функціонування. Система – єдність, що складається із взаємозалежних частин, кожна з яких привносить щось конкретне в унікальні характеристики цілого.

У сучасній науковій літературі існує багато тлумачень категорії «бюджетне фінансування». Цей термін різними авторами трактується неоднозначно, а тому є доцільним розглянути існуючі погляди (табл.1).

* Науковий керівник – Ю.О. Лупенко, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© О.І. Стародуб, 2015

1. Сутність поняття «бюджетне фінансування» у трактуванні різних джерел

Джерело	Визначення
Бюджетний кодекс України [5]	Бюджетне асигнування (фінансування) - повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові й цільові обмеження
Н.М.Давиденко, О.Є. Данилевська -Жугунісова	Бюджетне фінансування аграрного сектору – це безкоштовне виділення сільськогосподарським підприємствам, організаціям і установам, що обслуговують сільське господарство, асигнувань на їх утримання й розширене відтворення
Економічний сільськогосподарський словник	Бюджетне фінансування – надання в безповоротному порядку коштів із державного бюджету підприємствам, організаціям і установам для повного або часткового покриття витрат, передбачених планом. Бюджетне фінансування сільського господарства включає як фінансування госпрозрахункових підприємств та організацій, так і кошторисне фінансування бюджетних організацій та установ
Словник-довідник економіста за ред. В.П.Коровкіна, І.О.Ламікіна, О.Г.Зельднера	Бюджетне фінансування – це планове безповоротне використання бюджетних коштів на розвиток господарської діяльності підприємств, організацій, об'єднань
П.А.Лайко	Бюджетне фінансування – це безоплатно надані фінансові ресурси з бюджету держави на виконання державних замовлень, державних програм, утримання державних установ та організацій

Джерело: Узагальнено автором.

Більшість дослідників робить наголос на окремих сторонах системи: безповоротному й безоплатному характері коштів, що надаються при бюджетному фінансуванні. Але це, на нашу думку, не є сутнісною характеристикою даної категорії, оскільки бюджетні асигнування можуть здійснюватися як на безповоротній основі, безпроцентній поворотній основі, так і на платній поворотній основі, залежно від напряму державної фінансової підтримки розвитку аграрного сектору. Також бюджетне фінансування розвитку галузі переважно відбувається за рахунком не тільки місцевого бюджету, а й державного, регіональних бюджетів. Таким чином, бюджетне фінансування аграрного сектору – це система формування та надання коштів через профільні міністерства держав-

ним і місцевим органам управління для фінансування сільськогосподарських товаровиробників та на інші цілі згідно з вимогами бюджетного законодавства й відповідно до програм розвитку галузі.

Бюджетні асигнування з державного бюджету, що спрямовуються на розвиток агропромислового сектору, використовуються на: фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі; аграрну освіту, проведення наукових досліджень; підтримку ринків; загальне керівництво та управління у сфері агропромислового комплексу; екологічні й соціальні заходи.

Видатки державного бюджету на галузь у період із 2012 до 2015 року наведені у таблиці 2.

2. Динаміка видатків Держбюджету України на аграрний сектор, млн грн

Показник	Рік				2015 до 2012, %, ±
	2012	2013	2014	2015	
Видатки Держбюджету	391810,10	419843,83	441587,12	566869,71	144,68
у т.ч. МАПіП	8631,34	8721,18	6349,10	2219,56	26,72
Частка МАПіП у видатках Держбюджету, %	2,20	2,08	1,44	0,39	-1,81 п.п.

Джерело: Дані Державного бюджету України за відповідні роки [4].

Як бачимо, на Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики) за аналізований період припадає від 2,2 до 0,4% видатків державного бюджету, які з року в рік мають спадну тенденцію.

Таким чином, розгляд системи бюджетного фінансування можна подати схематично, врахувавши усі переглянуті аспекти (рис.).

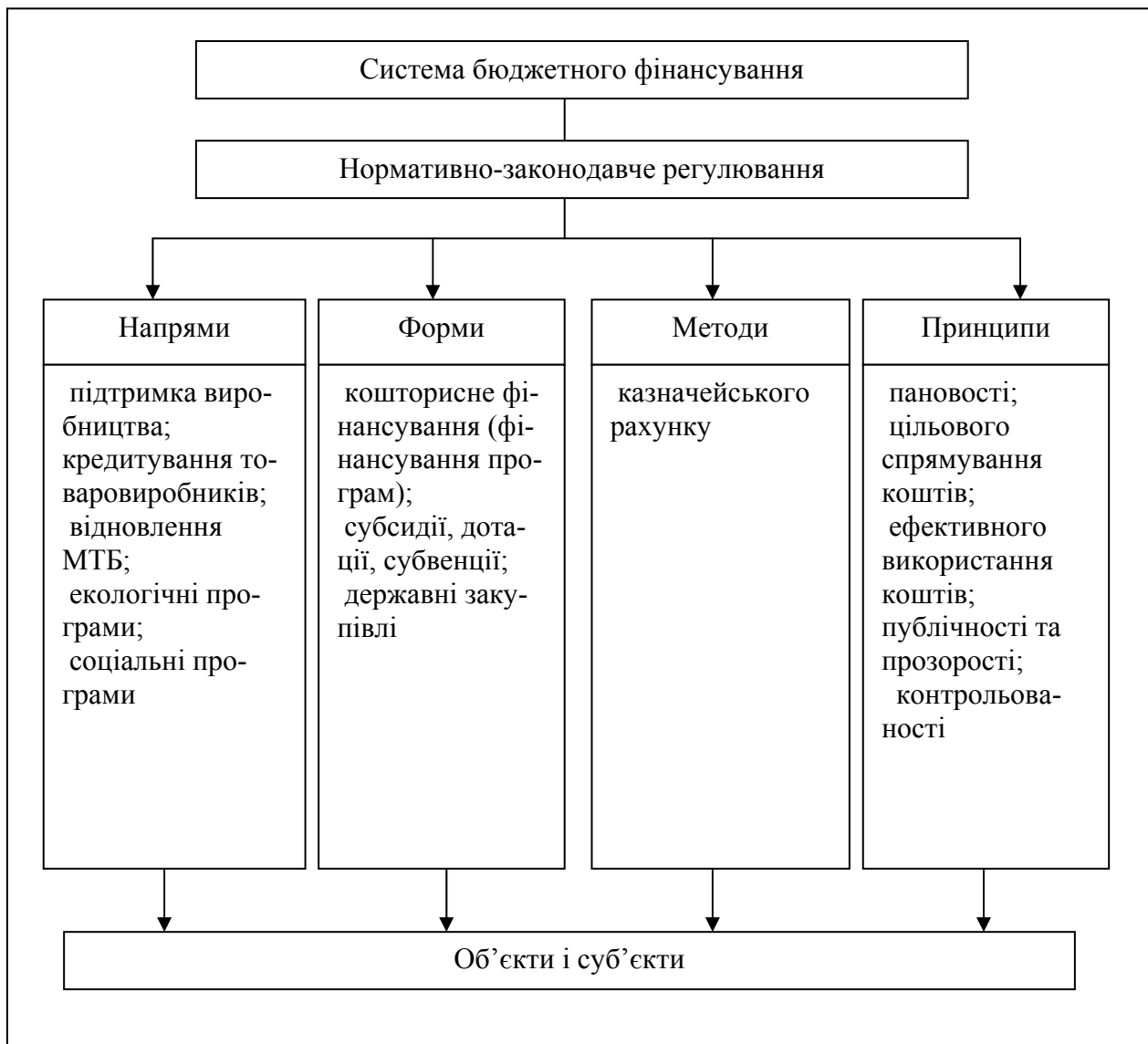

Схема бюджетного фінансування аграрного сектору

Джерело: Складено на підставі [3; 6].

Система бюджетного фінансування включає в себе напрями, форми, методи та принципи надання бюджетних коштів. Вони, в свою чергу, передбачають наявність об'єктів і суб'єктів – розпорядників й одержувачів бюджетних коштів, а також законодавчу базу, що стосується бюджетного фінансування аграрного сектору.

Напрямами бюджетного фінансування є: підтримка виробництва; кредитування товаровиробників; відновлення МТБ; екологічні та соціальні програми.

Методи – це способи здійснення бюджетного фінансування. Нині в Україні застосовується єдиний метод казначейського рахунка. Він використовується для фінансування заходів із Державного бюджету України і

полягає у перерахуванні коштів із казначейського рахунку Державної казначейської служби України на рахунки розпорядників бюджетних коштів, відкриті в органах Державної казначейської служби.

Під формами бюджетного фінансування розуміють способи надання бюджетних коштів. Підприємства та організації можуть одержувати кошти у формі:

- кошторисного фінансування (фінансування програм);
- субсидій, дотацій, субвенцій;
- державних закупівель;
- бюджетних кредитів.

Кошторисне фінансування – це виділення державою бюджетних коштів відповідно до затверджених програм.

Субсидії, дотації, субвенції – це невід- платні й безповоротні платежі з бюджету юридичним і фізичним особам, які не при- значені для придбання товарів чи послуг, надання кредиту або на виплату непогаше- ного боргу.

Державні закупівлі – придбання замовни- ком товарів, робіт і послуг за державні кошти у порядку, встановленому Законом України «Про здійснення державних закупівель» [4].

Щоб мати ознаки системності, сучасне бюджетне фінансування аграрного сектору економіки України має ґрунтуватися на та- ких основних принципах: плановості; ці- льового спрямування коштів; ефективного використання коштів; публічності та прозо- рості; контрольованості.

Принцип плановості означає, що витрати з державного бюджету визначаються Зако- ном «Про Державний бюджет України» на кожний рік.

Принцип цільового спрямування коштів полягає у тому, що кошти плануються, від- пускаються й використовуються на суворо визначені цілі та заходи відповідно до за- твердженого Закону України «Про Держав- ний бюджет України» на відповідний рік.

Принцип ефективного використання ко- штів має на меті одержання суспільно необ- хідного результату за мінімальних витрат фінансових ресурсів.

Принцип публічності та прозорості поля- гає у публічності інформації щодо операцій із надання й витрачання бюджетних асигну- вень, а саме, у встановленні органами дер- жавного управління умов, що забезпечують відкритість державно-управлінської діяль- ності.

Принцип контрольованості полягає у мо- жливості під час перевірки викрити недолі- ки та помилки у фінансовій діяльності, вжи- ти заходів щодо їх усунення, а також надає зустрічну інформацію для перспективного й поточного планування державних витрат під час визначення цільового спрямування ко- штів, а також їхнього обсягу.

Не всі ці принципи бюджетного фінансу- вання дотримуються однаковою мірою, що і породжує низку проблем у функціонуванні всієї системи.

На нинішній час існують такі проблеми у системі бюджетного фінансування, що стримують розвиток аграрного сектору: від- сутність системності у законодавчому за- безпеченні державного регулювання аграр- ного сектору, недосконалість та складність запроваджуваних механізмів підтримки, су- перечливість законодавства, відсутність діє- вого контролю за виконанням законів; не- прозорість бюджетного фінансування; існу- вання тенденції до нестабільності, несвоеча- сності й неритмічності фінансування заходів програм; витрачені з бюджету на сільське господарство кошти не завжди досягають задекларованих цілей, а іноді навіть призво- дять до вилучення коштів з аграрного секто- ру; більшість видатків тільки підтримують сучасний стан; порядки використання ко- штів, передбачених у бюджеті на фінансуван- ня програм підтримки сільського господарс- тва, ухвалюються вже після затвердження бюджету; система бюджетного фінансуван- ня аграрного сектору не пов'язується з його кінцевими результатами; неефективне вико- ристання бюджетних коштів.

Таким чином, нині маємо сформовану си- стему бюджетного фінансування аграрного сектору, але через ряд недоліків вона потре- бує подальшого удосконалення, на що звер- тають увагу численні вітчизняні та іноземні інвестори, які бачать в аграрному секторі України величезний потенціал.

В Україні бюджетні повноваження орга- нів виконавчої влади щодо витрачання бю- джетних коштів традиційно обмежуються бюджетним роком. Водночас ряд країн створили правову основу для багаторічних бюджетних повноважень за деякими видами видатків. Застосування таких норм дає змогу ефективніше використовувати обмежені бюджетні кошти, а тому може бути запро- поноване для України.

Крім того, перспективи розвитку бю- джетного фінансування сільського госпо- дарства необхідно розглядати в контексті стратегічних напрямів зовнішньоекономіч- ного співробітництва. Україна, як член СОТ, дотримується всіх умов, висунутих Угодою про сільське господарство. Але враховуючи обраний вектор членства в ЄС, необхідно кардинально реформувати систему фінансу-

вання сільськогосподарської галузі відповідно до положень спільної аграрної політики ЄС. Це передбачає: модернізацію сільського господарства; стабільне функціонування ринку сільськогосподарської продукції, забезпечення доходів працівників, зайнятих у галузі на рівні, не нижчому за загальноприйняті стандарти життя європейців.

Висновки. Удосконалення системи бюджетного фінансування лежить у площині розв'язання кількох проблем. Насамперед, визначення цільової спрямованості. Це вирішується у сфері законодавства.

Корисним для України та бюджетного фінансування аграрного сектору буде розширення бюджетних повноважень на триваліші, ніж нині, періоди.

Важливе місце в системі бюджетного фінансування має посідати спеціалізована

установа, метою діяльності якої могла б бути реалізація державної політики щодо стимулювання розвитку аграрного сектору, а в перспективі ця установа могла б стати провідною структурою у сфері реалізації державної політики щодо підвищення ефективності галузі. Нині прообразами такої установи є ПАТ «Аграрний фонд» і ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», але вони не поширюють діяльність на всю агросферу, на відміну від пропонуваної.

Подальшими напрямками дослідження удосконалення системи бюджетного фінансування є визначення ефективності її програм за напрямками, врахування впливу бюджетних видатків на розвиток галузі, удосконалення організаційної структури.

Список використаних джерел

1. Тулуш Л.Д. Стратегічні напрями бюджетного регулювання розвитку агропромислового виробництва / Л.Д. Тулуш, О.Д. Радченко // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 81-90.
2. Комарова І.В. Фінансове забезпечення аграрного сектору України за рахунок бюджетних коштів / І.В. Комарова // Вісн. Бердянського ун-ту менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 4(16). – С. 161-165.
3. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва: моногр. / М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, А.Г. Борщ та ін. – К.: ІАЕ НААН, 2002. – 646 с.
4. Сайт ВРУ. Закони, прийняті ВРУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.
5. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] // ВВР. – 2001. – № 37-38. – Ст. 189. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
6. Радченко О.Д. Структура та форми бюджетної підтримки аграрного сектору України [Електронний ресурс] / О.Д. Радченко. — Режим доступу: orhus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_4_2014_05_22_23.
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
8. Тулуш Л.Д. Ефективність державної фінансової підтримки розвитку молочної галузі в Україні / Л.Д.Тулуш // Збірник наукових праць Уманського національного ун-ту садівництва. – Умань, 2012. – Вип. 77. – Ч. 2: Економіка. – С. 203 – 210.
9. Лупенко Ю.О. Сучасні інструменти для фінансування аграрного сектору економіки / Ю.О. Лупенко, В.В. Фещенко // Фінансовий ринок України. – 2012. – № 12. – С. 26–30.
10. Основні пріоритети Спільної аграрної політики (САП) країн ЄС [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.amdi.org.ua/uk/home/amdi-news/21-news/300-the-main-priorities-of-the-common-agricultural-policy-cap-of-the-eu.html>.
11. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2011: OECD Countries and Emerging Economies / OECD: OECD Publishing, 2011. – 362 p.
12. Gorton M. The folly of European Union policy transfer: why the Common Agricultural Policy (CAP) does not fit Central and Eastern Europe / M. Gorton, C. Hubbard and L. Hubbard // Regional Studies. – 2009. – Vol. 43.10. – P. 1305–1317.
13. Producer and Consumer Support Estimates (OECD Database 1986–2012) / Organisation for economic cooperation and development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MON2012TSE_EE.
14. The PSE Manual [Electronic resource] / Organisation for economic co-operation and development (Trade and Agriculture Directorate). - Mode of access : <http://www.oecd.org/dataoecd/18/31/41121738.pdf>.
15. The Ukrainian Farmer [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/journals>.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2015 р.

*

Добровільна сертифікація як інструмент забезпечення якості аграрної продукції

Постановка проблеми. Реформування системи забезпечення якості та безпечності харчових продуктів в Україні за умов тотальної економії бюджетних видатків супроводжується ліквідацією, реорганізацією структур і спрощенням процедур державного контролю та нагляду. Яким чином тоді оптимально гарантувати безпеку при споживанні продуктів харчування для здоров'я громадян? Міжнародний досвід вказує на шлях делегування відповідальності за якість безпосередньо бізнесу, звісно ж, за умови, що він є соціально відповідальним. Це стало передумовою поширення добровільних систем сертифікації. Сертифікація продукції органічного сільського господарства, аквакультури, сировини для біопаливної промисловості – й це лише окремі приклади, що вже стали актуальними для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному науковому колі інструменту сертифікації найбільшої уваги приділяється в контексті екологічного маркування. Економічну природу механізму сертифікації досліджують такі зарубіжні науковці, як Е. Оріоль та С. Скіліці [7], Л. Тойвсен [15], С. Хенсон, Д. Касвелл [12] й ін. Критичний аналіз достовірності та сили контролю сертифікації здійснили Г. Ян, М. Шрамм, А Шпіллер [10; 11; 14].

Мета статті – провести економічний аналіз добровільної сертифікації як інструменту для забезпечення й гарантування якості аграрної продукції в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Поняття "сертифікація" визначене Законом України "Про підтвердження відповідності" як "процедура, за допомогою

якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу встановленим законодавством вимогам" [5].

Декретом Кабінету Міністрів України "Про стандартизацію і сертифікацію" визначено правові й економічні основи систем стандартизації та сертифікації, встановлено організаційні форми їх функціонування на території України. Так, сертифікація продукції в Україні поділяється на обов'язкову і добровільну. Обов'язкова сертифікація здійснюється в рамках державної системи сертифікації УкрСЕПРО згідно з Переліком продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації (суміші на основі сухого молока, консерви фруктові, овочеві, м'ясні, рибні для дитячого харчування, вина й інші напої зброджені міцністю від 8,5 % об.) [6].

Із 20.09.2015 року згідно із Законом "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів" № 1602-VII положення Декрету не поширюватимуться на продукцію, що є харчовим продуктом, а Закон "Про безпечність та якість харчових продуктів" викладено у новій редакції "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів"¹ [4].

¹ У цьому Законі термін "харчовий продукт" застосовується в значенні: "речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки. Термін "харчовий продукт" не включає: корми; живих тварин, якщо вони не призначені для розміщення на ринку для споживання людиною; рослини (до збору врожаю); лікарські засоби; косметичні продукти; тютюн і тютюнові вироби; наркотичні і психотропні речовини; залишки та забруднюючі речовини" [4].

* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© І.М. Висоцька, 2015

Наступними важливими аспектами нового законодавства є:

необов'язковість сертифікації харчових продуктів (Ст. 32);

розробка об'єднаннями операторів ринку і затвердження відповідним органом державної влади методичних настанов, застосування при виробництві харчових продуктів яких свідчить про виконання вимог, що визначені законодавством (Ст. 33);

обов'язки операторів ринку розробляти, вводити в дію та застосовувати постійно діючі процедури, що засновані на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках² (Ст. 20), сертифікація яких не є обов'язковою (Ст. 21);

вимоги до операторів ринку стосовно забезпечення простежуваності за принципами "крок назад" і "крок вперед", таким чином оператори ринку повинні застосовувати системи та процедури, що забезпечують доступність такої інформації компетентному органу за його запитами (Ст.22) [4].

Такі законодавчі ініціативи, що дуже наближені до європейських вимог, закріплюють відповідальність за якість і безпечність харчових продуктів за операторами ринку та, як демонструє зарубіжний досвід, мають спонукати до розвитку приватного контролю через розробку і запровадження систем внутрішнього контролю, інтегрованих систем управління якістю в рамках виробничого ланцюга, приватних специфікацій, стандартів та на їх основі добровільних сертифікаційних систем [1; 2; 3].

Політика Європейського Союзу (ЄС) не має на меті делегувати чи сприяти розробці приватних стандартів, які виходять за рамки сфери регулювання, однак задля досягнення

більшої ясності й прозорості в таких схемах Комісією розроблено Настанови з доброї практики для добровільних систем сертифікації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. В преамбулі до Настанов зазначено, що сертифікаційні схеми можуть позитивно впливати як на суміжних акторів ланцюга постачання продуктів харчування (гарантуючи дотримання норм і захищаючи репутацію продукції), на виробників (полегшуючи доступ до ринків, збільшуючи його частку, зменшуючи трансакційні витрати), так і на споживачів (надаючи надійну інформацію щодо якості продукції та процесів виробництва). Проте схеми добровільної сертифікації можуть мати й негативний вплив, зокрема і для споживачів, ввівши їх в оману, особливо, коли мова йде про достовірність заявлених характеристик у системах, що гарантують виконання обов'язкових законодавчих вимог, а також для виробників, які вимушені долучатися до кількох систем, аби задовольнити вимоги покупця. З огляду на останнє зауваження Комісією розроблені рекомендації щодо процесу гармонізації систем, вимоги яких повністю чи частково збігаються, взаємного визнання їх аудитів або здійснення комбінованих аудитів [8; 16].

Так, в ЄС у 2010 році нараховувалося 441 (із них 17 за походженням не з ЄС) сертифікаційна схема для сільськогосподарської та харчової продукції, що реалізовувалась у межах ЄС. Більшість схем походять із Німеччини (107), Італії (52), Іспанії (49), Великобританії (45), Франції (31). В розрізі сільськогосподарської та харчової продукції найбільша кількість схем у ЄС-27 поширюються на м'ясну і молочну продукцію, овочі та фрукти (рис. 1) [9].

Сертифікаційні системи через механізм сертифікації варіюють від підтвердження відповідності певної ознаки чи властивості продукту, або його виробничого методу обов'язковим стандартам (безпечність і гігієна, простежуваність) й аж до додатково встановлених їх політикою вимог (утримання тварин, екологічний менеджмент тощо) [9]. На рисунку 2 відображені результати агрегування систем сертифікації за сферами політики.

² Вимоги не поширюються на операторів ринку, що здійснюють первинне виробництво (виробництво та вирощування продукції, у тому числі збір врожаю, доїння, розведення тварин до моменту забою, полювання на тварин, рибальство та збір врожаю диких рослин), а також провадять пов'язану з ним діяльність, зокрема транспортування, зберігання та обробку первинної продукції в місці первинного виробництва, за умови, що при цьому не змінюється суттєво стан таких продуктів, а також на транспортування живих тварин, призначених для споживання людиною, транспортування з місця первинного виробництва продуктів рослинного походження, продуктів рибальства, а також продуктів полювання [4].

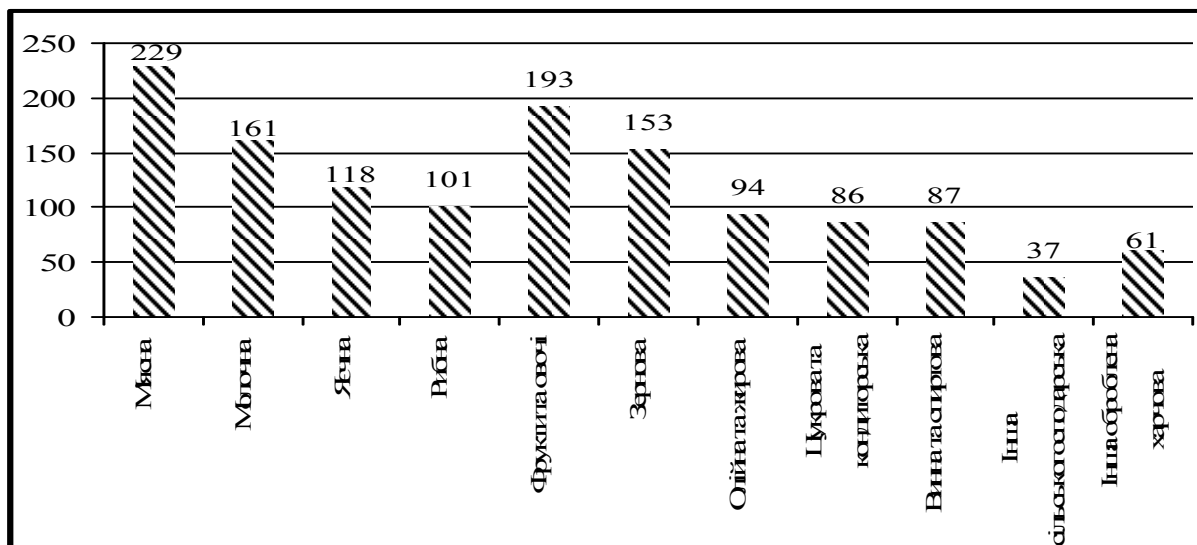

Рис. 1. Кількість схем за видами продукції, що сертифікується¹

Джерело: [9].

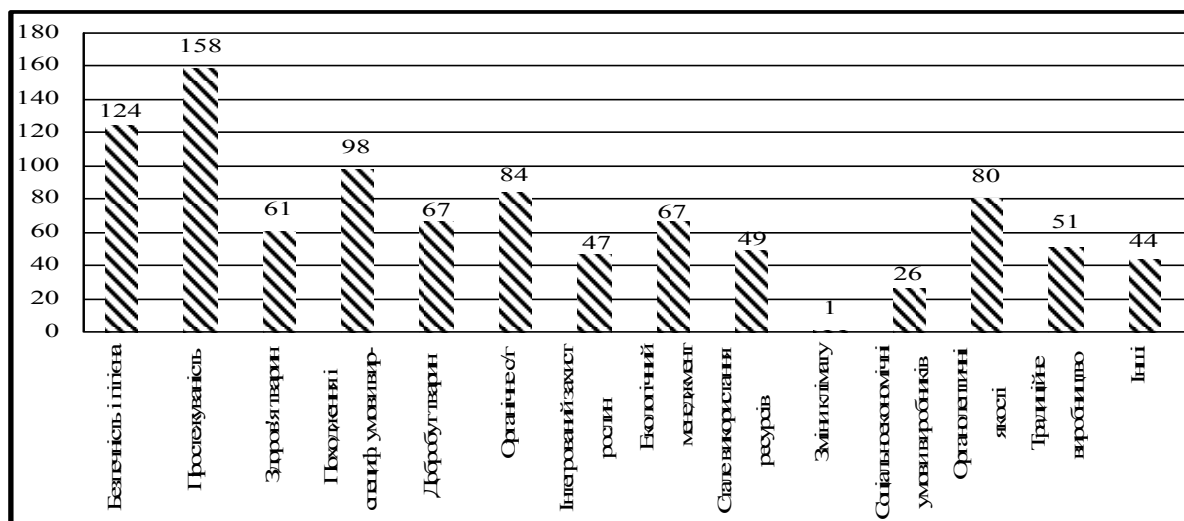

Рис. 2. Кількість схем за сферами політики²

Джерело: [9].

У Настановах Комісії у питанні безпечності та гігієни продуктів харчування наголошується, що приватні системи аж ніяк не повинні мати на меті заміщення державного контролю. Якщо вимоги системи жорсткіші за ті, що встановлені законодавством, її позиціонування для споживачів не повинна ставити під сумнів надійність офіційного контролю і безпечність іншої продукції на ринку [8].

Системи сертифікації сільськогосподарської та харчової продукції можуть охоплювати як окремі виробничі процеси, так і весь ланцюг створення вартості (рис.3). В цьому контексті розрізняють вертикальні й горизонтальні приватні стандарти виробництва та торгівлі. Так, вертикальні стандарти поширюються на кілька або усі ланки ланцюга "від ферми до виделки", а горизонтальні - розроблені лише для його окремого рівня. У випадку коли розробниками стандартів є галузеві об'єднання, група компаній тощо, то мова йде про колективний приватний стандарт (IFC, Label Rouge, QS). Розроблений індивідуальною фірмою стандарт називається корпоративний (Metro Group, Edeka, Tesco) [9; 16].

¹ Агрегація припадає на 343 схеми від максимальної теоретичної 352. Схеми можуть охоплювати кілька видів продукції [9].

² Агрегація припадає на 346 схем від максимальної теоретичної 352. Схеми можуть охоплювати кілька сфер політики [9].

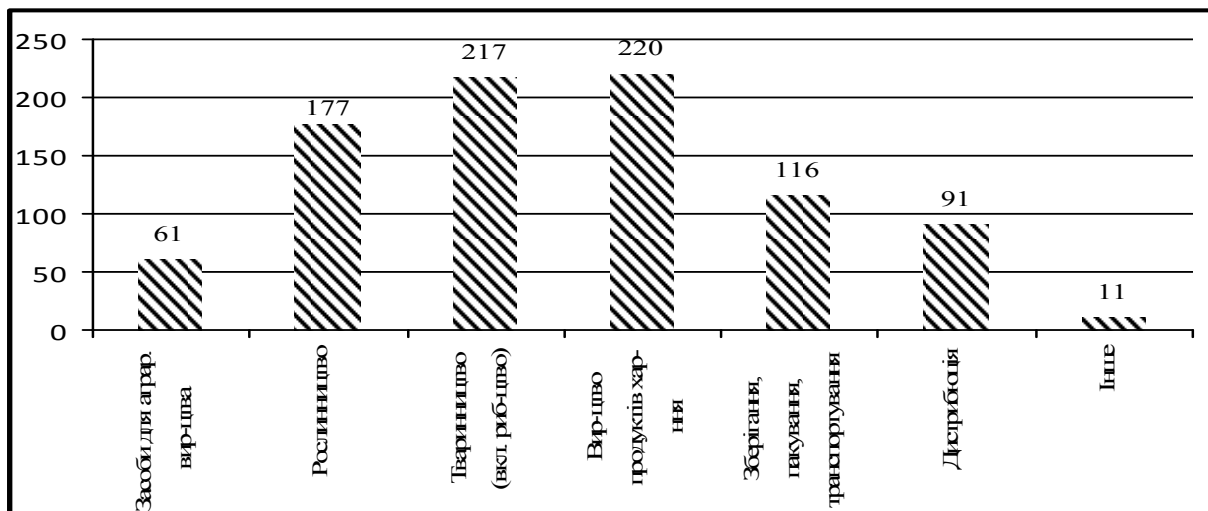

Рис. 3. Кількість схем за виробничими процесами, на які вони поширюються¹

Джерело: [9].

Сертифікаційні системи виникають з численних ініціатив: від виробників засобів для сільського господарства (залучені до 31 системи) й аж до органів державного контролю та нагляду (101). Прикладом системи, власником якої є державний інститут, є біо-сертифікація за Постановами Ради (ЄС) № 834/2007 і № 889/2008, яка має три моделі подальшої імплементації в країнах-членах:

а) делегування відповідальності за здійснення контролю та інспектування одному чи кільком приватними органам (Німеччина, Франція Італія); б) одному чи кільком державним органам (Фінляндія, Нідерланди, Данія); в) змішана (Польща, Іспанія). Найбільше схем (116) розроблялося за ініціативи сільськогосподарських виробників (рис.4) [9; 16].

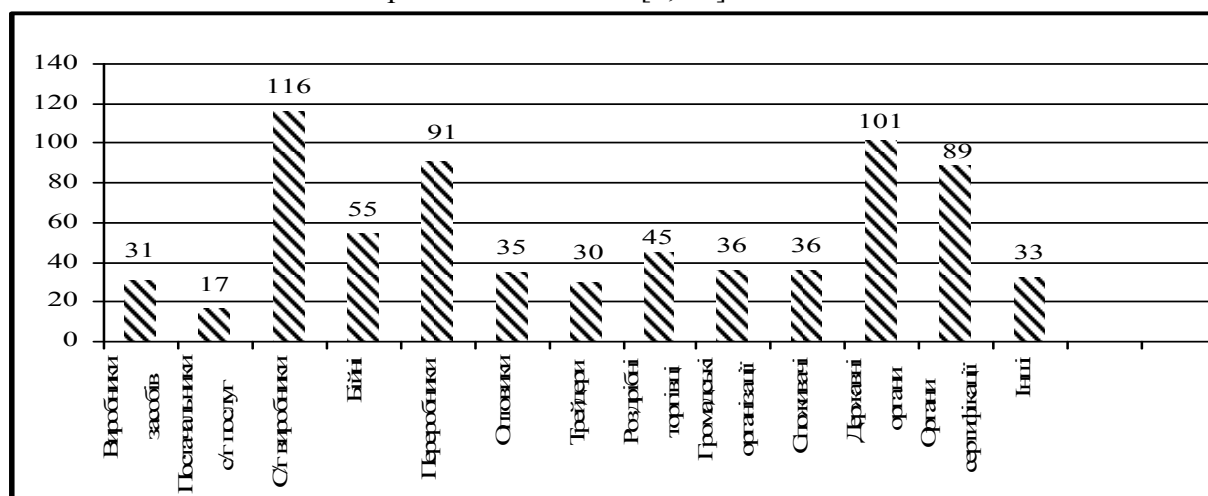

Рис. 4. Кількість схем за типом залучених в їх розробку акторів²

Джерело: [9].

Добровільні сертифікаційні системи можуть функціонувати від підприємства до підприємства, в яких інформація передбачена

для супермаркетів чи переробних підприємств як кінцевого адресата ("business-to-business - B2B") або від підприємства до споживача ("business-to-consumer - B2C"). Предметом вимог B2B систем є переважно системи управління, а B2C - продукція та послуги. Зміст вимог B2B систем найчастіше відповідає обов'язковим вимогам законодавства, рідше їх перевищує, а при B2C - в основ-

¹ Агрегація припадає на 329 схем від максимальної теоретичної 352. Схеми можуть охоплювати кілька виробничих процесів [9].

² Агрегація припадає на 177 схем від максимальної теоретичної 352. До розробки однієї схеми можуть бути залучені різні типи акторів [9].

ному ставляться значно жорсткіші вимоги. Так, із 352 агрегованих сертифікаційних схем лише 32 відповідають типу B2B, решта 320 - B2C. Часто сертифікаційні системи типу B2C використовують свої логотипи. При цьому, варто також відрізняти системи "самодекларування", які також функціонують на основі маркування чи логотипу (торговельної марки) без застосування механізму сертифікації. Участь у такій системі ґрунтується на тому, що підприємство самостійно декларує свою приналежність. Системи самодекларування найкраще підходять для однієї або кількох нескладних заявлених характеристик, що можуть бути предметом державного контролю ("яйця від курей на вільному виході", "відбірне молоко"). Сертифікаційні системи застосовують при складних, комплексних, якісних характеристиках й атрибутах виробництва, які закріплені у стандартах і регулярно перевіряються, зокрема органами із сертифікації [8; 9].

Отже, для сертифікаційних систем характерним є нейтральний контроль (аудит) незалежним акредитованим контролюючим органом (сертифікатором), результатом якого є сертифікація підприємства (Third Party Audit). Основою для сертифікації є стандарт, що сформульований його власником/розробником. Підприємства регулярно підлягають аудиту, на основі проходження якого видається сертифікат і/або логотип, що в свою чергу є сигналом якості для споживачів й інших адресатів. На ринку сільськогосподарської та харчової продукції, що характеризується значним рівнем невизначеності щодо якості, такі сигнали набувають все більшого значення [7; 15].

Невизначеність стосується, насамперед, таких характеристик, якість яких споживач зможе оцінити лише після покупки чи споживання (досвідні характеристики), та характеристик, якість яких не піддається оцінці навіть після споживання (довірчі), а лише із залученням третьої сторони (державні органи контролю й нагляду, тестові інститути, організації захисту споживачів тощо). Наприклад, такі характеристики, як походження, органічне виробництво, утримання тварин згідно з їхніми видовими особливостями та інші атрибути виробничих процесів

затратно, складно, а іноді й неможливо відстежити на кінцевому продукті. В такому випадку з метою уникнення дисбалансу на ринку та гарантування якості процесів економічним рішенням є застосування інструменту сертифікації [7; 15].

Шпіллер, Ян [14] і Пьохтрагер [13], провівши паралель між сертифікаційним та фінансовим аудитом, систематизували фактори впливу на якість здійснення сертифікації, ґрунтуючись на економічній раціональності й опортуністичній поведінці акторів. Так, факторами впливу на поведінку сертифікатора є: *витрати* (дохід від аудиту є різницею між кошторисною і фактичною вартістю робіт, виникає ризик незнання фактичної трудомісткості сертифікації в підприємстві, від якого вперше одержано заявку; при здійсненні якісного аудиту зростають ймовірність викриття невідповідностей та прямі витрати; при фіксованому платежі за сертифікацію, сертифікатор намагається мінімізувати свої витрати), *квазірента*² (в умовах цінової конкуренції сертифікатор занижує вартість робіт³ першого етапу аудиту (low-balling), очікуючи на позитивні суми покриття у наступних періодах, при повторній сертифікації можливо, користуючись результатами попередніх аудитів, ефективніше оцінити підприємство і скоротити витрати на його аудит, отже важливість повторних заявок на сертифікацію спричинює економічну залежність сертифікатора від підприємства), *репутація* (низька якість аудиту погіршує репутацію сертифікатора та, відповідно, зменшує його частку ринку), *ймовірність виявлення неякісного (фіктивного) аудиту й санкції* [13; 14].

На прикладі простої графічної моделі зображено базові важелі впливу на якість сертифікації (рис.5). Граничні витрати сертифікатора (ГВ_с) складаються з граничних витрат на проведення сертифікації (ГВ_п) і граничних альтернативних витрат у разі втрати мандата⁴ (ГВ_а). Однобічній мінімізації цих витрат протистоять можлива втрата репута-

² Несправжня, уявно-рента.

³ Не враховуються трансакційні витрати (Start-up витрати).

⁴ Альтернативні витрати відносяться на випадок, якщо підприємство вирішить змінити вимогливого аудитора на більш поступливого.

ції через недостатній контроль ($ГВ_P$) та потенційна юридична відповідальність ($ГВ_{Ю}$), що в сумі становлять загальні витрати виявлення неякісного аудиту ($ГВ_B$). В точці перетину цих кривих знаходиться мінімум витрат, що визначає оптимальний рівень якос-

ті аудиту для сертифікатора. Йдеться про оптимальний рівень якості аудиту для сертифікатора, який намагається максимізувати свій прибуток, і аж ніяк не суспільно-оптимальний рівень контролю [11].

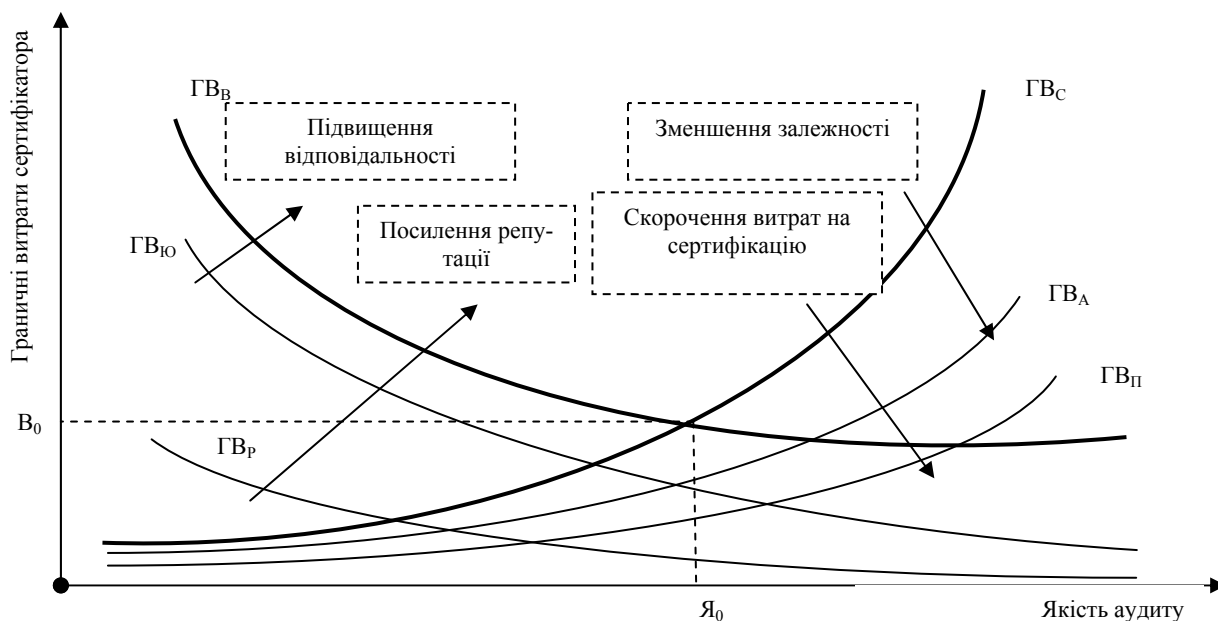

Рис. 5. Оптимальний рівень якості сертифікації

Джерело: [11].

Таким чином, можна окреслити чотири основні напрями поліпшення якості здійснення сертифікації:

підвищення відповідальності (зростуть граничні витрати на юридичну відповідальність, а отже, й загальні витрати при виявленні неякісного аудиту, що спонукатиме сертифікатора підвищувати рівень якості аудиту);

зменшення залежності сертифікатора від підприємства, що сертифікується (зниження альтернативних витрат у разі втрати мандата), захист квазіренти (обмеження можливості змінювати сертифікатора, вибір сертифікатора замовниками/споживачами);

посилення ролі репутації на ринку сертифікації (підвищення граничних витрат у разі погіршення репутації),

скорочення витрат на аудит та інспектування (в моделі передбачено ідеальну процедуру сертифікації, на практиці сертифікатори володіють різним рівнем Know-hows чи інформаційними технологіями, при однакових витратах мають різну ефективність) [10; 11].

Отже, найбільшу заінтересованість у забезпеченні високого рівня контролю й гарантування якості через механізм добровільної сертифікації має засновник/розробник системи сертифікації. Аналіз останніх публікацій показує, що лише процедури акредитації органу сертифікації недостатньо. Для здійснення метаконтролю, "контроль контролю", важливим є також розробка програм моніторингу сертифікатора, оприлюднення результатів аудитів, інспекцій, вибіркового контролю, що сприятиме також підвищенню рівня прозорості та репутації системи [10; 11; 14].

Касвелл і Хенсон у своїх дослідженнях зауважують, що саме різниця між приватними й соціальними інтересами, вигодами та витратами є обмежувальними факторами для більш тісної координації приватних і державних ресурсів у сфері контролю безпечності продуктів харчування. Так, із погляду бізнесу ефективна система управління безпечністю харчових продуктів не може дати соціально ефективних результатів. Але зсув відповідальності у бік приватного сектора в системі "від ферми до столу" формує нову парадигму відносин та ширший політичний

простір для державно-приватної координації забезпечення дієвого й ефективного регулювання [12].

Висновки. Грунтовні зміни в українському законодавстві¹, що тісно наслідують європейські принципи гарантування якості та безпечності продукції харчування, а саме в контексті забезпечення простежуваності, й стали поштовхом для розвитку приватних ініціатив і добровільної сертифікації, але стверджувати, що подібна "хвиля" накриє вітчизняний агробізнес, недостатньо підстав. Вже не вперше така законодавча ініціатива² відкладалася на "кращі часи". Проте

варто наголосити, що питання внутрішнього контролю має досить мотиваційний, поведінковий характер та не завжди намагання одного учасника виробничого ланцюга поліпшити управління якістю означатиме підвищення загального рівня якості.

Тому в питанні перспективи подальших досліджень повертаємося до вихідних положень у питанні захисту споживачів і гарантування права на високоякісне й безпечне споживання продуктів харчування, що забезпечується обов'язковими вимогами законодавства, та підвищення ефективності взаємодії державного і приватного контролю.

Список використаних джерел

1. Висоцька І.М. Нові підходи у визначенні понять якість і безпечність продукції тваринництва / І.М Висоцька // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – 2014. – №4 (59). – С. 82-88.
2. Висоцька І.М. Система управління якістю молока в Німеччині: від приватної ініціативи до єдиного стандарту / І.М. Висоцька // Збірник наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту. – 2013. – №3 (80). – С. 47-60.
3. Галушко В. П. Зарубіжні системи забезпечення якості молока у виробничому ланцюзі та можливості їх застосування в Україні / В. П. Галушко, І. М. Суха // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 137-142.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів : Закон України від 22 трав. 2014 р. № 1602-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1602-18>.
5. Про підтвердження відповідності : Закон України від 17 трав. 2001 р. № 2406 – III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2406-14>.
6. Про стандартизацію і сертифікацію: Декрет Кабінету Міністрів України від 10 трав. 1993 № 46-93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/46-93>.
7. Auriol, E. and Schilizzi, S. (2000). Quality Signaling Through Certification. 2000 Conference (44th), January 23-25, 2000, Sydney, Australia, Australian Agricultural and Resource Economics Society. Available at: <http://purl.umn.edu/123598>. Accessed on: February, 2015.
8. Commission Communication — EU best practice guidelines for voluntary certification schemes for agricultural products and foodstuffs. Official Journal. of the European Union C 341, 16 December 2010, pp. 5-11. Available at: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010XC1216\(02\)&from=en](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010XC1216(02)&from=en). Accessed on: February, 2015.
9. Inventory of certification schemes for agricultural products and foodstuffs marketed in the EU Member States, Areté Research and Consulting in Economics, 2010. Available at: http://ec.europa.eu/agriculture/quality/certification/index_en.htm. Accessed on: February, 2015.
10. Jahn, G. Schramm, M. and Spiller, A. (2003). Zur Ausgestaltung von Qualitätssicherungssystemen in der Lebensmittelwirtschaft: eine ökonomische Analyse, in: Perspektiven in der Landnutzung, Tagungsband zur Gewisola 2003, pp. 159-167.
11. Jahn, G., Schramm, M., and Spiller, A. (2003). Zur Glaubwürdigkeit von Zertifizierungssystemen. Discussion paper 0304. University of Göttingen, Göttingen, Institute of Agricultural Economics. Available at: <http://www.uni-goettingen.de/de/document/download/69d421644c49352d9b303174aedd84ca.pdf/Diskussionsbeitrag0304.pdf>. Accessed on: March 2013.

* ¹ Вимоги щодо застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах системи аналізу небезпечних факторів та контролю у критичних точках, набирають чинності для потужностей, які провадять діяльність із харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження, через три роки з дня, наступного за днем опублікування Закону [3].

² У травні 2010 року урядом України прийнято план першочергових заходів щодо реформування державного санітарного та фітосанітарного контролю, згідно з яким усі учасники процесу виробництва продуктів харчування зобов'язуються запроваджувати систему аналізу ризиків і контролю у критичних точках (НАССР), або інші відповідні системи забезпечення якості [4].

12. Martinez, M.G., Fearne, A., Caswell, J.A. and Henson, S. (2007). Co-regulation as a possible model for food safety governance: Opportunities for public-private partnerships. *Food Policy*, 32, pp. 299–314.
13. Pöchtrager, S. (2011). Qualitätsmanagement in der Agrar- und Ernährungswirtschaft. Institutionen. Strukturen und entscheidungsrelevante Faktoren. Heidelberg, Springer.
14. Spiller, A., Jahn, G. (2003). Einflussfaktoren auf die Prüfungsqualität: QS-Systeme und Wirtschaftsprüfung im Vergleich - Eine agencytheoretische Analyse, in: Tagungsband zur 24. GIL Jahrestagung, Göttingen, pp. 150-153.
15. Theuvsen, L., Lehnert, S., and Bruckner, S. (2013). Zertifizierungsverfahren und ihre Grundlagen, in: Petersen, B., Nüssel, M. (Eds.), Qualitätsmanagement in der Agrar- und Ernährungswirtschaft, Düsseldorf, pp. 138 – 176.
16. Will, M. and Guenther, D. (2007). Food Quality and safety standards, as required by EU Law and the private industry with special reference to the MEDA countries' exports of fresh and processed fruit & vegetables, herbs & spices. A Practitioners' Reference Book; 2nd edition; GTZ, Eschborn, Germany. Available at: <http://www2.gtz.de/dokumente/bib/07-0800.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2015 р.

*

УДК 331.522:631

А.В. ЯВОРСЬКА, здобувач*
Житомирський національний агроекологічний університет

Формування системи ринку праці в сільському господарстві регіону

Постановка проблеми. Становлення і концептуальне значення системи відтворення трудового потенціалу в аграрній сфері України обґрунтовано вітчизняною академічною спільнотою й підтверджується світовим практичним досвідом, який надає вагомість і значимість активізації соціально-економічних процесів у сільському господарстві. Передусім такі підходи мають виявлятися в контексті розв'язання проблем демографічної ситуації, екологічної та продовольчої безпеки, інноваційно-інвестиційного розвитку, а також фінансового забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору, побудови соціально орієнтованої економіки аграрної галузі України, в якій проблеми соціального характеру завжди були відзначені як такі, що потребують швидкого наукового реагування й вирішення. Важливим залишається і фінансове обґрунтування в довгостроковому розвитку підприємств аграрного виробництва, яке, на жаль, мало досліджено.

Нині в Україні спостерігається дефіцит висококваліфікованих фахівців у всіх сферах національного господарства, які здатні

вивести економіку з депресивного стану при перевищенні пропозиції робочої сили. Крім цього, дана негативна тенденція посилюється під впливом кризової політичної ситуації. Тому сучасному роботодавцю потрібні кваліфіковані компетентні фахівці, які своїм умінням і навичками, мобільністю та конструктивністю, здатністю до адаптації зможуть вміло реалізувати творчі здібності й забезпечать високий рівень ефективної конкурентоспроможності продукції та успішні позиції її закріплення як на вітчизняному ринку товарів і послуг, а також на зарубіжному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження ринку праці в системі соціально-трудових відносин присвятили свої роботи як вітчизняні вчені О. Грішнова [1], А. Колот [2], Е. Лібанова [3], С. Мельник [4], В. Петюх [5], В. Ярошенко [13], так і зарубіжні А. Роффе [8], Р. Дж. Еренберг, Р. С. Сміт [11], Г. Доманський [14], П. Дорінгер [15], М. Карной [16], Г. Лейман [17], в яких висвітлили основні напрями й аспекти його формування та розподілу за різними категоріями, а також державні механізми регулювання. Водночас потребують системного дослідження питання

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор.
© А.В. Яворська, 2015

12. Martinez, M.G., Fearne, A., Caswell, J.A. and Henson, S. (2007). Co-regulation as a possible model for food safety governance: Opportunities for public-private partnerships. *Food Policy*, 32, pp. 299–314.
13. Pöchtrager, S. (2011). Qualitätsmanagement in der Agrar- und Ernährungswirtschaft. Institutionen. Strukturen und entscheidungsrelevante Faktoren. Heidelberg, Springer.
14. Spiller, A., Jahn, G. (2003). Einflussfaktoren auf die Prüfungsqualität: QS-Systeme und Wirtschaftsprüfung im Vergleich - Eine agencytheoretische Analyse, in: Tagungsband zur 24. GIL Jahrestagung, Göttingen, pp. 150-153.
15. Theuvsen, L., Lehnert, S., and Bruckner, S. (2013). Zertifizierungsverfahren und ihre Grundlagen, in: Petersen, B., Nüssel, M. (Eds.), Qualitätsmanagement in der Agrar- und Ernährungswirtschaft, Düsseldorf, pp. 138 – 176.
16. Will, M. and Guenther, D. (2007). Food Quality and safety standards, as required by EU Law and the private industry with special reference to the MEDA countries' exports of fresh and processed fruit & vegetables, herbs & spices. A Practitioners' Reference Book; 2nd edition; GTZ, Eschborn, Germany. Available at: <http://www2.gtz.de/dokumente/bib/07-0800.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2015 р.

*

УДК 331.522:631

*А.В. ЯВОРСЬКА, здобувач**
Житомирський національний агроекологічний університет

Формування системи ринку праці в сільському господарстві регіону

Постановка проблеми. Становлення і концептуальне значення системи відтворення трудового потенціалу в аграрній сфері України обґрунтовано вітчизняною академічною спільнотою й підтверджується світовим практичним досвідом, який надає вагомість і значимість активізації соціально-економічних процесів у сільському господарстві. Передусім такі підходи мають виявлятися в контексті розв'язання проблем демографічної ситуації, екологічної та продовольчої безпеки, інноваційно-інвестиційного розвитку, а також фінансового забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору, побудови соціально орієнтованої економіки аграрної галузі України, в якій проблеми соціального характеру завжди були відзначені як такі, що потребують швидкого наукового реагування й вирішення. Важливим залишається і фінансове обґрунтування в довгостроковому розвитку підприємств аграрного виробництва, яке, на жаль, мало досліджено.

Нині в Україні спостерігається дефіцит висококваліфікованих фахівців у всіх сферах національного господарства, які здатні

вивести економіку з депресивного стану при перевищенні пропозиції робочої сили. Крім цього, дана негативна тенденція посилюється під впливом кризової політичної ситуації. Тому сучасному роботодавцю потрібні кваліфіковані компетентні фахівці, які своїм умінням і навичками, мобільністю та конструктивністю, здатністю до адаптації зможуть вміло реалізувати творчі здібності й забезпечать високий рівень ефективної конкурентоспроможності продукції та успішні позиції її закріплення як на вітчизняному ринку товарів і послуг, а також на зарубіжному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження ринку праці в системі соціально-трудових відносин присвятили свої роботи як вітчизняні вчені О. Грішнова [1], А. Колот [2], Е. Лібанова [3], С. Мельник [4], В. Петюх [5], В. Ярошенко [13], так і зарубіжні А. Роффе [8], Р. Дж. Еренберг, Р. С. Сміт [11], Г. Доманський [14], П. Дорінгер [15], М. Карной [16], Г. Лейман [17], в яких висвітлили основні напрями й аспекти його формування та розподілу за різними категоріями, а також державні механізми регулювання. Водночас потребують системного дослідження питання

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор.
© А.В. Яворська, 2015

детермінованого розвитку ринку праці в сільському господарстві.

Мета статті – запропонувати підходи до реструктуризації зайнятості в напрямі розвитку альтернативних форм зайнятості суміжних з аграрною галуззю окремих сфер лісового господарства. Об'єкт дослідження – детермінований ринок праці в сільському господарстві Житомирського регіону, особливо територій допустимого радіаційного забруднення. У свою чергу, під детермінованим ринком праці в сільському господарстві й дотичних до нього галузей мається на увазі певний вид альтернативної зайнятості серед сільського населення, а саме розвиток місцевих промислів.

У процесі дослідження та обробки даних для діагностики попиту й пропозиції на зареєстрованому ринку праці за професійними групами використовується прийом динамічних рядів базисних величин статистико-економічного методу. Графічний прийом застосований в розрізі динаміки середньомісячної заробітної плати працівників у сільському господарстві. Системно-синергетичний підхід використовується при формуванні системно-структурованої багаторівневої системи регуляторів і детермінант впливу на ринок праці в цілому.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасному суспільстві надзвичайно значущим галузевим чинником відтворення трудового потенціалу є ринок праці. Так, за В. Ярошенко, ринок праці являє собою систему суспільних відносин, а також є сферою працевлаштування, формування попиту та пропозиції на робочу силу. Його можна трактувати і як механізм, що забезпечує узгодження ціни та умов між роботодавцями й найманими працівниками. Важливим свідченням такого механізму є певна збалансованість стану ринку праці, яка передбачає: динамічну відповідність між пропозицією робочих місць і потребами суб'єктів господарювання різних форм власності, розміщених на даній території, в ресурсах праці; високопродуктивну зайнятість економічно активного населення; мінімальний рівень прихованого й соціально прийнятні межі наявного регіонального безробіття [13].

Разом з тим на попит та пропозицію ринку праці впливає безліч демографічних, еконо-

мічної кон'юнктури, державної політики зайнятості факторів, а також зміна рівня цін та номінальної заробітної плати. Адже ринок праці є динамічною системою, комплексом соціально-трудових відносин щодо умов наймання, використання й обміну робочої сили на життєві засоби, які включають в себе механізм самореалізації, механізм попиту і пропозиції, що функціонує на основі інформації про зміну ціни праці (заробітної плати).

Для наукового обґрунтування та координації інтеграційних процесів і, зокрема, ринку праці, в системі соціально-трудових відносин слід застосовувати системно-синергетичний підхід, який передбачає бажаний стан системи в положенні гомеостазу, тобто твердої онтології, стабільного функціонування та ієрархічності підпорядкування її елементів або систем нижчого порядку. Оскільки ринок праці є онтологічною, стійкою й відкритою системою, то при її побудові необхідно об'єктивно визначити її підсистеми, зв'язок підсистем, тісноту зв'язків між ними, встановити рівні ієрархічності. Адже принцип ієрархічності показує підпорядкування компонентів і підсистем системи в цілому, а також субпідрядність систем нижчого рівня системам вищого рівня, після чого предметна галузь теорії приймає властивості ієрархічної метасистеми [9].

Тому з погляду синергетики ринок праці в системі соціально-трудових відносин необхідно розглядати як структуровану за принципами ієрархічності та онтології систему вищого порядку (табл. 1). Здатність синергетичності збільшувати подвійно, утричі й т. д. накопичення енергії будь-якої дисипативної системи першочергових заходів залежить від взаємодії національного ринку праці з міжнародними інституціями.

Тому участь у співпраці з Міжнародною організацією праці (МОП) дає змогу прискорити вдосконалення української нормативно-правової бази з вимогами міжнародного співтовариства, підвищувати процеси модернізації рівня освіти фахівців, застосовувати сучасні підходи до розвитку національного ринку праці, повнішою мірою проводити моніторинг зайнятості населення як на національному, регіональному, так і на локальному ринку праці.

1. Ієрархія, регулятори і детермінанти системи функціонування інтеграційних структур ринку праці (статична форма)

Ієрархічні рівні	Регулятори гомеостатичності, інституції	Детермінанти впливу
Система найвищого порядку (транснаціональний рівень)	Міжнародна організація праці (МОП, 185 держав): регіональні конференції праці, галузеві комітети, адміністративна рада, міжнародне бюро праці (регіональне відділення: міжнародний інститут дослідження проблем, дисциплінарні консультаційні групи, міжнародний центр підвищення професійної та технічної підготовки)	Міжнародні угоди проведення регіональних конференцій, проектів і програм на базі міжнародного інституту соціально-трудових проблем (Женева), міжнародного навчального центру (Турин)
Система вищого порядку (національний рівень)	Міністерство соціальної політики України, НДІ праці і зайнятості населення НАН України	Дотримання з МОП «Програми гідної праці в Україні на період 2012-2015 р.» та її реалізація; формування трудового законодавства, впорядкування трудових відносин; зміцнення трудового потенціалу організацій роботодавців та профспілок при укладенні договорів; консультативна наукова діяльність
Система регіонального порядку	Департамент праці та соціального захисту населення обласної адміністрації	Виконання повноважень, встановлених законодавством у сфері праці та соціального захисту населення; соціальна підтримка та надання соціальних послуг; захист прав і реалізації соціальних гарантій
	Федерація профспілок та організація роботодавців	Забезпечення захисту прав і законних інтересів роботодавців у відносинах із діючими органами виконавчої влади, профспілками і співпраця з ними; місцевого самоврядування; координація діяльності роботодавців; сприяння вирішенню трудових спорів, створення нових робочих місць
Система локального рівня	Обласні, міські та районні центри зайнятості	Здійснення пошуку роботи; сприяння перепідготовці та перекваліфікації безробітних фахівців; залучення їх до сезонних робіт; виплата соціальної допомоги по безробіттю
Система мікрорівневого порядку	Кадрові служби сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, переробні та обслуговуючі кооперативи	Мотивація персоналу в підвищенні продуктивності праці; застосування системи матеріальних заохочень; планування кар'єрного зростання працівників

Джерело: Власні дослідження.

Аналізуючи сучасний ринок праці в Україні слід зазначити, що його основними складовими є попит і пропозиція робочої сили. Остання характеризується чисельністю осіб, які потребують працевлаштування, і визначається кількістю годин робочого часу, який погоджується надати носій робочої сили в розпорядження роботодавця за умов певного рівня оплати праці. Пропозиція фор-

мується наявністю осіб працездатного віку, особами, молодшими від працездатного віку, особами пенсійного віку. Попит на робочу силу – це платоспроможна потреба роботодавців згідно з трудовими послугами працівників певних професій і кваліфікації, яка визначається кількістю та якістю наявних робочих місць або тих, які вимагають заповнення [6].

2. Основні показники ринку праці в Україні

Рік	Економічно активне населення				У тому числі:							
	у віці 15-70 років		працездатного віку		зайняте населення				безробітне населення (за методологією МОП)			
					у віці 15-70 років		працездатного віку		у віці 15-70 років		працездатного віку	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
2000	22830,8	63,2	21150,7	73,7	20175,0	55,8	18520,7	64,5	2655,8	11,6	2630,0	12,4
2001	22426,5	62,3	20893,6	72,6	19971,5	55,4	18453,3	64,1	2455,0	10,9	2440,3	11,7
2002	22231,9	61,9	20669,5	71,7	20091,2	56,0	18540,9	64,4	2140,7	9,6	2128,6	10,3

2003	22171,3	61,8	20618,1	71,4	20163,3	56,2	18624,1	64,5	2008,0	9,1	1994,0	9,7
2004	22202,4	62,0	20582,5	71,1	20295,7	56,7	18694,3	64,6	1906,7	8,6	1888,2	9,2
2005	22280,8	62,2	20481,7	70,9	20680,0	57,7	18886,5	65,4	1600,8	7,2	1595,2	7,8
2006	22245,4	62,2	20545,9	71,2	20730,4	57,9	19032,2	65,9	1515,0	6,8	1513,7	7,4
2007	22322,3	62,6	20606,2	71,7	20904,7	58,7	19189,5	66,7	1417,6	6,4	1416,7	6,9
2008	22397,4	63,3	20675,7	72,3	20972,3	59,3	19251,7	67,3	1425,1	6,4	1424,0	6,9
2009	22150,3	63,3	20321,6	71,6	20191,5	57,7	18365,0	64,7	1958,8	8,8	1956,6	9,6
2010	22051,6	63,7	20220,7	72,0	20266,0	58,5	18436,5	65,6	1785,6	8,1	1784,2	8,8
2011	22056,9	64,3	20247,9	72,7	20324,2	59,2	18516,2	66,5	1732,7	7,9	1731,7	8,6
2012	22011,5	64,6	20393,5	73,0	20354,3	59,7	18736,9	67,1	1657,2	7,5	1656,6	8,1
2013	21980,6	65,0	20478,2	73,1	20404,1	60,3	18901,8	67,4	1576,5	7,2	1576,4	7,7

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України [4].

Проаналізуємо основні показники на ринку праці та її динаміку за період 2000-2013 років (табл. 2). Слід зазначити, що високий показник економічно активного населення у віці 15-70 років і працездатного віку спостерігається в 2000 році, а найнижчий – у 2013-му (у віці 15-70 років) та в 2010-2011 роках (працездатного віку). Найвищий показник зайнятого населення у віці 15-70 років і працездатного віку має місце в 2008 році, а найнижчий – у 2000-му відносно безробітного населення, то найвищий показник був у 2000 році, а найнижчий – у 2013-му. Таким чином, порівняно з попередніми роками рівень безробіття на нинішньому етапі залишається досить низьким. У більшості випадків це пов'язано з постійним удосконаленням трудового законодавства та законодавчої бази про зайнятість населення при одночасній тривалій демографічній кризі з послідовним скороченням популяції.

Значною проблемою, як зазначалося вище, є невідповідність попиту і пропозиції на ринку праці в професійно-кваліфікаційній компетенції. Так, у розрізі динаміки попиту й пропозиції на зареєстрованому ринку пра-

ці показник навантаження на одне вільне робоче змінився таким чином. Серед кваліфікованих працівників з інструментом і професіоналів даний показник зменшився на половину, серед працівників по обслуговуванню, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування й машин залишився на колишньому рівні, серед працівників найпростіших професій (включаючи осіб без професії) зменшився на половину, серед кваліфікованих працівників сільського та лісового господарства, риборозведення, рибальства й мисливського господарства також зменшився на половину (табл. 3). Водночас найбільше навантаження на одне вільне робоче місце на зареєстрованому ринку праці у 2013 році по районних центрах зайнятості територій допустимого радіаційного забруднення було в Олевському, Ємільчинському та Лугинському районах – 90, 48 і 30 осіб відповідно [10]. Крім того, значне перевищення пропозиції робочої сили над попитом формується при врахуванні макроекономічного показника прихованого безробіття.

3. Попит і пропозиція на зареєстрованому ринку праці за професійними групами у Житомирській області, осіб

Показник	Рік						2013 до 2008р.,%
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Кваліфіковані працівники сільського, лісового та мисливського господарства, риборозведення та рибальства							
Попит	22	12	10	9	22	24	109,9
Пропозиція	2027	1214	1315	1122	1078	1041	51,4
Навантаження на одне вільне робоче місце	92	101	132	125	49	43	46,7
Кваліфіковані працівники з інструментом							
Попит	503	288	359	452	346	385	76,5
Пропозиція	4623	3196	3068	2904	2835	2149	46,5
Навантаження на одне вільне робоче місце	9	11	9	6	8	6	66,6

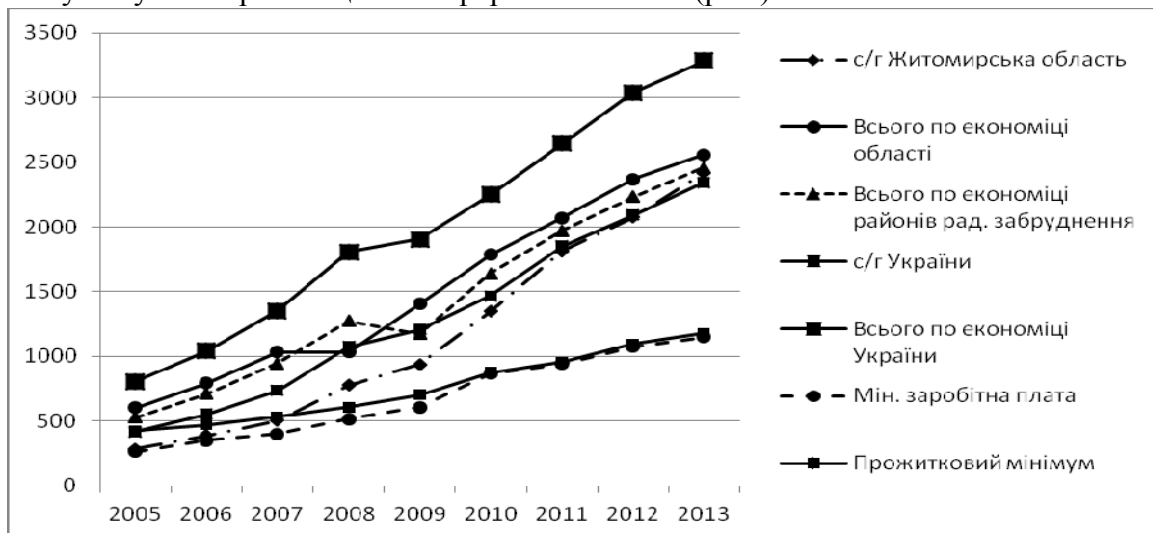
Працівники з обслуговування, експлуатації та контроль за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин							
Попит	605	257	311	424	329	281	46,4
Пропозиція	6393	4420	3838	3782	3634	3033	47,4
Навантаження на одне вільне робоче місце	11	16	12	9	11	11	-
Найпростіші професії (включаючи осіб без професії)							
Попит	211	78	100	161	140	162	76,7
Пропозиція	8800	4929	4939	4821	4408	3418	38,8
Навантаження на одне вільне робоче місце	42	63	49	30	31	21	50,0

Джерело: Складено автором на основі даних Головного управління статистики в Житомирській області [10].

Слід підкреслити, що відсутність ефективних реформ щодо політики зайнятості, формування та функціонування ринку праці призвело до таких негативних наслідків, як скорочення робочих місць, низькі вимоги щодо якості робочої сили, диспропорції національного ринку праці. Одночасно ринок праці Житомирського регіону має ряд недосконалостей, які перешкоджають раціональному функціонуванню соціально-економічного розвитку: помітною залишається тенденція до пропорційного зменшення на половину як попиту, так і пропозиції на кваліфікованих працівників сільського, лісового та мисливського господарства, рибальства і риборозведення. Характерною є також неузгодженість розвитку ринку праці з динамікою ринку освітніх послуг. У цілому для економіки України характерною ознакою залишається існування значних освітньо-кваліфікаційних диспропорцій між попитом на робочу силу та її пропозицією. Аграрний

ринок праці Житомирської області у 2013 році був представлений 1329 діючими сільськогосподарськими підприємствами, із них 353 сільськогосподарські підприємства знаходяться на територіях допустимого радіаційного забруднення [10]. Порівняно з 2008 роком кількість діючих сільськогосподарських підприємств територій допустимого радіаційного забруднення зменшилася на 11,3 %. Більшість із них за організаційно-правовою формою становили фермерські господарства (0,5 %), господарські товариства (0,3 %) та приватні сільськогосподарські підприємства (0,2 %). Причиною скорочення кількості сільськогосподарських підприємств в основному є їхня збитковість і мало-ефективний менеджмент.

Однією з головних якісних ознак трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств та основної складової ринку праці, що мотивує людину до праці, є заробітна плата (рис.).

Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати в Житомирській області та по Україні в цілому у 2005-2013 рр., грн

Джерело: Складено автором на основі даних Головного управління статистики у Житомирській області.

Як видно з рисунка рівень заробітної плати у 2013 році в сільському господарстві Житомирської області був на 3,2% вищий, ніж у сільському господарстві України, а також перевищив прожитковий мінімум майже на 73 %. Середній приріст заробітної плати у сільському господарстві становив майже 22 % щорічно, тоді як у 2013 році він виявився нижчим на 5% порівняно з 2009 роком. Середньомісячна заробітна плата працівників сільськогосподарських підприємств територій допустимого радіаційного забруднення становила відповідно 1626,53 грн (2011 р.), 1695,14 (2012 р.) і 1908 грн (2013 р.) та зросла впродовж досліджуваного періоду на 17,3 % [10]. Незважаючи на те, що більшість сільськогосподарських підприємств територій допустимого радіаційного забруднення підвищують заробітну плату по мірі зростання номінальної мінімальної заробітної плати в цілому по Україні, проте по галузі залишається низький рівень оплати праці. Звідси й низька платоспроможність працівників сільського господарства, що зумовлює гальмування поліпшення умов їхнього життя та відсутність достатніх фінансових джерел для забезпечення матеріального добробуту населення сільської місцевості.

У призмі детермінованого розвитку ринку праці Житомирського регіону на сільських територіях допустимого радіаційного забруднення ключову роль відіграють місцеві промисли. Надходження від реалізації продукції місцевих промислів становлять значну фінансову підтримку для сільських родин, оскільки більшість аграрних підприємств цього регіону в зв'язку з нестабільним фінансовим становищем скорочують робочі місця або припиняють господарську діяльність. Таким чином, для підтримки економічної активності серед сільського населення лісогосподарські підприємства, які також належать до аграрного комплексу, беруть участь у прийманні від населення продукції вторинних лісових ресурсів. Відтак, станом на 2013 рік значне збільшення обсягів збору й заготівлі ягід чорниці спостерігалось в Олевському (1611,5 т), Білокоровицькому (874,0 тн) і Ємільчинському (1000,0 т) лісових господарствах. У цілому така тенденція

спостерігається щодо збору та заготівлі ягід журавлини (9747,0 т), ожини (200,0 т), грибів лисичок (186,7 т) і лікарської сировини (378,7 т). Разом із цим грошові надходження до місцевого бюджету за спеціальне використання лісових ресурсів місцевого значення в 2013 році становили 1546,6 тис. грн порівняно з 981,5 тис. грн у 2012 році, що доводить про перспективність розвитку місцевих промислів [12]. Водночас це зумовлює подальшу розробку управлінських важелів підвищення ефективності використання наявного трудового потенціалу, його відтворення та прирощення.

Висновки. Пріоритетними для вирішення проблемних питань на ринку праці Житомирської області є:

створення умов для реструктуризації зайнятості в напрямі збільшення частки зайнятих у сфері послуг, розвитку інноваційних форм зайнятості. А саме на територіях допустимого радіаційного забруднення сільської місцевості області такими є альтернативні види зайнятості – місцеві промисли (збір та реалізація лісових ягід, грибів, лікарської сировини, мисливство й рибальство);

стимулювання пропозиції на робочу силу за допомогою державного замовлення на створення об'єктів соціальної й транспортної інфраструктури, особливо в сільській місцевості;

створення умов для розвитку приймально-заготівельних кооперативів по збору вторинних лісових ресурсів місцевого призначення в підприємствах лісового господарства;

забезпечення пільгового кредитування підприємств малого й середнього бізнесу за умови створення нових робочих місць із гідними умовами найму та оплати праці.

У ході проведеного аналізу попиту і пропозиції серед кваліфікованих працівників сільського та лісового господарств, рибозведення, рибальства та мисливського господарства виявлено, що показник навантаження на одне вільне робоче місце в 2013 році знизився на 46,7% порівняно з 2008 роком. Повільними темпами зростає й середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві як по області, так і на територіях допустимого радіаційного забруднення, що здебільшого зумовлено мірою

зростання номінальної мінімальної заробітної плати по Україні в цілому.

Однак з питань зайнятості населення в системі локального рівня ринку праці Житомирської області, особливо територій її допустимого радіаційного забруднення, набуває вагомості значущості розвиток місцевих промислів, що засновані на використанні вторинних лісових ресурсів. У результаті відповідної альтернативної зайнятості спостерігаємо збільшення грошових надходжень до місцевого бюджету за спеціальне використання лісових ресурсів, що становить на 565,1 тис. грн більше, ніж у 2012 році.

Крім того, зміцнення системи відтворення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств в аспекті реструктуризації зайнятості населення повинно бути відповідно підкріплено як на рівні держави, так і на рівні самого підприємства. Наявність

програм розвитку та підтримки місцевих промислів як ефективного базису формування трудового потенціалу аграрних підприємств у цілому впливатиме на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, її валової доданої вартості як важливого показника раціонального економічного розвитку. Таким чином, розвиток місцевих промислів забезпечить результативність праці сільськогосподарських територій допустимого радіаційного забруднення, що позитивно вплине на прибуток і конкурентоспроможність цих об'єктів господарювання. У свою чергу аграрно-продовольчий комплекс є одним із стратегічно важливих економічних резервів Житомирської області, а його потужні природні ресурси мають бути основними факторами для розвитку й удосконалення аграрного потенціалу як однієї з важливих галузей економіки України.

Список використаних джерел

1. *Грішнова О.А.* Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підруч. / О. А. Грішнова. – 5-те вид., оновлене. – К.: Знання, 2011. – 390 с.
2. *Колот А.М.* Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: моногр. / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2005. – 230 с.
3. *Лібанова Е.М.* Ринок праці : навч. посіб. / Е.М. Лібанова. – К.: Центр навч. літератури, 2003. – 226 с.
4. *Мельник С.В.* Механізм регулювання соціально-трудової сфери України / С.В. Мельник. К.: Вид-во «Соцінформ», 2009. – С. 768.
5. *Петюх В.М.* Ринок праці: навч.-метод. посібник / В. М. Петюх. – К.: ВЦ «Академія», 2000. – 128 с.
6. Політична економія: підруч. /В.Г. Федоренко, О.М. Діденко, М.М. Руженський, О.Ф. Іткін; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В. Г. Федоренка. – К.: Алерта, 2008. – 488 с.
7. Ринок праці у 2011-2013 році //Державна служба статистики України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. *Роффе А.И.* Рынок труда: учебное пособие / А.И. Роффе. – М.: МИК, 2003. – 272 с.
9. *Камінська В.В.* Синергетична ідентифікація інтеграції: моногр. /В.В. Камінська; за заг. ред. Ходаківського Є. І. – Житомир, 2012. – 204 с.
10. Статистичний збірник Житомирщина у цифрах у 2013 році; за ред. Г.А. Пашинської. – Житомир: Головне управління статистики в Житомирській області. – 156 с.
11. *Эренберг Р.Дж.* Современная экономика труда: Теория и государственная политика / Р.Дж Эренберг, Р.С. Смит. – М.: изд-во МГУ, 1996. – 800 с.
12. *Яворська А.В.* Відтворення природно-ресурсного потенціалу лісомисливського комплексу на територіях допустимого радіаційного забруднення / А. В. Яворська // 36. тез Всеукр. інтернет-конф. молодих вчених і студентів [«Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки»], (Миколаїв, 17-19 квіт.). – Миколаїв: Миколаївський нац. аграр. ун-т, 2014. – С. 70-72.
13. *Ярошенко В.* Державні механізми регулювання ринків праці в Україні /В. Ярошенко// Україна: аспекти праці, 2010. – № 8. – С. 30-38.
14. *Domanski H.* 1990. Dynamics of the Labor Market Segmentation in Poland: Social Forces, vol. 69, no. 2, pp. 423—438.
15. *Doeringer P. B., Piore M. J.* Internal Labor Markets and Manpower Analysis. New York, Sharpe, 1971. — Second edition. — 1985.
16. *Carnoy M., Castells M., Benner C.* 1997. Labor market and employment practices in the of flexibility: a case study of Silicon Valley. International Labor Review, 136 (1), pp. 27—48.
17. *Lehmann H., O. Kupets and N. Pignatti.* 2005. Labor Market Adjustment in Ukraine: An Overview. Background Paper prepared for the World Bank Study on the Ukrainian Labor Market, Bologna and Kiev, mimeo.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2015 р.

*

*Н.П. ГОЛІЙ, аспірант**
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Вплив структури доходів і витрат домогосподарств на рівень життя сільського населення

Постановка проблеми. Сільські домогосподарства, будучи суб'єктом економіки України, через свої фінанси та господарську діяльність беруть активну участь у всіх економічних процесах суспільства й становлять головну силу у виробництві та розподілі товарів і послуг. Однією з найвагоміших соціально-економічних характеристик розвитку країни є структура доходів та витрат домогосподарств населення. Саме обсягами одержуваних доходів визначається рівень життя селян і зростання їхнього добробуту, адже доволі часто доводиться розв'язувати проблему – як за наявної структури споживання й одержуваних доходів знайти такий оптимальний набір споживчих благ, який найповніше відповідав би їхнім потребам та рівню допустимо можливих витрат. Дослідження обраної теми дає можливість оцінити процес формування доходів і витрат домогосподарства й виявити міри впливу їх структури на рівень життя сільського населення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань оцінки рівня життя сільського населення у своїх дослідженнях часто зверталися вітчизняні економісти-аграрники: В. Дієсперов [6], Саблук [7], М. Махсма [8], І. Прокопа [10], О.Булавка [12], К. Якуба [13] та зарубіжні вчені [14-18]. Досліджуючи соціально-економічні проблеми розвитку сільських територій, учені вказують на найгостріші з них: низький рівень доходів сільського населення, відставання його від рівня міського населення, низька заробітна плата, яка, будучи

основою грошових доходів селян, є чи не найвизначальнішим чинником низького рівня їх життя, недостатня забезпеченість товарами тривалого користування, низький (нижчий за міський) рівень використання матеріальних і духовних благ, що зумовлено нестачею коштів та нерозвиненістю соціально-культурно-побутової інфраструктури на селі. Всі ці й інші негативні явища, як справедливо зазначає М. Махсма, спричиняють низький рівень життя сільських мешканців, роблять сільський спосіб життя непривабливим, призводять до відпливу працездатного населення, особливо молоді, із сільської місцевості, зростання її трудової міграції, зумовлюють обезлюднення та вимирання українського села, а також тягнуть за собою ще багато інших негативних наслідків соціального, економічного, демографічного характеру [8]. Розглянуті питання зумовлюють необхідність подальшої розробки шляхів подолання низького рівня доходів сільського населення.

Мета статті – вивчення впливу структури доходів і витрат домогосподарств на рівень життя сільського населення та визначення напрямів підвищення споживчих можливостей селян на основі зростання їхніх доходів.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення» домогосподарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні, або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати у родинних стосунках,

* Науковий керівник – О.Г. Булавка, кандидат економічних наук.
© Н.П. Голій, 2015

або у стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або бути і в тих, і в інших. Крім того, домогосподарство може складатися з однієї особи [5, с. 347].

Згідно з даними Держслужби статистики України, станом на 01.01.2014 року в державі нараховується 5193,7 тис. домогосподарств, які знаходяться у сільській місцевості. Основним джерелом інформації про життєвий рівень сільського населення, його характеристики за структурою доходів та витрат, а також даних щодо споживання товарів і послуг залежно від рівня матеріальної забезпеченості, чисельного складу домогосподарств та за іншими соціально-економічними аспектами є вибіркове обстеження умов життя домогосподарств.

У 2013 році початковий обсяг вибіркової сукупності обстеження становив по Україні 3579 домогосподарств. Протягом року взяли участь в обстеженні 3518 домогосподарств

(96,6 % відібраних адрес за виключенням нежилых приміщень). Слід зазначити, що підсумки вибіркового обстеження поширюються із застосуванням процедури статистичного зважування на генеральну сукупність – усе населення України, яке проживає у сільській і міській місцевості.

Визначено, що свої потреби домогосподарства задовольняють за рахунок ресурсів, які надходять із різних джерел у формі грошових (оплата праці, доходи від підприємницької діяльності, доходи від продажу сільськогосподарської продукції, пенсії, стипендії, соціальні допомоги, інші грошові допомоги) та негрошових доходів (вартість спожитої продукції, одержаної з підсобного господарства й від самозаготівель, пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива, інші надходження).

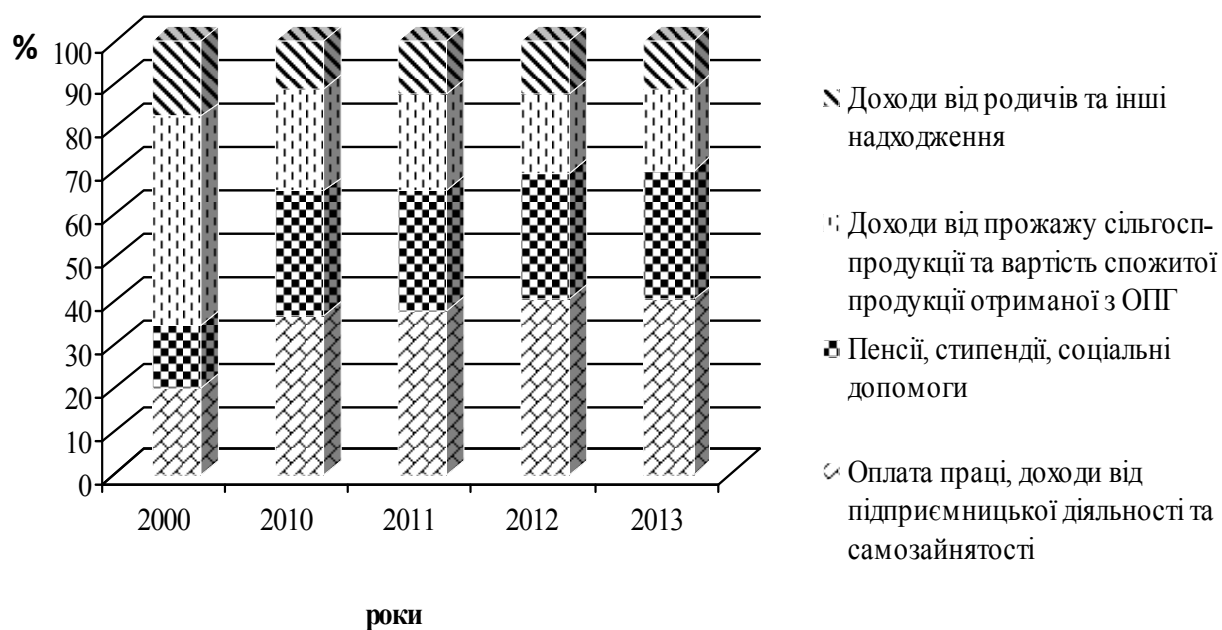

Рис. 1. Структура сукупних ресурсів сільських домогосподарств, %

Джерело: Розраховано та побудовано за даними [1 – 5].

Проведене дослідження показує, що за 2000-2013 роки у структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств відбулися позитивні зміни (рис. 1). За вказаний період значно зросли доходи сільського населення від трудової діяльності, а це оплата праці, доходи від підприємницької діяльності й самозайнятості. Значну частину становлять доходи від реалізації сільськогосподарської

продукції. Також спостерігається збільшення обсягу пенсійних виплат і соціальних допомог. Інші надходження залишаються стабільно низькими.

Детальніше оцінити ресурси сільських домогосподарств можна розглянувши грошові доходи та сукупні ресурси у середньому за місяць на одне домогосподарство (табл.1).

1. Грошові доходи та сукупні ресурси сільських домогосподарств України, у середньому за місяць на одне домогосподарство

Показник	2000 р.		2010 р.	2012 р.	2013 р.		2013 р. до 2000 р., +,- %
	грн	%	грн	грн	грн	%	
Оплата праці	85,42	18,7	1011,91	1433,46	1525,85	37,2	+18,5
Доходи від: підприємництва та самозай- нятості	6,13	1,4	149,77	119,47	121,07	2,9	+1,5
продажу сільськогосподар- ської продукції	61,52	13,4	343,48	342,25	370,08	9,0	-4,4
продажу майна та нерухо- мості	1,65	0,3	3,69	4,99	3,27	0,1	-0,2
власності	7,85	1,7	47,85	78,85	89,44	2,2	+0,5
Пенсії	60,68	13,2	782,69	958,92	1037,92	25,3	+12,1
Стипендії	0,38	0,1	12,54	15,46	14,99	0,4	+0,3
Допомоги, пільги субсидії	4,24	0,9	109,16	137,24	166,21	4,0	+3,1
Інші грошові доходи	19,44	4,3	146,26	179,43	172,65	4,2	-0,1
Грошові доходи	247,34	54,0	2607,35	3270,07	3501,48	85,3	+31,3
Вартість спожитої продукції, одержаної з ОПГ	159,97	34,9	406,85	368,37	416,03	10,2	-24,7
Інші негрошові доходи	28,54	6,2	72,65	80,78	82,69	2,0	-4,2
Негрошові доходи	188,51	41,1	479,5	449,15	498,72	12,2	-28,9
Усього загальних доходів	435,85	95,1	3086,85	3719,22	4000,2	97,5	+2,4
Інші надходження	22,53	4,9	77,75	104,1	104,09	2,5	-2,4
Усього сукупних ресурсів	458,38	100,0	3164,6	3823,32	4104,29	100,0	x

Джерело: Розраховано за даними [1 – 5].

Проведене дослідження показує, що середньомісячні сукупні ресурси одного господарства в сільській місцевості України в 2013 році становили 4104,29 грн, частка грошових доходів при цьому була 85,3 %. Слід зазначити про позитивну динаміку зростання з року в рік даного показника, що забезпечує підвищення купівельної спроможності сільського населення. Насамперед, це досягається за рахунок зростання оплати праці в сільському господарстві (у структурі сукупних ресурсів в 2000 році її частка становила 18,7 %, у 2010 – 31,9, у 2013-му – 37,2 %) та наближення її до середнього рівня оплати у народному господарстві, збільшення державних мінімальних соціальних стандартів і гарантій (мінімальної заробітної плати й прожиткового мінімуму). Незважаючи на позитивну динаміку зростання, рівень оплати праці в сільському господарстві залишається одним з найнижчих в економіці. Існують проблеми з регулярністю та своєчасністю її виплати. Разом із тим позитивним показником є суттєве зменшення заборгованості по оплаті праці в аграрних підприємствах.

Детальніший аналіз грошових доходів домогосподарств свідчить не лише про підвищення заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, від продажу сільськогосподарської продукції, що, безперечно, підтверджує розвиток ринкових відносин на селі, але й зростання пенсій та соціальної допомоги (включаючи безготівкові пільги і субсидії). В 2013 році частка останніх у структурі сукупних ресурсів становила майже 30 %, із них тільки пенсійні надходження становили 25,3 % доходів домогосподарств. Це вказує на погіршення демографічної ситуації на селі та збільшення чисельності селян пенсійного віку. Разом із тим для домогосподарств, де пенсійні надходження становлять основну частину грошових надходжень, підвищення розміру таких виплат мають позитивний характер. Не може не насторожувати факт збільшення частки допомоги, пільг і субсидій, що вказує на зростання чисельності сільського населення, яке потребує соціального захисту. Розмір таких виплат лишається стабільно низьким, що, безумовно, впливає на рівень

життя селян, для яких вони є вагомим джерелом доходів.

Поряд зі зростанням грошових, відбувається зменшення негрошових доходів (у структурі сукупних ресурсів у 2013 році їхня частка дорівнювала 12,2 %), а саме зниження частки вартості спожитої продукції, одержаної з особистого господарства та від самозаготівель, що можна вважати позитивним фактором, адже це означає, що завдяки зростанню оплати праці й інших доходів, сільські мешканці все більше дають змогу собі купувати частину продуктів.

Водночас, коли на другому місці у структурі доходів більшості домогосподарств окремих розвинутих країн знаходяться доходи від власності, для сільських домогосподарств нашої країни вони залишаються майже невідчутними. Так, у 2013 році дохо-

ди від продажу майна та нерухомості становили лише 0,1 %. Низькою залишається й орендна плата за користування земельними паями, яку переважна більшість селян одержує у вигляді сільськогосподарської продукції здебільшого за цінами орендаря. Майже відсутні банківські заощадження та доходи від цінних паперів, які за умови більш розвинутого ринку могли б стати відчутними статтями доходів сільських мешканців.

Згідно зі статистичними даними у 2013 році рівень своїх доходів як достатній для того, щоб робити заощадження, оцінили 11 % сільських домогосподарств, однак 5 % вказали на те, що рівень їхніх доходів не забезпечував навіть достатнє харчування. Розподіл сільських домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів у 2013 році має вигляд (рис. 2).

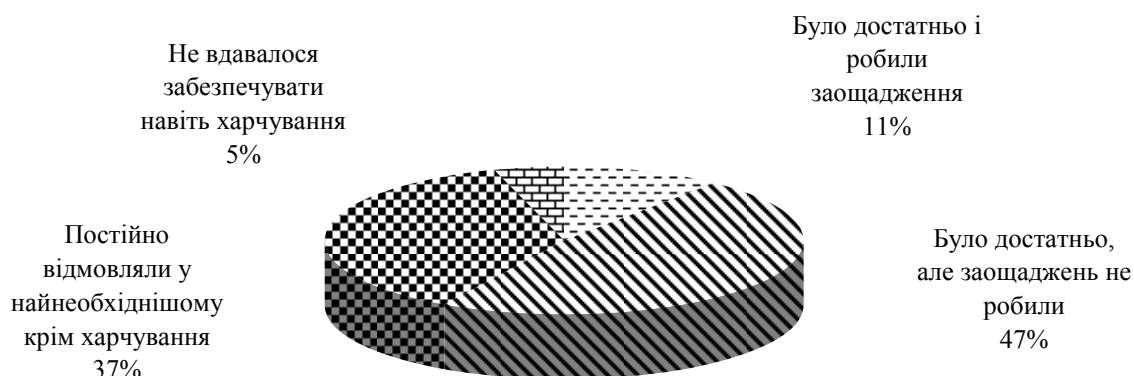

Рис. 2. Самооцінка рівня своїх доходів сільськими домогосподарствами України у 2013 р., %

Джерело: Побудовано за даними [11, с. 5].

Висновки про рівень одержуваних доходів від зайнятості сільського населення можна оцінити лише розглянувши витрати домогосподарств. Сукупні витрати складаються з суми споживчих та неспоживчих витрат і включають фактично сплачені грошові витрати домогосподарства, вартість натуральних надходжень, суми пільг та безготівкових субсидій.

Реальні наявні доходи населення впливають на структуру сукупних витрат, адже доволі часто доводиться розв'язувати проблему – як за наявної структури споживання й одержуваних доходів знайти такий оптимальний набір споживчих благ, який найповніше відповідав би їхнім потребам і рівню

допустимо можливих витрат. Зростання сукупних витрат сільської родини зумовлено здебільшого підвищенням її споживчих можливостей, зростанням одержуваних ними доходів. Разом із тим витрати зросли й через інфляційні процеси, інтенсивне підвищення цін на споживчі товари та послуги, що особливо було помітним у 2008-2009 роках, коли індекс споживчих цін становив відповідно 125,2 і 115,9 %.

Частка окремих видів витрат домогосподарств залежить від рівня розвитку країни. Так, у більшості розвинутих держав світу витрати на харчування становлять менше 25 % витрат сім'ї, тоді як в Україні – близько 50 %.

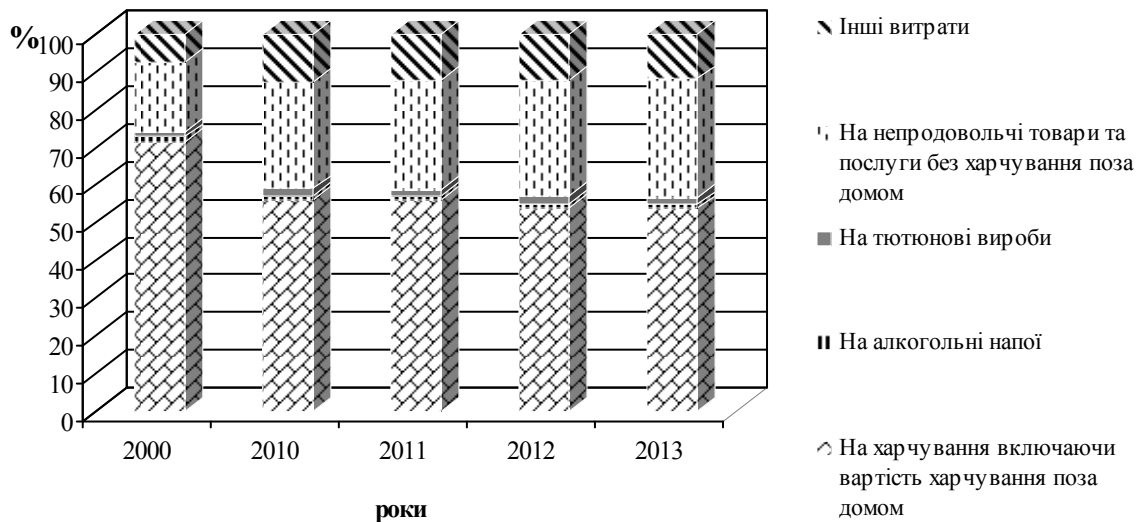

Рис. 3. Структура сукупних витрат сільських домогосподарств, %

Джерело: Розраховано та побудовано за даними [1 – 5].

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що у структурі сукупних витрат відбулися деякі позитивні зміни: зменшилася частка витрат на харчування, збільшилися витрати на купівлю непродовольчих товарів та оплату послуг, дещо збільшився показник інших витрат (рис. 3).

Детальніше оцінити витрати сільських домогосподарств України можна розглянувши сукупні витрати у середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство (табл. 2).

У цілому структура сукупних витрат характеризується співвідношенням витрат на придбання продовольчих і непродовольчих товарів. Проведене дослідження показує, що в 2013 році у середньому за місяць у сільсь-

кому домогосподарстві на продукти харчування було витрачено 1836,52 грн, що становило 53,7 % сукупних витрат. Висока частка витрат на харчування доводить про низький рівень доходів селян, що обмежує їхні можливості задоволення інших потреб. Крім витрат на продовольчі товари, у структурі сукупних витрат важливе місце посідають також витрати на непродовольчі товари (у 2013 році їхня частка становила 22,8 %, що порівняно до 2000-го збільшилися на 12,8 %), значна частина яких спрямована на придбання одягу, взуття, предметів домашнього вжитку, товарів тривалого користування тощо. Це, звичайно, вносить позитивні зрушення у рівень життя сільського населення та поліпшує його якість.

2. Сукупні витрати сільських домогосподарств України, у середньому за місяць на одне домогосподарство

Показник	2000 р.		2010 р.	2012 р.	2013 р.		2013 р. до 2000р., +,- %
	грн.	%	грн.	грн.	грн.	%	
Продукти харчування	377,61	71,5	1551,43	1741,13	1836,52	53,7	-17,8
Алкогольні напої	6,61	1,3	31,78	37,16	36,77	1,1	-0,2
Тютюнові вироби	6,78	1,3	48,72	64,14	65,48	1,9	+0,6
Непродовольчі товари	53,02	10,0	573,02	709,39	783,84	22,8	+12,8
у т.ч.: одяг, взуття	21,9	4,1	171,63	204,79	216,77	6,3	+2,2
меблі, предмети домашнього вжитку	5,13	0,9	65,99	65,91	80,78	2,4	+1,5
Послуги	44,38	8,4	212,70	286,11	286,42	8,6	+0,2
у т.ч.: житлово-комунальні	22,09	4,2	134,39	172,53	175,50	5,1	+0,9
освіта	2,29	0,4	24,34	28,08	26,28	0,8	+0,4
охорона здоров'я	5,70	1,1	51,84	57,1	49,77	1,5	+0,4
Допомога родичам	19,09	3,6	157,06	180,89	185,91	5,5	+1,9
Інші витрати	20,64	3,9	190,92	206,85	219,08	6,4	+2,5
Усього сукупних витрат	528,13	100,0	2765,63	3225,67	3414,02	100,0	x

Джерело: Розраховано за даними [1, 2, 4, 5].

Значно збільшилася кількість домогосподарств, які мають у користуванні комп'ютери, ноутбуки, мікрохвильові печі, супутникові антени, автомобілі. Щороку серед сільського населення стрімко зростає кількість користувачів мобільними телефонами. Темпи зростання таких видів сучасної техніки доводять про прогрес інформаційного й телекомунікаційного забезпечення домогосподарств і дають селянам нові можливості у сфері зайнятості, що позитивно впливає на рівень життя населення. Досить низькою є частка витрат сільського населення на охорону здоров'я, включаючи послуги, – 3,5 % та відпочинок – 1,1 %. Ймовірно, такі витрати не розглядаються селянами як першочергові чи вкрай необхідні й підтверджують необхідність поліпшення якості життя на селі. Зростання витрат на оплату житлово-комунальних послуг, на жаль, пов'язані не з їх розширенням, а з підвищенням тарифів на ці послуги, що негативно впливає на рівень життя сільського населення.

Оскільки найсуттєвішими витратами сільських домогосподарств є витрати на харчу-

вання, варто дослідити кількісні та якісні показники харчування селян. Саме особисті селянські господарства виробляють близько 50% валової продукції сільського господарства України, в тому числі 97% картоплі, 89 – овочів відкритого ґрунту, 84 – плодово-ягідних культур, 80 – молока, 75 – м'яса ВРХ, 59 % свинини тощо [9, с. 3]. Це, безперечно, впливає на структуру споживання продукції на одну особу, а також на кількісні та якісні показники харчування селян.

Кількісні показники визначаються кількістю продуктів харчування, спожитих однією особою за місяць (або рік). Якісними показниками є енергетична цінність добового раціону однієї особи та вміст у ньому основних поживних речовин (білків, жирів, вуглеводів). У таблиці 3 наведено показники, які характеризують рівень харчування жителів села.

Наведені розрахунки доводять про те, що харчування сільських мешканців загалом поліпшується, що виявляється як у збільшенні кількості спожитих харчових продуктів, так і в підвищенні їх калорійності.

3. Динаміка споживання продуктів харчування в сільських домогосподарствах, у середньому за місяць на одну особу, кг

Продукти харчування	Раціональна норма*	2000 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.		2013р. до 2000р. (+,-)
					усі домогосподарства	сільські домогосподарства	
М'ясо та м'ясопродукти	6,7	3,2	4,2	4,4	5,1	4,3	1,1
Молоко і молочні продукти	31,7	20,5	19,6	19,4	20,2	19,6	-0,9
Яйця, шт	24	16	18	18	20	19	3
Риба і рибопродукти	1,7	1,1	1,7	1,7	1,8	1,7	0,6
Цукор	3,2	1,6	3,3	3,4	3	3,3	1,7
Олія та інші рослинні жири	1,1	1,8	0,3	1,8	1,7	1,8	0
Картопля	10,3	13,1	10	9,9	7	9	-4,1
Овочі й баштанні	13,4	9,3	9,8	10,5	9,4	9,7	0,4
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	7,5	1,9	2,3	2,6	4,2	2,8	0,9
Хліб і хлібні продукти	8,4	11,2	11	10,7	9	10,5	-0,7

*За рекомендацією Українського НДІ харчування.

Джерело: Розраховано за даними [1, 2, 4, 5].

Так, упродовж досліджуваного періоду (2000-2013 рр.) спостерігалось збільшення споживання багатьох видів продуктів. Зокрема, про поліпшення харчування показує збільшення споживання м'яса та м'ясопродуктів, яєць, риби, овочів і фруктів. Споживання м'яса упродовж аналізованого періоду зросло на третину й становило у 2013 році 4,3 кг на особу. Дещо збільшилося споживання сільськими домогосподарства-

ми овочів і фруктів. Натомість споживання молока й молочних продуктів мало тенденцію до скорочення. Зменшення споживання хліба і хлібних продуктів, картоплі доводить про поліпшення структури раціону сільської родини, оскільки вони були замінені калорійнішими та кориснішими продуктами харчування.

Важливо не лише відстежити тенденцію до зміни масштабів споживання, необхідно

також порівняти його з раціональною структурою харчування. Таке порівняння дало підстави для висновку, що раціон сільського домогосподарства ще далекий від раціонально збалансованого. Проведене дослідження показує, що в структурі споживання сільських мешканців спостерігається нестача корисних продуктів харчування, таких як: м'ясо і м'ясопродукти, молоко й молочні продукти. Також не відповідає раціональній нормі споживання овочів і фруктів. Споживання хліба та хлібобулочних виробів, навпаки, перевищує норму споживання, що

доводить про недостатній рівень доходів сільських сімей для забезпечення здорового й раціонального харчування. Незбалансоване харчування, в свою чергу, призводить до погіршення стану здоров'я та підвищення захворюваності сільського населення.

Проведене дослідження показує, що незважаючи на недостатній рівень забезпечення здорового і раціонального харчування, пріоритетними напрямками першочергового спрямування можливих додаткових коштів сільськими домогосподарствами є зовсім інші статті витрат.

Рис. 4. Першочергове спрямування можливих додаткових коштів сільськими домогосподарствами

Джерело: Побудовано за даними [11, с. 5].

Так, згідно з даними опитування, проведеного Держслужбою статистики України, при значному збільшенні доходів вони спрямували б додаткові кошти на лікування – 52,2%, поліпшення житлових умов – 45,7, відпочинок – 40% та придбання побутової техніки – 39,6% (рис.4).

Висновки. Проаналізувавши доходи і витрати сільських домогосподарств, можна зробити висновки про те, що в цілому структура ресурсів сільського населення поліпшується: зростає частка грошових доходів, зокрема заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності й самозайнятості, інших видів доходів, скорочується частка вартості спожитої продукції, одержаної з підсобного господарства та від самозаготі-

вель. До негативних тенденцій належить зростання питомої ваги допомог, пільг і субсидій, що доводить про збільшення на селі прошарку населення, яке потребує соціального захисту, та низький розмір доходів від власності.

Поліпшується структура витрат: скорочуються витрати на харчування, водночас збільшуються на непродовольчі товари й послуги. Позитивно можна оцінити зрушення кількісних і якісних показників у структурі та обсягах харчування сільського населення: зростання енергетичної цінності середньодобового раціону, а саме: збільшення споживання таких важливих харчових продуктів, як м'ясо й м'ясопродукти, яйця, овочі, фрукти; зменшення споживання хліба та хлібобу-

лочних виробів. Негативним є нестача перелічених продуктів порівняно з раціональними нормами здорового харчування, відсутність достатньої кількості коштів на їхнє придбання, що змушує жителів села докладати більше зусиль в особистому господарстві, виробляючи продукти харчування для задоволення власних потреб.

Позитивним зрушенням є зростання витрат на непродовольчі товари, значна частина яких спрямовується на придбання товарів тривалого користування, що також певною мірою характеризує поліпшення рівня життя селян.

Визначено, що рівень життя селян лишається досить низьким. Причинами є низька заробітна плата, нерозвинена соціальна інфраструктура на селі, незадоволення культурних і побутових потреб, недостатня забезпеченість товарами тривалого користування. Все це негативно впливає на добробут сільських домогосподарств та спричиняє міграцію працездатного населення із сільсь-

кої місцевості, що веде до погіршення демографічної ситуації й старіння жителів села.

Вважаємо, що одним з пріоритетів державної аграрної політики нині має бути: підвищення життєвого рівня сільського населення, зокрема, через: забезпечення продуктивної зайнятості селян; зростання рівня їхніх доходів у результаті запровадження диверсифікації економічної активності сільського населення; підвищення заробітної плати в сільському господарстві в результаті закріплення науково обгрунтованого рівня мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму; підвищення соціального захисту сільських мешканців; сприяння сталому соціально-економічному розвитку сільських територій. Запропоновані заходи не розв'яжуть численних проблем сільських домогосподарств, але все ж значно підвищать їхні споживчі можливості та сприятимуть підвищенню рівня життя сільського населення.

Список використаних джерел

1. Витрати і доходи домогосподарств України у 2000 р.: стат. збірник / Державна служба статистики України. – К., 2001. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 р.: стат. збірник. Ч. I / Державна служба статистики України. – К., 2011. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 р.: стат. збірник. Ч. I / Державна служба статистики України. – К., 2012. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 р.: стат. збірник. Ч. I / Державна служба статистики України. – К., 2013. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 р.: стат. збірник. Ч. I / Державна служба статистики України. – К., 2014. – // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
6. Дієсперов В. С. Зайнятість населення в сільському районі / В. С. Дієсперов // Україна : аспекти праці. – 2013. – № 4. – С. 3 – 9.
7. Матеріальний добробут сільських жителів; за ред. П.Т. Саблука, М.К. Орлатого. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 370 с.
8. Махсма М. Доходи і витрати сільського населення України / М. Махсма // Україна : аспекти праці. – 2012. – № 7. – С. 3 – 13.
9. Програма розвитку особистих селянських господарств в Україні на період до 2020 року (проект); за ред. Ю. О. Лупенка, М. Й. Маліка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 28 с.
10. Прокопа І.В. Формалізація зайнятості в особистих селянських господарствах як засіб подолання соціального відторгнення селян / І. В. Прокопа // Економіка праці та проблеми зайнятості. – 2013. – № 3. – С. 10 – 14.
11. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2013 році: аналітична доповідь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
12. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Булавка та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
13. Якуба К.І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 362 с.
14. The EU Rural Development Policy : Facing the Challenges // [Electronic resource]. – European Commission – Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2008. – 24 p. Available on : http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm.
15. Rural Development in the European Union : Statistical and Economic Information : Report 2008. – European Commission, 2008. – 378 p.
16. Dijkstra L. Remote Rural Regions. How proximity to a city influences the performance of rural regions / L. Dijkstra, H. Poelman // A series of short papers on regional research and indicators produced by the Directorate-General for Regional Policy. – 2008. – № 1. – 7 p.

17. Johnson, David, Jonathan Parker and Nicholas Souleles. 2006. "Household Expenditure and the Income Tax Rebates of 2001." *American Economic Review* 96(5), 1589-1610. Mariger, Randall and Kathryn.

18. Brewer, Mike; Goodman, Alissa; Leicester, Andrew (2006), "Household spending in Britain. What can it teach us about poverty?" London, Institute for Fiscal Studies.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2015 р.

*

УДК 65.016:633.1:631.11:001.8

В.А. ПЕХОВ, здобувач

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретико-методологічні засади розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу

Постановка проблеми. Ефективний розвиток агропромислового виробництва та окремих його сегментів є визначальним фактором економічного й соціального розвитку суспільства. Підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва особливої актуальності набуває в умовах формування ринкових відносин. Це вимагає від виробничих структур пошуку шляхів зміцнення економіки підприємств, що забезпечать високі темпи розширеного відтворення виробництва. На сучасному етапі зокрема сільськогосподарські товаровиробники потерпають від нестачі фінансових ресурсів, ще не створений надійний економічний механізм управління розвитком сільського господарства в країні, який би забезпечив ефективне його функціонування. Ці й інші фактори вказують на необхідність концептуального розкриття теоретико-методологічних засад розвитку підприємницьких структур, у даному конкретному випадку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розробки теоретико-методологічних засад обґрунтування ефективного функціонування аграрних підприємницьких структур, а також зокрема зернового господарства у контексті організації бізнесу, висвітлені в працях відомих українських та зарубіжних учених: Р. Фатхутдіно-

ва [1], В. Бойка [2], В. Гейця [3], О. Гудзинського [4], М. Лобаса [5], М. Маліка [6], П. Макаренка [7], Л. Худолій [8], Ф. Котлера [9], П. Друкера [10] й ін. У даному дослідницькому аспекті основна увага приділяється питанню закріплення високих позицій за врожайністю та валовим збором зерна, що є фактором підвищення ефективності зерновиробництва. Ми ж у теоретичному плані спозиціюємо певну конструкційну схему даного виду підприємницької діяльності в макроекономічному вимірі.

Мета статті – розкрити теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарських підприємств на прикладі підприємств зернопродуктового підкомплексу (виробників зерна).

Виклад основних результатів дослідження. Нині більшість підприємств зернопродуктового підкомплексу повинні пристосовуватися до змін у зовнішньому середовищі, й не тільки тих, що спричинені діями суб'єктів мікросередовища, а також випереджати такі зміни. Якщо необхідність змін розглядати абстраговано, то адаптацію підприємства зернопродуктового підкомплексу, його випереджаючої керованої еволюції, управління змінами можна розглядати як необхідність розвитку підприємства. Е.М. Коротков трактує розвиток на рівні підприємства як «...сукупність змін, які ведуть до появи нової якості й зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища»

© В.А. Пехов, 2015

17. Johnson, David, Jonathan Parker and Nicholas Souleles. 2006. "Household Expenditure and the Income Tax Rebates of 2001." *American Economic Review* 96(5), 1589-1610. Mariger, Randall and Kathryn.

18. Brewer, Mike; Goodman, Alissa; Leicester, Andrew (2006), "Household spending in Britain. What can it teach us about poverty?" London, Institute for Fiscal Studies.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2015 р.

*

УДК 65.016:633.1:631.11:001.8

В.А. ПЕХОВ, здобувач

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретико-методологічні засади розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу

Постановка проблеми. Ефективний розвиток агропромислового виробництва та окремих його сегментів є визначальним фактором економічного й соціального розвитку суспільства. Підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва особливої актуальності набуває в умовах формування ринкових відносин. Це вимагає від виробничих структур пошуку шляхів зміцнення економіки підприємств, що забезпечать високі темпи розширеного відтворення виробництва. На сучасному етапі зокрема сільськогосподарські товаровиробники потерпають від нестачі фінансових ресурсів, ще не створений надійний економічний механізм управління розвитком сільського господарства в країні, який би забезпечив ефективне його функціонування. Ці й інші фактори вказують на необхідність концептуального розкриття теоретико-методологічних засад розвитку підприємницьких структур, у даному конкретному випадку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розробки теоретико-методологічних засад обґрунтування ефективного функціонування аграрних підприємницьких структур, а також зокрема зернового господарства у контексті організації бізнесу, висвітлені в працях відомих українських та зарубіжних учених: Р. Фатхутдіно-

ва [1], В. Бойка [2], В. Гейця [3], О. Гудзинського [4], М. Лобаса [5], М. Маліка [6], П. Макаренка [7], Л. Худолій [8], Ф. Котлера [9], П. Друкера [10] й ін. У даному дослідницькому аспекті основна увага приділяється питанню закріплення високих позицій за врожайністю та валовим збором зерна, що є фактором підвищення ефективності зерновиробництва. Ми ж у теоретичному плані спозиціюємо певну конструкційну схему даного виду підприємницької діяльності в макроекономічному вимірі.

Мета статті – розкрити теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарських підприємств на прикладі підприємств зернопродуктового підкомплексу (виробників зерна).

Виклад основних результатів дослідження. Нині більшість підприємств зернопродуктового підкомплексу повинні пристосовуватися до змін у зовнішньому середовищі, й не тільки тих, що спричинені діями суб'єктів мікросередовища, а також випереджати такі зміни. Якщо необхідність змін розглядати абстраговано, то адаптацію підприємства зернопродуктового підкомплексу, його випереджаючої керованої еволюції, управління змінами можна розглядати як необхідність розвитку підприємства. Е.М. Коротков трактує розвиток на рівні підприємства як «...сукупність змін, які ведуть до появи нової якості й зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища»

© В.А. Пехов, 2015

[11, с. 296]; В.А. Забродський та М.О. Кизим дають більш розширене визначення розвитку, конкретизуючи його щодо економіко-виробничої системи [12]; в менеджменті набуло поширення поняття «керований розвиток підприємства» – виділена в його складі система, в якій об'єднані процеси реструктуризації й реінжинірингу, інноваційні та інвестиційні процеси [13, с. 10].

Варто охарактеризувати основні складові поняття розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу. Передусім розвиток передбачає наявність кількісних і якісних змін, які ведуть до певного поліпшення. Безумовно, поліпшення являє собою відносну характеристику і для виявлення або підтвердження наявності розвитку необхідна певна конкретизація. Але для визначення поняття розвитку можна обмежитися тільки визнанням такого поліпшення. За своїм змістом розвиток підприємства зернопродуктового підкомплексу, як впливає з аналізу наведених поглядів, є сукупністю процесів, які сумарно ведуть до збільшення потенціалу підприємства. Формами прояву таких процесів є кількісні та якісні зміни, адаптація до зовнішнього середовища підприємства і внутрішня інтеграція останнього.

За результатами проведеного контент-аналізу поняття розвитку підприємства зернопродуктового підкомплексу у первісному наближенні пропонується розуміти як довготривалу сукупність процесів кількісних та якісних змін у діяльності підприємства зернопродуктового підкомплексу, які зумовлюють поліпшення його стану посиленням потенціалу, адаптацією до зовнішнього середовища та внутрішньої інтеграції, що сприяє підвищенню здатності протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища.

Важливим фактором підвищення ефективності розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу як головного їх цільового орієнтуру в ринково-конкурентному середовищі є формування стратегії їхньої діяльності на ринку аграрної продукції. Водночас із метою формування найефективнішої стратегії управління розвитком підприємств зернопродуктового підкомплексу необхідно провести їхній типологічний ана-

ліз – один із поширених методів розв'язання завдань, що постають при аналізі соціально-економічної інформації. Потреба у типологізації постає у зв'язку з необхідністю впорядкування множини неоднорідних об'єктів, або виявлення закономірностей на основі аналізу таких множин. Метою типологізації є пошук існуючих структур, а також приведення їх до загального, консолідованого знаменника, що здійснюється зокрема на базі кластерного аналізу.

Кластерний аналіз – це сукупність методів, що дають змогу класифікувати об'єкти, які описуються великою кількістю змінних, тобто при утворенні груп усі ознаки беруть участь у групуванні та враховуються при віднесенні об'єкта до певної групи. Таким чином, при кластеризації сукупність об'єктів розбивається на однорідні групи (кластери або класи). Якщо дані вибірки вважати точками в просторі ознак, то задача кластеризації зводиться до визначення «скупчення точок» [14].

Алгоритм k-середніх (k-Means алгоритм) є найпопулярнішим серед неієрархічних (*ітеративних*) методів. Щоб застосовувати цей метод необхідно спочатку мати гіпотезу про наймовірнішу кількість кластерів – k . Гіпотеза може ґрунтуватися на попередніх дослідженнях або теоретичних міркуваннях. Якщо немає припущення щодо кількості кластерів, рекомендується зробити вибір на основі порівняння результатів розбиття на $k \in \{2, n-1\}$ кластера (n – кількість об'єктів). Розглянемо детальніше роботу алгоритму [15]:

1) випадковим чином відбирається k точок (будь-які з множини об'єктів або взагалі випадкові), які називаються початковими «центрами мас» («центрами» кластерів або центроїдами), і встановлюється вихідна матриця центроїдів:

$$M = \left(\mu_{ij} \right), \quad (1.1)$$

де $i = 1, 2, \dots, k; j = 1, 2, \dots, p$ (p – кількість змінних);

2) розраховуються відстані (зазвичай евклідові) між кожним об'єктом вибірки та центроїдом кожного кластера. У результаті початкового розподілу кожний об'єкт потрапляє до класу з найближчим центроїдом:

$$d_{it}^2 = \sum_{j=1}^p (x_{ij} - \mu_{ij})^2, \quad (1.2)$$

де d_{it} – евклідова відстань між i -м об'єктом і t -центроїдом;

$i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, p;$

3) обчислюються центри кластерів, які надалі називаються середніми кластерів;

4) процес перерозподілу об'єктів та обчислення координат середніх кластерів триває до тих пір, поки не буде задоволено критерій зупинки: або кількість ітерацій досягне визначеного, або припиняється перехід об'єктів з одного кластера в інший, або досягається мінімальна зміна похибки, що розраховується за формулою:

$$\Delta e^l = e^l - e^{l-1}, \quad e = \sum_{i=1}^k \sum_{x_j \in S_i} (x_j - \mu_i)^2 = \sum_{i=1}^k d_{ii}^2 \rightarrow \min, \quad (1.3)$$

де Δe^l – зміна похибки на l -ітерації;

e – сума квадратів відстаней між j -об'єктом і найближчим середнім відповідного кластера;

k – кількість кластерів, $i = 1, 2, \dots, k;$
 $j = 1, 2, \dots, n;$

$x_j \in S_i$ – j -й вектор належить кластеру S_i ;

μ_i – середні кластерів.

Перевагами методу k -середніх є простота використання; зрозумілість і прозорість алгоритму; розрахунки можна проводити у пакеті програм SPSS.

Недоліком алгоритму k -середніх є його чутливість до викидів, які можуть зміщувати середні кластерів [16].

Слід зауважити, що всі алгоритми кластерного аналізу мають певні недоліки й обмеження. Зокрема, склад і кількість кластерів залежить від обраних критеріїв поділу сукупності об'єктів на певні групи [17]. У зв'язку з цим очевидно, що найбільш коректним підходом до кластеризації підприємств є вибір сукупності суб'єктів господарювання, які знаходяться на одній стадії життєвого циклу. Таке рішення певною мірою запобігає наявності викидів у вибірці, оскільки у нашому дослідженні застосовуватиметься метод k -середніх, який був розроблений у 1950-х роках майже паралельно математиками Гуго Штейнгаузом [18] і Стюартом Ллойдом [19]. Особливої популярності цей метод набув пі-

сля досліджень Маккуїна [20]. Типологізація підприємств зернопродуктового підкомплексу не повинна містити надто велику кількість класів, адже розробка її спрямована на полегшення процедури стратегічного планування та підвищення ефективності контролінгу в аграрному секторі.

У зв'язку з цим проведення кластерного аналізу забезпечить ще й структурування економічної інформації щодо її значимості для цілей стратегічного управління. Враховуючи зазначене, виділимо три кластери. Звичайно, це гіпотетичне припущення, а справедливості гіпотези має бути підтверджена за допомогою статистичних критеріїв значимості.

Якщо гіпотезу щодо кількості кластерів сформульовано, доцільно застосувати метод k -means (k -середніх), який передбачає випадковий розподіл спостережень за обраною кількістю кластерів із подальшим визначенням належності до них об'єктів. На подальших ітераціях об'єкти перерозподіляються між кластерами з метою мінімізації мінливості всередині них і максимізації мінливості між класифікаційними групами. Потім обчислюють відстані між центрами кластерів та кожним об'єктом. Остаточню об'єкт відносять до того кластера, до якого він виявиться найближчим.

Ця процедура перерозподілу об'єктів між кластерами триватиме доти, доки центри ваги кластерів не припинять "мігрувати" у просторі. Кластерний аналіз методом k -середніх дає змогу виявити міру подібності між представниками певної кластерної групи, що дає змогу в подальшому застосувати його результати для нечіткого множинного моделювання.

Гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що існують три типи підприємств зернопродуктового підкомплексу відповідно до подібності їхньої структури доходів (аналогічних джерел надходження коштів).

За результатами дослідження пропонуємо визначених нами 17 основних показників (змінних) для класифікації малих і середніх підприємств зернопродуктового підкомплексу за джерелами надходження доходів та відповідно розподілимо їх на три групи (табл.): показники, що визначають рівень

доходів як від сільськогосподарської, так і туристичної діяльності (ДВР, ДВТ, ДТ, ЧДТ); що визначають рівень доходів тільки від туристичної діяльності (ВП, ВХ, КЛ, КТ, ДТС, ДК); інші показники, що впливають на рівень доходів від туризму та сільськогосподарської діяльності (ЗП, ЧСУ, СВВ, КПП, СГП, ТП, ЗП, ТВП, ДРТ).

На цьому етапі важливо, щоб задовольнялося припущення про лінійну незалежність змінних ознак. Оцінити ступінь лінійної залежності між двома змінними можливо за допомогою коефіцієнтів кореляції Пірсона [21]. Після перевірки на лінійну незалежність змінних ознак, що характеризують господарську діяльність ($n=87$) досліджених

підприємств зернопродуктового підкомплексу, визначено кількість змінних ознак ($p=19$), у тому числі фінансові результати від сільськогосподарської діяльності. Сукупно статистичні дані утворюють матрицю R , розмірність якої ($n \times p$). Пропонуємо методичну основу для типологізації підприємств зернопродуктового підкомплексу, за критеріями ресурсних можливостей та оцінкою можливих фактичних господарсько-комерційних ефектів, які позиціонуються як ідейне підґрунтя розробки теоретико-методологічних основ розвитку структур заданої в дослідженні галузі аграрного комплексу (табл. 1).

Опис змінних, що використовуються для типологізації підприємств зернопродуктового підкомплексу

№ п.п.	Код показника	Змінна в моделі	Показник	Характеристика показника
1	ЗП	$x_1^{(i)}$	Загальна площа	Гектари
2	ЧСУ	$x_2^{(i)}$	Частка сільськогосподарських угідь у загальній площі	Відсоток від загальної площі, %
3	СВВ	$x_3^{(i)}$	Середній вік власників підприємства	Кількість років
4	СГП	$x_4^{(i)}$	Чисельність осіб, які працюють у сфері сільського господарства (сільськогосподарське виробництво)	Чисельність фізичних осіб
5	ДРТ	$x_5^{(i)}$	Досвід роботи підприємства у сфері виробництва зерна	Кількість років, од.
6	ЗПП	$x_6^{(i)}$	Усього затрат праці в підприємстві	У тому числі трудових затрат як у сільському господарстві, так і в сфері туризму, в робочих годинах на рік на всіх працюючих осіб, год
7	ДК	$x_7^{(i)}$	Джерела надходження коштів	Абсолютна кількість, шт.
8	ВЗ	$x_8^{(i)}$	Виробництво зерна в середньому на підприємство	Абсолютна кількість, ц
9	УЗ	$x_9^{(i)}$	Урожайність зерна	Урожайність, ц/га
10	ВВЗ	$x_{10}^{(i)}$	Виробничі витрати на виробництво зерна	Витрати виробництва на 1 га посіву, грн.
11	СВЗ	$x_{11}^{(i)}$	Повна собівартість виробництва зерна	Всі витрати на виробництво 1 ц зерна, грн
12	РВЗ	$x_{12}^{(i)}$	Реалізаційна вартість зерна	Ціна 1 ц, грн
13	ПЗ	$x_{13}^{(i)}$	Одержаний прибуток від реалізації 1 ц зерна	Прибуток за 1 ц реалізованого зерна, грн
14	ДВР	$x_{14}^{(i)}$	Дохід від виробництва продукції рослинництва	Загальний дохід, грн
15	СРЗ	$x_{15}^{(i)}$	Реалізовано зерна в середньому на підприємство	Обсяг реалізованого зерна, ц
16	РЗ	$x_{16}^{(i)}$	Рентабельність виробництва зерна	Рівень рентабельності (збитковості), %
17	ЧДЗ	$x_{17}^{(i)}$	Частка доходів від виробництва зерна в загальному обсязі доходів підприємства	Відсоток у загальному доході, %

Слід зазначити, що відібрані для дослідження показники вимірюються в різних одиницях. Наслідком такої неоднорідності є залежність відображення множини p -вимірних об'єктів від вибору масштабу [22]. Щоб подолати таку залежність, слід провести стандартизацію тих змінних ознак, які цього потребують. Стандартизація зводиться до обчислення стандартизованого внеску, який показує, на скільки стандартних відхилень j -та змінна ознака i -го підприємства відрізняється від середнього значення.

Стандартизований внесок розраховують за формулою [23]:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{s_j}, \quad i = 1, 2, \dots, n; \quad j = 1, 2, \dots, p, \quad (4)$$

де z_{ij} - стандартизоване значення j -ї змінної ознаки для i -го підприємства;

x_{ij} - значення j -ї змінної ознаки для i -го підприємства;

$\bar{x}_j$ - середнє значення j -ї змінної ознаки;

s_j - стандартне відхилення змінної j -ї ознаки.

Стандартизовані значення змінних ознак, що є вихідними даними для третього етапу алгоритму ТА, представлені в $(n \times p)$ - вимірній Z -матриці.

Кластеризацію відібраних для дослідження малих і середніх підприємств зернопродуктового підкомплексу проводимо методом k -середніх із метою розподілу підприємств на *внутрішньо однорідні* для подальшого аналізу їх структури й розроблення індивідуальної стратегії розвитку. Застосування методу k -середніх передбачає наявність гіпотези про необхідну кількість кластерів.

Висновки. Вважаємо, що нині вже розроблено велику кількість математичних процедур типологічного аналізу, серед яких дискримінантний, кластерний, дисперсійний аналіз, багатовимірне шкалювання та ін. Всі вони знайшли застосування й довели перспективність при обробці соціально-економічної інформації. Підприємства зернопродуктового підкомплексу є складними економічними системами. Характерною особливістю оцінювання господарського стану таких підприємств є досить велика кількість показників, які утворюють багатовимірні вектори. Часто дані виміряні у різних шкалах, і це є проблемою при виборі алгоритму класифікації. У такому разі доцільно застосовувати методи багатовимірного, зокрема кластерного, аналізу, що нами й запропоновано як варіант концепції, в розробці теоретико-методологічних засад розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Список використаних джерел

1. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р. А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА, 2000. – 312 с.
2. Бойко В.І. До проблем формування ринку зерна / В.І. Бойко // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 35-38
3. Гесць В.М. Інноваційні перспективи України: [моногр.] / В.М. Гесць, В.П. Семиноженко. – Х.: Константа, 2006. – 272 с.
4. Гудзинський О.Д. Управління формуванням конкурентоспроможного потенціалу підприємств (теоретико-методологічний аспект): [моногр.] / О.Д. Гудзинський, С.М. Судомир, Т.О. Гуренко. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 212 с.
5. Лобас М.Г. Розвиток зернового господарства України: [монографія] / М.Г. Лобас. – К.: Аграрний інститут НВАТ «Агроінком», 1997. – 449 с.
6. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: [моногр.] / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.;
7. Макаренко П.М. Цінова політика як фактор підвищення дохідності аграрного виробництва в умовах Світової організації торгівлі / П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 44-48.
8. Худолій Л.М. Тенденції розвитку економічних відносин на зерновому ринку Вінниччини / Л. М. Худолій, О.В. Захарчук // Економіка АПК. – 2001. – № 11. – С. 92-96.
9. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер; общ. ред. и вступл. Е.М. Пенькова; пер. с. англ. – М.: Прогресс, 1990. – 736 с.
10. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво / П. Друкер; пер. з англ. В. С. Гуля. – К.: Україна, 1994. – 320 с.
11. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. – М.: Дека, 1997. – 304 с.
12. Забродский В.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем / В.А. Забродский, Н.А. Кизим. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 72 с.
13. Пономаренко В.С. Стратегічне управління розвитком підприємства: навч. посіб. / В.С. Пономаренко, О.І. Пушкар, О.М. Тридід. – Х.: ХДЕУ, 2002. – 640 с.

14. Воронин А.В. Использование кластерного анализа для выбора локальных стратегий / А.В. Воронин // Проблемы и перспективы управления экономикой и маркетингом в организации. – 2001. – №1. – Режим доступа: <http://perspectives.utmn.ru/No1/text02.shtml>. – Загол. з екрана.
15. Забуранна Л.В. Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація: моногр. / Л.В. Забуранна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 482 с.
16. Розен В.П.. Використання методу К-середніх кластерного аналізу під час розв'язання задач енергетичної безпеки території / В.П. Розен, П.П. Ішук, Л.В. Давиденко Л.В. // Електроенергетичні та електромеханічні системи. – 2010. – № 666. – С.69–73.
17. Механизмы и модели управления кризисными ситуациями: моногр.; под ред. Т.С. Клебановой. – Х.: ИД "ИНЖЭК", 2007. – 200 с.
18. I Steinhaus H. (1956). Sur la division des corps materiels en parties. Bull. Acad. Polon. Sci., C1. III vol IV: 801—804.
19. Lloyd S. (1957). Least square quantization in PCM's. Bell Telephone Laboratories Paper.
20. MacQueen J. (1967). Some methods for classification and analysis of multivariate observations. In Proc. 5th Berkeley Symp. on Math. Statistics and Probability, pages 281—297.
21. Слейко В.І. Економетричний аналіз діяльності підприємств : [навч. посіб.] / В.І. Єлейко, Р.Д. Бондар, М. Я. Демчишин. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2011. — 368 с.
22. Квита Г.М. Кластерний аналіз в дослідженні мотиваційної структури персоналу підприємства [Електронний ресурс] / Г.М. Квита // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 3(93). /http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/APE/2009_3/226-230.pdf. – Загол. з екрана.
23. Артеменко О.І. Математичне моделювання рекреаційної привабливості території з використанням ієрархічної системи нечіткої логіки / О.І. Артеменко // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.5 — С. 345 – 352.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2015 р.

* * *

Новини АПК

США допоможуть у розвитку малих і середніх фермерських господарств в Україні

Міністерство аграрної політики та продовольства України працює з американськими бізнес-та державними структурами для розширення можливостей розвитку малих і середніх фермерських господарств в Україні. Про це зазначила в коментарі Укрінформу заступник Міністра аграрної політики та продовольства з питань євроінтеграції Владислава Рутицька.

"Ми очікуємо побудову якісних інструментів між ОПІС (Корпорацією приватних закордонних інвестицій США) та американськими компаніями, представленими в Україні в якості інвесторів, щоб за допомогою цього у нас була можливість фінансувати наш малий та середній фермерський бізнес", - розповіла заступник Міністра про один із аспектів свого візиту до Вашингтона.

Корпорація ОПІС сприяє американським компаніям при виході на ринки країн, що розвиваються. Здебільшого це відбувається за рахунок кредитів і гарантій, страхування від політичних ризиків та підтримки фондів приватних інвестицій (фонди прямих інвестицій).

За словами Владислави Рутицької, наявність таких інструментів підвищить інвестиційний клімат України, але головне – дасть можливість залучення додаткового фінансування оборотного капіталу від українських малих та середніх фермерських господарств.

Крім того, заступник Міністра зауважила, що на напрямі співпраці зі США для України сьогодні також дуже важливим є продовження підтримки американських інвесторів.

Обговорюючи загальну програму зустрічей у Вашингтоні, Владислава Рутицька наголосила, що візит є насиченим. Він пов'язаний, у тому числі, зі зміною системи агрострахування в Україні, що робиться разом з Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК) за підтримки уряду Канади. Паралельно опрацьовуються спільні проекти зі Світовим банком, які стосуються українського законодавства, а також програм зрощення. Заплановані також зустрічі з місцевим бізнесом та в міністерстві сільського господарства США.

Прес-служба Мінагрополітики України